yaşama sanatı

ANDRE MAUROIS

Varlık
yayınları

ANDRE MAUROIS

Yaşama Sanatı

Çeviren:
NİHAL ÖNOL

Üçüncü Basılış

VARLIK YAYINLARI A.Ş.
Cağaloğlu Yokuşu 40, İstanbul

FAYDALI KİTAPLAR: 86

Bu kitabın ilk baskısı ekim 1969'da,
ikinci baskısı Mayıs 1974'de yapılmıştır.

Kapak Düzeni : S. Maden

Varlık Yayınları A.Ş., Sayı: 25
İstanbul'da Onur Basımevi'nde basılmıştır.
Nisan, 1981

Yaşama Sanatı

1

DÜŞÜNMEK SANATI

1. — DÜNYA VE DÜŞÜNCE

Gozlerimi çalışma odamın penceresine çeviriyorum. Bir an için düşüncelerim cama resmedilmiş gibi duran görüntülerle kaynaşıyor. Balkon parmaklığının meydana getirdiği geometrik ve sert ağın ötesinde Boulogne Ormanı'nın, Paris sabahlarına özgü o hafif, mavimtrak sisine bürünmüş yemyeşil dalgalarını görüyorum. Ufukta bir dizi tepeler yükseliyor ve Valérien dağının koyu renkli ağaçlarla bezenmiş yamaçlarında bir hastane, kapkara servilerin çevrelediği bir Floransa manastırını andırıyor. Saydam bulutların uçuştuğu solgun gökyüzünden kırlangıç filoları geçiyor. Çok uzakta, Versailles yörelerinde uçaklar dönüyor, homurdanıyor. Bu uçaklar insanın aklına savaş, bombardıman, geceyi yırtan âlarm düdükleri gibi şeyler getiriyor.. Ağaçları görmez, kuşları işitmez oluyorum. Bir uygarlığın ölümünü, Roma İmparatorluğunun sonunu, Cezayir kıyılarında bulunan ve Milâdın üçüncü yüzyılına doğru, zengin ve sevimli bir ülkeyken yüz yıl sonra ıssız ve yürekler acısı bir yıkıntıdan ibaret kalıveren o küçük kenti düşünüyorum.

Böylelikle, yalnız evrenin o andaki görünümleri değil, aynı zamanda uzak beldelerin, eski olayların ve

önceden bilinemeyen bir geleceğin görüntüleri de, daldığım düşüncelere konu oluyor. Sanki belleğim uçsuz bucaksız dış dünyanın zaman ve yer sınırı tanımaksızın yansıdığı küçük bir iç dünyadır. Filozoflar zaman zaman, evrenin bu küçültülmüş örneğine *mikrokozmos* ve içinde yaşadığımız, anlamayı ve değiştirmeyi arzuladığımız o dev dünyaya *makrokozmos* adını vermişlerdir. Ortaçağda yaşamış bir alşimist, "Bellek de meslek gibidir, makrokozmosun kapsadığı her şeyi kapıverir" diye yazıyordu. Daha doğru olarak diyelim ki, bellek, her şeyi kapmaya *çabalar* ve dünya da bahçedeki bir cam küreye yansıyan gökyüzü ve çiçekler gibi şekli değişmiş, bozulmuş olarak içimize yansır.

Bu düş âlemini son derece karışık bir hale getiren etken, burada her şeyin, düşünce konusunun da, aynanın da, mikrokozmosun da, makrokozmosun da devamlı bir hareket halinde bulunuşudur. Gerçi, azçok belirgin gibi görünen bir görüntü yok değildir: Şu parmaklığın, şu yaprakların, şu tepelerin ve kuşların görünümü ki bunlar şimdiki yer ve zamanı meydana getiren öğelerdir. Fakat, anı, bekleyiş, uslamlama (muhakeme) adına ne varsa, hepsi iç denizin dalgalarına kapılmış, hareket halindedirler. Bilgisizliklerim, tutkularım, yanılgılarım, unutkanlıklarım eşyanın şeklini bozarlar ki, zaten bu eşya da her an tuhaf ve yepyeni şekillere bürünmektedir. Şu geniş dünya, düşüncemizde, kenarları silinmiş, çizgileri hareket halinde bir harita gibidir ama, bizim her an bu harita üzerinde bir seçmemiz gerekmektedir.

Apaçık bir şekilde düşünebilme isteği, bizi uzun

süre beklemeye, sonsuz araştırmalara girişmeye zorlar; bir yandan da davranmak, harekete geçmek zorunluğu bizi sıkıştırmaktadır. Çocuklarımızdan biri gittikçe zayıflıyor, soluyor. Hastalığı nedir? Vücudu mu, yoksa ruhu mu hasta? Kime danışmalıyız? Tıp biliminin değeri nedir? Gerçek bir bilim midir? Bu sorular ciddî bir şekilde incelenebilmek için, bütün bir yaşam süresinin geçmesini gerektirir, ama ne yapmalı? Bu soruları hemen cevaplandırmak zorundayız, çünkü hastamız ölüyor. Dış dünyanın iyiden iyiye incelenmesi için vakit yok. Hemen başvurabileceğimiz tek görünüm, belleğimizin bize sunduğu o küçücük ve bulanık görünümdür.

İnsanın, sembollerle (simgelerle) görüntüleri kaynaştırarak, davranışlarının gerçek eşya üzerinde yaratacağı etkileri tahmin etmek ve öngörmek için harcadığı çabaya, düşünce adını veriyoruz. Her düşünce bir davranış taslağıdır. İşte yaşayışımızın tablosu bu taslağa göre ve üzerinde bazı düzeltmeler yapılarak çizilecektir. İyi davranabilmek için, Pascal'ın dediği gibi, iyi düşünmeye çalışmamız gerekmektedir. Peki, *iyi* düşünmek ne demek? Bu, dünyanın, içimizdeki küçük örneğini elimizden geldiği kadar büyük, gerçek dünyanın tam bir görüntüsü haline getireblimeyi başarmak demektir. Mikrokozmosumuzun yasaları, makrokozmosunkilere azçok uyabilirse, haritamız içinden geçmemiz gereken ülkeyi azçok belirginlikle gösterebilirse, o zaman ihtiyaçlarımıza, isteklerimize ve korkularımıza tamamiyle uyabilen davranışlar bekleme umudumuz da var demektir.

İnsanın düşüncelerini, ardından gelecek davranış-

lara canlı ve cansız varlıklar arasında kolaylıkla yol bulabilme olanağını sağlayacak şekilde yönetebilmesi için yöntemler var mıdır? Evrenin doğru bir haritasını çizmek, bu haritaya göre belirli amaçlara yönelmek ve seçilen limana ulaşmak mümkün müdür? İşte konumuz bu.

2. — BEDENİYLE DÜŞÜNMEK

Öyle görülüyor ki, eşyanın evrenine en iyi uyabilen düşünceler canlı varlıklarda içgüdü veya alışkanlık şeklinde yerleşmiş olanlardır. Bir kedi, üzerinde öteberi bulunan bir masaya sıçrıyor; görünürde hiçbir çaba harcamaksızın, bir tek fincan bile kırmaksızın, bir vazoya bile değmeksizin, zarif bir şekilde yapıyor bu işi. Böylesine bir davranışlar bütünü, harcanacak çabanın doğru bir şekilde hesaplanmasını iniş noktasının santimi santimine doğru olarak seçilmesini gerektirir. Fakat ne seçim, ne hesap bilinçli olmuştur. Kedi, kaslarıyle, gözleriyle düşünmüştür. Varolan bir görünümden hareketle belleğinde gövdesinin yapacağı hareketlerin görünümünü kurmuştur ve bu hareket görünümleri de ayaklarının, sırtının ve kafasının her an alması gereken durumu canlandırmıştır.

Tıpkı bunun gibi, bir tenis oyuncusu, bir futbolcu, bir eskrimci, bir akrobat da bedenleriyle düşünürler. Eskrimci, hiçbir zaman kendi kendine: İşte rakibim iki saldırı yapıyor, sonra çekiliyor; şu halde ben de ona iki saldırıyla ve bir vuruşla karşılık vermeliyim." diyecek zamanı bulamaz. O, meçiyle, parmaklarıyle düşünür. İlkgençlik çağımda, âletli jim-

nastik yapardım. Bilirdim ki, barfiksteki veya paraleldeki bir egzersizi, tam bir doğrulukla belleğimde canlandırmadan gerçekleştirmem mümkün değildir. Gövdemin sallanışını, gidip gelişini görürsem, sallanma genişliğini önceden doğru-olarak ölçebilirsem, belleğimdeki bu bekleyiş sırasında, atılımın güç alabilmesi için pazularımı kasmam veya bacaklarımı bara doğru kaldırmam gereken, o saniyenin yüzde birini doğru olarak yakalayabilirsem, bu hareketler bana, cihirli bir el dokunmuş gibi, pek kolay geliverirdi. Fakat eğer bu görüntüler dizisinde incecik bir çatlak bulunursa, birkaç milimetrelik yeri belirginlikten yoksun kalırsa, hareket uyumu hemen bozulur ve egzersizi başarmam imkânsızlaşıverirdi.

Bir heykeltraşı bir kalçanın yuvarlağını biraz daha yontmaya yönelten şey, uslamlama değildir. Karşısında poz veren modele dikilmiş gözleriyle heykeli okşayan parmakları arasında doğrudan doğruya aracısız bir bağlantı kurulmuş bulunmaktadır. Jimnastikçi gibi, iyi bir işçi de, sanatçı da bedenleriyle düşünürler. Hattâ bazı canlı varlıklar, başkalarının bedeniyle düşünmeyi bile öğrenmişlerdir. Sürü içinde yaşayan bir hayvan, sürüsüyle düşünür. Koyunlar veya atlar, ortaklaşa korkuya (paniğe) kapıldıkları zaman, her hayvan, korkunun nedenini bildiğinden veya anladığından değil, en derin içgüdülerine işlemiş bulunan türüne özgü deneyimler ona sürüyle birlikte gitmeyen koyunun düşmanların eline düşeceğini öğrettiğinden, ötekilerin peşine takılır. Bu hayvanlar gibi, ilkel yaşayış içinde kalmış insanlar ve çocuklar, kalabalıklar da, içgüdüsel ve bedensel düşünceye karşı son derece duyarlıdırlar.

Bir gemide, kaptana emanet edilmiş, Atlantik Okyanusunu tek başına geçen, dört beş yaşlarında bir çocuk görmüştüm. Bu küçük adam, nasıl da doğru ve becerikli bir şekilde, bazılarının kendisine yakınlık duyduğunu, bazılarının da canını sıktığını seziyordu! Bu sezgi asla erişkin bir insanda bulunamaz. Sevmesi gerekenleri seviyor, uzak durması gerekenlerden de uzak duruyordu. Hiç kuşkusuz, bizim göremediğimiz bazı belirtilerdi onun davranışlarını yöneten. Bir kavgadan sonra, barışan sevgililere dikkat ediniz bir kez. Öfkelerini yatıştıran, sözcüklerle yapılmış bir açıklama değildir. Birdenbire bir iççekiş, bir gülümseme yaratıverir, bakışlar karşılaşır, bedenler birbirine yaklaşır. İşte birbirlerinin kolları arasındadırlar ve uzun konuşmalar sonucu barışmış olmaktan çok daha sağlam bir şekilde anlaşacaklarına inanç getirmişlerdir.

3. — SÖZCÜKLERLE DÜŞÜNMEK

Demek oluyor ki, davranışlarımızı şaşılacak bir doğrulukla yöneten bir bedensel düşünce vardır. Ancak, etkinlik alanı pek büyük değildir. Köstebek, ayaklarıyle oldukça iyi düşünür ama, ayaklarından ötesini düşünemez. Köstebek yuvalarının yemyeşil çayırlarda meydana getirdiği o iğrenç, sayısız tümsekleri bilmez, kavrayamaz, bahçıvanın duyduğu kızgınlığı, bu kızgınlığın köstebek türü adına meydana getirdiği acıklı sonuçları da bilemez, kestiremez. Bir uçak pilotu, iniş sırasında onu yönetecek ve tehlikesizce yere konmasını sağlayacak yanlışsız tepkelere (reflekslere) sahiptir. Fakat hiç kuşkusuz, uçağı icad eden, pilotun elleri olmamıştır. Bir ülkenin maliyesini yöneten dev-

let adamı, bedeniyle düşünemez. Hattâ jimnastikçi gibi hareket görünüleriyle de düşünemez, çünkü belleğinde canlandıracağı hareketlerin sayısı pek kabarık olur. Milyonlarca kişinin ekonomik durumunu düzeltmesi gerekirse: "Gördüğüm filânca satıcı, filânca köylü, yoksulluğunu bildiğim falanca işsiz için çalışıyorum..." diyemez. İnsanların, tarlaların, evlerin, işlerin bu belirgin görüntüleri yerine, düşüncesini hızlandırmak için, bazen bir canlı veya cansız varlığı, bazen de bir sınıfın bireylerini canlandıran simgeler koymak zorundadır ki bunlar, sözcüklerdir.

Elleriyle düşünen insan, işçi, hokkabaz, jimnastikçi, ağır ve karşıkoyan eşyanın yerini değiştirir: Tuğlalar, toplar veya kendi bedeni gibi. Sözcüklerle düşünen insan ise ancak seslerin veya işaretlerin yerini değiştirmektedir. Bu da davranışı şaşılacak derecede kolay bir duruma getirir. Sabahleyin oteldesiniz; zili çalıyor ve bir tek şey söylüyorsunuz: "Çay." Birkaç dakika sonra, sanki sihirli bir el önünüze bir fincan, fincan tabağı, bir kaşık, ekmek, süt, reçel, çaydanlık ve sıcak su getiriveriyor. Bütün bu şeylerin bu şekilde size verilmesi için gerekmiş bulunan gerçek davranışların karmaşıklığını aklınızdan geçirin bir kez. Bu çayı eken, yaprakları seçen Çinlileri, onları taşıyan İngiliz gemisini, yakalandıkları fırtınayla boğuşan kaptan ile gemicilerini, ineklerini çayıra götüren şu sığır çobanını, süt sağanları, trenin makinistini, şu ekmeği yoğuran fırıncıyı, şu reçelin yapıldığı portakalları toplayan İspanyol kızlarını gözlerinizin önüne getirin... Ağzınızdan çıkan bir tek hece işte bütün bu insanları sizin hizmetinize koşturmuş bulunuyor.

Elleriyle düşünen insanın, evren üzerinde sınırlı bir etkisi vardır. Ancak dokunduğu şeylerle onu etkileyebilir. Sözcüklere düşünen insan ise, çaba harcamaksızın, ulusları, orduları, kıtaları harekete geçirebilir. Şu devlet başkanı veya şu başbakan "seferberlik" sözcüğünü söyleyecek olsun, ancak dudaklarını hafifçe kımıldatmasını gerektiren bu küçücük davranışıyla, Avrupa'nın bütün erkeklerini evlerinden, ailelerinden koparıp alacak, gökyüzüne saldığı bombardıman uçakları filolarıyle bin yıllık kentleri yerle bir edecek, bir dünyanın yoklomasını ve bir uygarlığın sona ermesini sağlayacaktır. Bir tek sözcüğün yaratabileceği sonuçları düşününce insan, ilkel ulusların konuşmasının sihirli bir güce sahip olduğuna nasıl inandıklarını daha iyi anlıyor. Kipling'in Hintlileri kendilerine insanlar ve eşya üzerinde sınırsız bir güç kazandıracak olan; "anahtar-sözcüğün" peşindedirler. Faust, cinleri çağıran veya kaçıran formülleri bulmak çabasıyla alşimist'lerin eski kitaplarını karıştırır durur. *Binbir Gece Masalları*'nda ise "Susam" bir kapıyı açıverir. Bu, gerçi bir masaldır ama, gerçek bir masal. Her toplumda kapıları açan veya kötülük perilerini çağıran sözcükler vardır. Her konuşmacı, yediği yemeği bir "Susam" ile öder; her ayaklanma, bir anahtar-sözcük ile patlak verir.

Elleriyle düşünen insan, ağır eşyanın yerini değiştirir ve bu işi de yavaş yavaş, tuğla tuğla, birbiri ardından sıraladığı hareketlerle yapar. Tehlikeden sakınması, hareketlerinin güçlüğü ile sağlanmış bulunmaktadır. Doğru bir düşüncenin garantisi olarak benimsediğimiz, iç dünya ile dış dünya arasın-

daki o uyuşumu korumak zorundadır, çünkü aksi halde, korumayacak olursa, tuğlalar ellerini ezer, top elinden kaçar veya barfiksten düşüverir. Fakat sözcüklerle düşünen insanın sorumluluklarını ölçebi mesi için, yaptığı hareketler fazlasıyle kolay, yanlışlık ile bunun cezası arasındaki zaman aralığı fazlasıyle uzundur. Bu hafif simgelerle oynar dururken o, herbirinin ardından sürüklediği korkunç ağırlığı unutuvermiştir. Leibnitz'in dediği gibi "sözcüklerin samanını eşyanın tohumu sanmak" hevesine kapılmaya ve sadece sözcüklerin söylenmesiyle her şeyin olup bittiğine inanmaya hazırdır.

Fakat aksilik şu ki, eşya karşıkoyar. Sözcüklerle ise her şey söylenebilir. Napoléon III: "Ulusallık ilkesine saygı göstermek gerekir." demişti. Bu, bir cümleden başka bir şey değildi ama, hiçbir belirgin görüntü canlandırmadığı için, doğru sanılabilecek bu soyut cümle, modern Avrupa'yı yıktı. Bir ekonomi bilgini, masanın başına oturup: "Ücretleri artırmak alış gücünü artırmak ve dolayısıyle bunalıma sonverdirmek demektir" diye yazar. Bu sözcükler de birbirinine pekâlâ uyan sözcüklerdir. Doğru bir düşünce havasını taşırlar ve bilgin de bunları son derece iyi niyetle söylemiştir. Fakat gerçekte bu sözlerin yarattığı hareketler ekonomik karışıklığa son verdirmemiştir? Niçin? Çünkü mikrokozmos makrokozmosu sürükleyememiş, çünkü sözcüklerle eşya arasında bir çatlak meydana gelmiş, çünkü cümlelerin sadeliği, eşyanın karışıklığını yeteri derecede doğrulukla belirtememiştir.

4. — MANTIK VE MUHAKEME

Cümlelerle formülleri değerlendirmek için olumlu veya olumsuz sonuçlarını beklemek gerekseydi bu, son derece tehlikeli olurdu. Uygarlığın başlangıcındanberi düşünürlerin, bu patlayıcı simgeleri önleyici bir beceriyle kullanabilmek için çeşitli yöntemler aarmış olmaları doğaldır. Bugün otomobillerin dolaşmasını düzenledikleri gibi, insanlar, sözcüklerin de dolaşmasını düzenlemeye kalkışmışlardır. Daha sonra mantık adını verdikleri, işte budur. Mantık, sözcüklerin yerini değiştirerek, bazı kurallara uymak sanatıdır; bu kurallar aynı zamanda bir çeşit garanti olacaktır, çünkü iç dünyanın bu kuralları dış dünyanınkilere uymalıdır. İnsan mantığının yasaları adını verdiğimiz şey, bütün zamanlarda, bütün insanlar için doğru olan birkaç düşünce kuralıdır. Bunların da bazıları apaçıktır, örneğin çelişmeye düşmemek ilkesi gibi: Bir şey aynı zamanda hem kendisini, hem karşıtı olamaz. Her şey birden söylenemez; aynı zamanda hem: "İki kere iki dört eder", hem de "İki kere iki beş eder" denemez. Hem: "Bu elbise beyazdır", hem de "Siyahtır" denemez. Hem: "Bu ülkenin zincire vurulmasını istiyorum", hem de "Bu ülkenin özgür olmasını istiyorum" denemez. İnsanlık uzun süre, bu apaçık ilkelerden, yanlışlıkları önleyecek, uzaklaştıracak bir çeşit düşünce grameri çıkartılabileceği umuduna kapılmıştır. Önce Aristoteles'in, sonra da Ortaçağda skolastiklerin benimsediği bu mantık, hiç de küçümsenecek bir düzen değildir. Ancak, uslamlamalarımızı bazı yanlışlıklardan korumakla birlikte, bir dü-

şünce sanatı meydana getirmek için yetersiz kalır. İşte nedeni:

Mantık hiçbir yenilik yaratamaz. A'nın A olduğunu hep tekrarlamak zorundadır. Bir şey ekleyecek olursa, bu yeni kavram ancak ya deneyimden, ya da sezgiden alır ki, her ikisi de mantığın dışında kalan şeylerdir. "Bu entari bir entaridir" denmesine izin verir ama, bu entarinin ince veya plili olduğunu eklemeye olanak sağlayan, ancak deneyimdir. Katıksız mantığın deneyimden vazgeçebileceği umuduna gelince, Kant bu çılgınlığı önlemiştir: "Bilgilerini genişletmek tutkusu içinde, mantık, gücünün böylece kanıtlanmasından da cesaretlenerek, önünde sonsuzluğun açıldığını sanır. *Hafif güvercin, hızlı bir uçuşla direncini hissettiği havayı yardığı zaman, boşlukta daha da iyi uçacağına inanabilir...* İşte Plâton da böylece, mantığı bunca dar sınırlar içinde tutan duyarlı evreni hiçe sayarak ötesine, katıksız anlayışın boşluğuna doğru açılmıştır. Bütün çabalarına rağmen hiç ilerlemediğini farketmemiştir, çünkü kendisine destek olacak ve anlayışa başlangıç meydana getirecek bir dayanak noktasından yoksundur." Politik reformcularımızın pek çoğu da böyle, katıksız aklın boşluğu içinde gereksiz yere çabalar dururlar.

Mantık hiç kuşkusuz, akılları esnekleştirmiştir; onlara eskiden sahip olmadıkları bir çeviklik vermiş, fakat aynı zamanda da, doğru gibi görünen bir uslamlama yaptıkları zaman her şeyin kazanılmış olduğuna inanmak gibi tehlikeli bir alışkanlık edinmelerine yol açmıştır. Oysaki doktrinler tarihi, insanların, yüzyılları boyunca hemen hemen her şeyi isbat

edebildiklerini gösterir. Çelişik felsefelerin doğruluğunu da, yanlışlığını da isbatlamışlardır; demokrasinin gerekliğini de, imkânsızlığını da isbatlamışlardır, ırk ayırımını da, karışımını da isbatlamışlardır. Filozof Alain der ki: "Her kanıt, benim için açıkça onurunu yitirmiştir." Gerçekten de, *kullanılan sözcükler açıkça belirtilmedikten, tanımlanmadıktan sonra her şeyi isbatlamak mümkündür.*

Cebir bilimi sözkonusu olunca, bir gösteri zorunludur, çünkü burada her deyim öylesine belirgin bir şekilde tanımlanmıştır ki, mantıkçı, dinleyicisinin işittiğinden başka hiçbir yeni katkıda bulunamaz. Burada mantığın kavramları gerçek kavramlardır. Fakat duygulara, devletlerin gidişine, ekonomiye değinecek sözcükler öylesine belirsiz sözcüklerdir ki, aynı uslamlama sırasında birbirinden ayrı birkaç anlamda kullanılabilirler. İyi kurulmamış bir dil ile mantık yürütmek, yanlış tartılarla tartmak demektir.

5. — KARTEZYEN METOD

Kartezyen metod, bu gibi uslamlama'lardan bazı yanlışlıkları yoketmek için gösterilmiş bir çabadır. Descartes diyor ki: "Davranışlarımı açıkça görebilmek ve şu yaşamda güvenle yürümek için doğruyu yanlıştan ayırdetmeyi öğrenmeye karşı pek büyük bir istek duyuyordum." Onun "düşünmek sanatı"nı meydana getiren ünlü kuralları, burada bir daha ele alalım. Birincisi şuydu: *Doğru olduğuna açıkça aklı yatmadıkça hiçbir şeyi doğru kabul etmemek.* Bu, fazla basit görünebilir. Diyebilirsiniz ki: "Doğru olduğuna inanmadığım bir şeyi niçin doğru kabul edecekmişim"

Descartes size başka bir kural ile cevap veriyor: *Aceleden ve peşinyargıdan dikkatle kaçınmak.*

Aceleden, çünkü insan neyin güç olduğunu hemen anlayamaz. Sayfaları atlayan öğrenci, geometrinin ne olduğundan her zaman habersiz kalacaktır. Fakat insanların acelesi vardır. Bazıları acele etmeye mecburdurlar. Şu tarihte bir sınav vermeleri gerekmektedir ve o güne kadar bütün bir bilimi, tarihin bütün bir çağını incelemeye, öğrenmeye mecburdurlar. Uzman, belirli bir günde raporunu teslim edeceğine söz vermiştir; hükümetler beklemektedir; fazla gecikecek olursa, politikacılar keyfî bir karar alacaklardır; hiç rapor vermemektense, eksik rapor vermek yeğdir. Gazetecinin, yeni ve karanlık bir sorunu inceleyebilmek için hiç olmazsa birkaç saat daha fazla zamana ihtiyacı vardır, fakat matbaa, yazısını beklemektedir ve gazetenin de sabahın saat ikisinde kalkacak trene yetiştirilmesi gerekmektedir. İşlerin aceleye gelişini bu zaman kısıtlamaları zorunlu kılar.

Bazı insanlar da kendilerini beğenmişlik yüzünden acele ederler. Bilmediklerini açıkça söylemek çok ağırlarına gider! Bir uzman: "Hele bir öğreneyim, bilgi edineyim..." cevabını vermeyi büyük bir alçalış sayar. Dinleyin bakın, parlâmentolarda, salonlarda, sendikalarda insanlar nasıl da kesin yargılara varıyorlar? Biri size Çekoslovakya'yı, Habeşistan'ı, Macaristan'ı anlatıyor, oysaki yalnız bu ülkelere hiç ayak basmamakla kalmamış, üstelik ne tarihlerini, ne de törelerini asla incelemiş değildir. Bir başkası, havacılığımız üzerine küçümseyici yargılara varmaktadır, oysaki bu konudaki bütün bilgileri kulaktan dolma ve

doğruluğu denetlenmemiş tanıklardan kapma bilgilerdir. Bir üçüncüsü, bir kadının ününü kirletir ve onun hakkında hepsi asılsız birtakım hikâyeleri, bu konuda konuşmaya gerçekten yetkiliymiş gibi anlatmaktan çekinmez. Şu pek basit "Bilmiyorum" sözcüğü daha sık kullanılacak olsa, hiç kuşkusuz, konuşmaların ortalama değeri çok daha yükselmiş olurdu. XIV. Louis'nin en sık kullandığı deyimlerden birinin de: "Bir bakayım hele" olduğunu akıldan çıkarmamalı. Kendi kendimize, hiçbir zaman boş bulunup düşünmeden karar alamayacağımıza ve aceleyle asla süratli bir yargıya varmayacağımıza dair söz verebilsek, kartezyen sağduyusuna doğru önemli bir adım atmış olurduk.

Yanlışlık yapmanın, hataya düşmenin tek nedeni, acele değildir. Bir de *önyargı* vardır. Biz, görüntüleri dümdüz değil, bozuk şekilde yansıtan aynalarız. Sorunların karşısına, arı ve saydam yüzeyler olarak değil, aile, kalan yargılarıyla dolu olarak çıkarız; yaradılışımız, soyaçekimimiz, eğitimimiz bize bazı duyguları âdeta zorla vermiştir. Klanın düşüncelerinizdeki etkisini ölçmek ister misiniz? Gazetelerinizin lehte veya aleyhteki yazılarına göre, Clemenceau, Caillaux, Daladirer gibi devlet adamları hakkındaki kanılarınızın ne gibi değişiklikler geçirdiğini hatırlayın bir kez. Onlardan nefret ediyor veya tapıyordunuz; iyi niyetiniz vardı ama, sağduyunuz yoktu.

Çıkarlarımız da başka bir önyargı nedenidir. Pascal, eğer geometri, tutkularımıza politika kadar karşı çıksaydı, bu kadar iyi muhakeme yürütemezdik demiştir. Bir vergi sistemini onaylamadan önce bunun ken-

disine kaça patlayacağını hesap etmeyen kimse var mıdır? Belki vardır ama, pek azdır. Bir teori üzerine, kendisine zengin ve onurlu bir hayat sürme olanağı sağlayan bir tedavi metodu kurmuş bir hekimi gözlerinizin önüne getiriniz; bir gün bu teorinin tamamen yanlış olduğunu anladığını düşününüz bir de. Teoriye karşı ileri sürülen itirazların doğruluğundan kuşkulanmak için aklının ona bin türlü kusursuz bahane bulacağına inanmaz mısınız?

Tutkularımızı destekleyen her şey, bize doğru gibi görünür; onlara karşı çıkan her şey de bizi çileden çıkartır. Chateaubriand'ın politik hayatını ele alalım. Fransız İhtilâli tarafından eğitilmiş bulunan Chateaubriand, sürgünde kaldığı süre içinde, İngiliz tipi bir meşruti monarşiye taraftar olmuştu. Restauration' dan sonra XVIII. Louis, Fransa'da bu tür bir yönetim şeklini kurmaya çalıştı. Chateaubriand eğer tutkularına boyun eğmeseydi, Kıralın bu yoldaki çabasını vargücüyle desteklemesi gerekirdi. Fakat Chateaubriand bu politikayı yönetmek için kendisinin seçilmemiş olmasına içerlemişti. Haksız muamele gördüğü için, Kırala ve Decazes'a daha sonra Villèle'e düşman kesildi ve kendi doktrinini, kalemi usta olduğu için, kusursuz gibi görünen, fakat aslında berbat, iğrenç olan birtakım uslamlamalarla çürütmek durumunda kaldı. Tutkunun insanı sürükleyemeyeceği budalalık veya çelişiklik yoktur. Aşk veya nefret, kumandayı ele aldığı zaman, mantık ister istemez onlara uymak ve onların çılgınlıklarını haklı göstermek için nedenler bulmak zorundadır. Bir kez daha: "Her

kanıt bizler için açıkça onurunu yitirmiştir." Çünkü insan, gerçekten isterse, her şeyi isbatlayabilir.

Bazıları, yaşamalarındaki olaylar onlara başkaldırma duyguları aşıladığı için, kendilerini çevreleri ve ülkeleri karşısında bağımsız sanırlar. Fakat düşmanlık, bağımsızlık garantisi değildir. Aksine, aşırı bir önyargı şeklidir. Çocukluğu baskı altında geçmiş yazar, dine ve aileye saldırarak özgür düşüncenin temsilcisi olmaya kalkışır ama, onun başkaldırması bir kölenin başkaldırmasıdır. Yurdunu bırakıp göçetmiş biri, diktatöre saldırdığı zaman bağımsızlığını ortaya koyduğuna inanır; fakat kendisine kötü davranmış bir rejimi ve bir ülkeyi yargılamaya yetkili midir acaba? Descartes herhalde böyle düşünmezdi. Bazıları klanla birlikte düşünür; bazıları ise klana karşı düşünür. Bunlar, görünüşte farklı, fakat değer bakımından eş iki önyargı şeklidir.

Metod Üzerine Konuşmalar'ın yazarının bize öğütlediği şey, her şeyden önce, aklımızı tutkularından kurtarmak, sonra da iyi kullanmaktır ki, bunun için bize bazı kurallar gösterir: "*Düşüncelerimize en basitlerinden en karışıklarına doğru bir dizi halinde yön vermek... Güçlükleri mümkün olduğu kadar parçalara bölmek... Her zaman hiçbir şeyin unutulmadığından emin olacak kadar eksiksiz sayımlar ve genel gözden geçirmeler yapmak.*" Hiç kuşkusuz, bu metod önce Descartes'ın kendisine, sonra da zamanın bilginlerine büyük faydalar sağlamış, bu bilgiler, Descartes'ın ilkeleri ışığında, matematikte, mekanikte astronomide ve fiziğin bir kısmında oldukça ileri gitmişlerdir. Zaten bütün bu kurallar doğruluğunu yitirmemiş-

tir ve "İçi boş lâstik içi dolu lastiği altetmiştir ama, Kant, Descartes'ı altedememiştir" (1). Akıl için, gerek matematik gibi, kendi yasalarını bulup çıkartmak, gerekse soyutluğun veya uzaklığın basitleştirdiği fenomenleri incelemek konusu bulunan yerlerde son derece yararlı ve etkili olmaktadır. Fakat daha karışık bilimlere uygulanmak istendiğinde, bu metodun yararsız değil de, yetersiz olduğu meydana çıkmıştır.

Fiziğin büyük bir kısmı için, kimya için, biyoloji için, tıp, ekonomi, politika için kartezyen metod, gerekli bir dizginleme etkeni niteliğini korumakla beraber, güçlüklerin çözülmesine imkân vermez ve davranışlarımızı yönetmeye yetmez. *Zaman* etkeninin birinci derecede önem kazandığı hallerde "düşüncelerine bir dizi halinde yön vermek" mümkün müdür? Sorunlar sayılamayacak kadar çoğalınca hiçbir şeyi unutmamanın yolu var mıdır? Metod bizde, büyük bir mükemmellikle yontulmuş dişlileri birbirine tam bir şekilde uyan bir billûr ve çelik mikrokozmosu yaratmak ister ama, çok iyi biliyoruz ki şu geniş dünyamız, bu şaşmaz ve saydam saatin gidişine ayak uydaramaz. Rüzgârın hışırdattığı yapraklar, fırtınanın sürüklediği bulutlar, köy çalışmaları ve kent tutkuları burada yerini bulamaz.

6. — DENEYSEL METOD

Bir elma çekirdeğini ele alalım; ne kadar eksiksiz yürütülmüş olursa olsun, aceleden ve önyargıdan ne kadar dikkatle arınmış bulunursa bulunsun, hiçbir us-

(1) Péguy.

lamlama, bu çekirdekten çıkacak olan ağacın şeklini veya vereceği meyvanın tadını önceden kestirmemize imkân veremez. Bilinmeyen bir mikrobun ağlamacağı bir hastada yaratacağı tepkileri, hastalıkları önceden tanımlamamıza hiçbir teori, taşım, (sillojizm) yardımcı olamaz. Bu gibi soruların aklımıza değil, doğaya, eşya dünyasına sorulması gerekir. İki yüzyıldanberi insanlara dış dünya üzerinde bu derece olağanüstü bir egemenlik kurma olanağını sağlayan metod, mantık, gözlem ve deneyimin bir karışımıdır. Uslamlama bu metodun dışında bırakılmış değildir ama, sonuçları her zaman gerçeklerle karşılaştırılır ve gerçeklere uyuyorsa kabul edilir, gerçeklerle çelişiyorsa acımasız olarak bir şans bırakılır.

Deneysel metod, bazen Bacon'a maledilir. Belki de bu metodun ilkelerini açıkça ilk ortaya koyan odur, ama bilinçsiz olarak daha ilk çağlardanberi kullanılagelen bir metoddur aslında. Bütün ilkel insanlar, Molière'in Mösyö Jourdain'in gibi, bilmeden denemeler yapıyordu. Herbirimiz günde birkaç kez deneyci oluruz. Bu sabah çalışma odama arılar doldu. Onları buraya çekenin ne olduğunu araştırdım. Sakın şu masanın üzerindeki karanfiller ve kokuları olmasın? Rasgele, çiçekleri oradan kaldırdım. Birkaç dakika sonra arılar yokoldular. Karşıt-deney: Yan odadan karanfilleri tekrar buraya getiriyorum; masamın üzerine koyuyorum; arılar geri gelivorlar. Demek ki, bir doğa yasasını öğrenmiş bulunmaktayım; bu mevsimde bir daha masamın üzerine çiçek koymamalarını tembih edeceğim.

Bu temel ilkelerine inilince deneysel metod olduk-

ça basittir. Claude Bernard der ki: "Bu metod, fikirlerimizi metodlu bir şekilde vâkıalarla (olutlarla) karşılaştırılmaktan, denetlemekten ibarettir." Gözlemler, insanın aklına fenomler arasındaki bağlantılar hakkında varsayımlar (ipotezler) getirir. Bu varsayımların doğruluğunu anlamak için bilgin, bu kez kendiliğinden daha esaslı gözlemler yapar. Cuvier derki: "Gözlemci, doğayı dinler; deneyci, onu sorguya çeker ve peçesini açmaya zorlar." Örneğin etkeni değiştirir ve sonuçtaki değişmeleri not eder. Eğer etken ile sonuç arasında değişmez bir ilişki varsa, bir bağlantı fikri doğrulanmış gibi görünür. Ama gene de yanılmak mümkündür. "Bundan sonra, demek ki bu nedenle" çok zaman yanlış bir aksiyom (belit)'dur. Bir güneş tutulmasından sonra bir savaş patlak verdi diye, güneş tutulması, savaşın nedeni mi sayılacak? Oxford'ta her akşam bir kaç bardak *viski* ile *soda* içen ve sonra düşünceleri karmakarışık olan bir öğrencinin öyküsünü anlatırlar. Viskiyle sodadan vazgeçiyor ve *brandi ile soda* içiyor; gene sarhoş oluyor. Bu kez *cin ile soda* deniyor ve şu sonuca varıyor: "Hiç kuşkusuz, beni sarhoş eden, sodadır." Daha sağduyu sahibi bir deneyci olsaydı, bir de karşıt-deney yapardı: Viski, brandi ve cini içmeye devam edip, sodayı kaldırır ve yanlışını bulurdu o zaman.

Bilgin, gözlemlerinden ve deneylerinden fenomenler arasındaki devamlı bağlantılar üzerine varsayımlar ortaya çıkartan adamdır. Eğer varsayımları akla gelen her çeşit denemelerle doğrulanmışsa, onları geçici olarak doğa yasaları kabul eder. Ne zaman elimden bir cisim bıraksam, bu cisim yere düşüyor. Düşme

hızı hesaplanabilir ve bu düşüşün hızlanma oranı da belirli bir yer için, değişmez. Şu halde cisimlerin düşme yasalarının varlığını kabul edeceğiz. Bu gibi gözlemlerin toplam sonucu olan bilim, hiçbir şekilde evrenin açıklanması değildir; sadece Valéry'nin deyimiyle, "Başarı sağlamış bir yöntemler bütününden ibarettir." Bu yöntemler hiç başarı da sağlamayabilirdi. Eğer şu anda elimden şu kitabı bırakırsam ve yere düşecek yerde tavana doğru yükselirse, çok şaşardım ama bu, bilimi altüst etmezdi. Olsa olsa, bu fenomeni de içine alan daha karışık bir yasa aramaya koyulurdu.

Deneysel bilim, yalnız bir tek metafizik varsayım kabul eder ki o doğa yasalarının devamlılığıdır. Eğer doğanın durağan (sabit) yasalara boyun eğdiğine (veya boyun eğer göründüğüne) inanmasaydık, tabiîdir ki, fenomenleri gözlemek de yararsız bir şey olurdu. Eğer su, aynı basınç altında, bir gün elli derecede, başka bir gün yetmiş beş ve başka bir gün de yüz derecede kaynasaydı ve bu değişiklikleri önceden belirtecek hiçbir yol bulunmasaydı, her türlü fizik çalışmaları, incelemeleri yararsız hale gelirdi. Neyse ki, işin aslı böyle olmamaktadır. Fenomenler şaşılacak bir devamlılık göstermektedir. Niçin? Matematikçinin, fizikçinin ve hatta din bilgininin bu konuda bazı fikirleri, görüşleri vardır. Fakat deneyci, bunları bilmez, zaten onu ilgilendirmez de. O, sadece, fenomenleri gözlemekten, bu gözlemlerden varsayımlar çıkarmaktan, bu varsayımların doğruluğunu deneylerle ortaya koymaktan, doğruluğu isbatlanamazsa, terketmekten ve davranışlarımızı değişmez, devamlı görünen bu

yasalara göre düzenlemekten ibaret olan bu metodun, Bacon'ın deyimiyle, doğaya boyun eğerken aynı zamanda ona kumanda eden bu metodun şaşılacak sonuçlara ulaştığı bir gerçek, bir oluttur, der.

İnsan güçleri tarafından kolaylıkla yaratılabilecek bazı fenomenlerle doğrudan doğruya yaratılmak istenildikleri takdirde sonsuz güçleri gerektirecek diğer bazıları arasında değişmez ve dengeli ilişkiler kurduğu içindir ki, deneysel metod insana, insandan çok daha güçlü olma olanağını sağlar. Bir çocuk bir düğmeye basarak bir sergideki bütün makineleri harekete geçirdiği zaman, bu görünüm, bilim tarafından insanların en güçsüzlerinin emrine verilmiş kudretin bir sembolüdür. Şaşılacak bir kudret! Bir çamur damlası üzerinde evrene fırlatılmış bir küçücük yaratığın sadece kendi küresinin öteki kürelerden olan uzaklığını tanımlamakla kalmayıp aynı zamanda, birkaç yıl içinde onun iklimini, bitkilerini ve hayvanlarını da değiştirmeyi başarmış olması hayranlık uyandıracak bir iştir. Kendisini küresi çevresinde birkaç saat içinde dolaştırabilecek nitelikte araçlar yapabilmesi, hayranlık uyandıracak bir iştir. Soğuğu, karanlığı, açlığı yenmiş olması hayranlık uyandıracak bir iştir.

Bir kez daha, bilimsel metod, Evren'i tanıtmaz, hiçbir zaman da tanıtmayacaktır, fakat fizik fenomenler konusunda, kimyasal ve hattâ biyolojik fenomenler konusunda insana kazandırdığı kudret karşısında birçoklarının şöyle demeleri de doğaldır: "Fizik, evrene uygulandığı zaman bu derece başarılı olan bir düşünce sanatı, niçin insan topluluklarının yaşamına da uygulanamasın? Çelik ve bakır robotların insan kol-

larının yerini tuttuğu bu koskocaman fabrikaların yapılmasına imkân sağlayan metod, makinelerin yerini aldıkları insanların da mutluluğunu sağlamaya niye yardımcı olamasın? Niçin hayvan türleri ve çiçek çeşitleri yaratma olanağı sağlayan metod, üstün insanı da yaratamasın? Lord Salisbury, çocukları politikadan konuşup da heyecanlandıkları zaman : "Bunu kimyasal açıdan düşünmeye çalışalım," dermiş. Bununla şunu demek istediği anlaşılıyor : "İnsan öğelerini, kimyasal bir deneyde maddî öğeleri nasıl kullanıyorsak, öyle ele almaya çalışalım. Deneylerin sonucu konusunda önyargılara varmayalım. Maddeleri tüpe koyalım, ısıtalım ve tepkiyi gözleyelim. Bu tepki, doktrinimize aykırı çıkacak olursa, doktrinimizden vazgeçeriz." İşte bilimsel bir politika böyle olacaktır. Fakat bu, mümkün müdür? Ve bilim, insanlar için, düşünme sanatının son sözünü meydana getirir mi?

7. — DENEYİMİN BIRAKTIĞI BOŞLUKLAR

Büyük umutlarla dolu geçen yıllardan, başlangıçta Renan'ın, dünyamızın Enstitü üyelerince bilimsel bir şekilde yönetileceğini umduğu ve sonralara doğru da Bertrand Russell'ın bir gün gelip tarihin şu dakikasında neler olacağını gösterecek bir makine yapılacağını hayal ettiği yıllardan sonra ne yazık ki, deneysel metodun, dış dünya üzerinde bize yukarıda anlattığımız şaşırtıcı kudreti kazandırmakla beraber, manevî politik ve toplumsal yaşamda pek az sonuçlara varabildiğini kabul etmek zorundayız.

Bunun nedenini anlamak kolaydır :

1. *Deneyler, sunî bir şekilde yalıtılabilecek kapalı bir sistemi gerektirir.* Suyun hangi koşullar içinde kaynayacağını bilmek istersek, bir grubu yalıtırız : Isı kaynağı, kap, sıvı ; bunları belirli bir basınç altına koyarız ve dış etkilerin çoğundan ayırırız. Kapalı bir sistem halinde yalıtmak için kesip, ayıramayacağımız, karışık toplumlar söz konusu olunca, bu tür deneyimler de imkânsızlaşır.

2. *Deneysel metod, deneyim gerekirse yeniden yapılabilmesini ve karşıt-deneyler, tanık-deneyler'le doğruluğunun isbatlanmasını gerektirir.* Bütün bunlar ruhbilim (psikoloji) için güç, toplumbilim (sosyoloji) için ise imkânsızdır. "Bakalım ne olacak?" diye bir vatandaş sınıfını ortadan kaldırmayı deneyecek aklı başında bir devlet adamı çıkabilir mi? Dürüst bir karşıt-deney için yeniden kapitalizmi kurmaya yanaşacak bir komünist var mıdır?

3. *Nihayet, deneysel metod, deneycinin de çıkar kaygılarından uzak ve iyi niyet sahibi olmasını* gerektirir. En şiddetli tutkuları uyandıracak nitelikte görünmeyen bilimsel deneylerde bile pek az raslanan bu erdemler, bu tutukların söz konusu oldukları alanda insanüstü niteliğe bürünürler.

Gerçeğin bilimsel yoldan araştırılması, mantığın hiçbir zaman bir varsayıma tutkuyla bağlanmamasını gerektirir : "Bilginin birinci ödevi, bir sistem icad etmek ise, ikincisi de ondan öğrenmesidir" veya hiç olmazsa, o sisteme karşı ilgisiz kalmasıdır. Fakat insan insandır ve bulunduğunu sandığı hiçbir şeye yabancı kalamaz. Pouchet, Pasteur'ün haklı çıkmasını istemiyordu. N ışınlarını bulduğunu sanan fizikçi, yanılmak

istemiyordu. Olabilir ki bir kural bulma isteği araştırmacıyı denemelerinin sonuçlarını kendi istediği yöne çevirme eğilimine, kendisi de sezmeden, kaptırsın. Tıpta her uzman çok zaman iyi niyetle, her hastanın kendi uzmanlık alanına girdiğini sanır. Ruh hekimi, size : "Hemen hemen bütün hastaların aklından zoru vardır," der. İçsalgı bezleri uzmanının bez hastalığı gördüğü yerde bir mide uzmanı kendi alanına girecek bozukluklardan başka bir şey bulamaz.

Kaldı ki tıp, kısmen bir bilimdir ; ancak belirli bir insan gövdesini konu alır ve o da gerekirse, bir deneyim sırasında, ancak kısmen yalıtılabilir. Fakat milyonlarca insan gövdesinin tepkileri veya tutkuları, ekonomide veya politikada olduğu gibi, sözkonusu olunca, en çelişik teorilerin bile *hepsi* olutlar tarafından desteklenebilir. Deneyimin on dokuzuncu yüzyıl liberal ekonomisini ölüme mahkûm ettiği rahatça söylenebilir, çünkü bu ekonomi, çağımızda bir devlet kollektivizmi halini almış bulunmaktadır, ama deneyimin kollektivizmi de mahkûm ettiği aynı şekilde söylenebilir, çünkü kollektivizim, elde ettiği toplumları tam iflâsa sürüklenmekten kurtarmak için, özel mülkiyetin azçok klâsik şekillerini korumak veya canlandırmak zorunluğunu duymuştur.

Bu gibi denemelerden kurallar çıkartmak mümkün müdür? Kuşkusuz hayır, çünkü bilimsel denemeler demek, çok sayıda ve sık sık tekrarlanabilen denemeler demektir. Oysaki, ekonomide her deneme birkaç insan kuşağının yaşamını ve çok zamanı gerektirir. Roosevelt denemesi veya Blum denemesi denen denemeler, istemimizle harekete geçiremeyeceğimiz

kadar pahalı, bütünüyle gözleyemeyeceğimiz kadar geniş, durumu hiçbir zaman bugünkü kuşakların durumunun eşi olmayacak, gelecek kuşaklara bir şeyler öğretemeyecek kadar karışık devimlerin kısa evrenlerinden başka bir şey değildir.

Ekonomi için söylenenler, politika için de söylenebilir. Derler ki: "İngiltere, demokrasi denemesini yapmış ve bu deneme mutlu sonuçlar vermiştir." Fakat bu, bilimsel hiçbir yanı olmayan bir uslamlamadır, çünkü öteki uluslar, İngiliz ulusu değillerdir ki! Demokrasi, altına gerçekler yerleştirilmesi gereken bir sözcükten ibarettir ve İngiliz gerçekleri ise ne Fransız gerçekleriyle, ne İspanyol gerçekleriyle, ne İtalyan gerçekleriyle eştir. İngiliz demokrasisi İngiliz politik yaşamını, ortak tartışma ve taviz alışkanlıklarını, yersel yaşamın yoğunluğunu, yanına kabul ettiği bir burjuvaziyle çok açık görüşlü bir aristokrasinin anlaşmasını, parlamento ile ülkenin seçkin kanının uyuşmasını, bir meşrutî monarşiyi kapsar.

Demokrasi ile faşizmi karşılaştırmak, iki sözcüğü karşılaştırmak demektir, iki gerçeği veya iki belirgin tanımlamayı karşılaştırmak değildir. Tam özgürlük ile sınırsız otorite arasında sayısız tipte toplum düşünülebilir ve gerçekleştirilmiştir de. Özgürlük mutlak otoriteden daha mı iyi, bunu anlamak için ne yapmalı? Bir ulusun özgürlük derecesini ölçebilmenin hiçbir yolu yokken. Fakat bu demek değildir ki, bir çeşit özgürlük, arzu edilen bir şey olmasın, bu demek değildir ki belirli bir çağda bir ulus için politik bir gerçek bulunmasın. Bu, ancak demektir ki, bu gerçeği *bilim*

metodları olmayan metodlarla aydınlığa çıkartılması gerekir.

Politik ve toplumsal çatışmaları "kimyasal" açıdan düşünmek mi? Bu belki denenmelidir ama, şurasını kabul etmeliyiz ki, genellikle gerçekleştirilmesi mümkün olmaz. Bunun için, mesleklerinden konuşurken pek aklı başında görünen bunca kişi, ilkelere geçince sapıtırlar. Bir elektrik tesisatını onarmak söz konusu olduğunda, bunun mühendisin aklında yarattığı küçük dünya, o kadar belirli bir harita meydana getirir ki, teknisyene teller ve makaralar arasında güvenle kımıldamak olanağını sağlar. Fakat bir ülkeyi yeniden kurmak söz konusu olunca toplumsal yaşamın hiçbir haritası gemimizin burnuna mutluluğa ve ilerlemeye doğru şaşmaz bir yön vermemize imkân sağlayamaz. Katıksız uslamlama gibi sertlikle uygulanan deneysel metod da bir bakanı, bir fabrika yönetmenini veya bir ordu kumandanını yönetmez, onlara yol gösteremez.

Ama bunların harekete geçmeleri, karar vermeleri de gereklidir. Öyleyse hangi nedenlere dayanarak seçim yapacaklar? Alain : "Yapmak, istemekten önce gelmelidir" diyor ki bu, pek derin bir sözdür. Harekete geçer geçmez farkına varırız, doğruluğunu anlarız. Suya attığınız köpek yavrusu, yüzme konusunda hiçbir deneme yapmamış olmasına rağmen, yüzer. Yüzmeyi istemeden önce yüzer. Hepimiz, doğduğumuz anda başlayarak eşyanın okyanusuna atılmış küçük hayvanlarız ve iyi-kötü yüzeriz de. Bir romana başlayan yazar, ne yazmak istediğini kesinlikle bilmez. Sözcük sözcük bilseydi, zaten romanı yazılmış olurdu. Ken-

dini suya atar. Her bölüm bir sonrakini ona kendiliğinden yazdırır. Gerçekleştirme, istemeden önce gelmiştir.

Tasarılar kurmak gerekli olabilir ama, tasarlamak, harekete geçmek değildir. Bütün kahvelerde konuşmacılar pek kusursuz tasarılar ortaya atarlar : "Ben Başbakan olsaydım... Ben Mussolini olsaydım... Ben Hava Bakanı olsaydım..." Bir devamlı barış tasarısı kaleme almak mı? Çocuk oyuncağı, Wilson da sonuç itibariyle başarmıştı ya. Fakat iki ay süreyle, iki yıl süreyle Avrupa barışını sürdürmek? İnsanüstü bir iş. Goethe der ki : "Düşünmek kolaydır, davranmak güçtür ; düşüncesine göre davranmak ise dünyanın en güç işidir." Tolstoy da : "On cilt felsefe yazmak, bir tek kuramı uygulamaktan daha güçtür." diyor. Birçok halde, ki bunlar aynı zamanda insan yaşamının en önemli durumlarıdır, davranış labirenti içinde yolumuzu bulmamız gerekir, oysaki haritanın bütün öğelerini bilmekten çok uzağızdır. O zaman düşünmek sanatı ne oluyor?

8. — DÜŞÜNCE VE HAREKET

Bu incelemenin başlangıcındanberi, içgüdüsel düşüncenin, güven vericiliği ve yanılmazlığı yanında alanının pek yaygın olmadığını da göstermiş bulunuyoruz. Hareket adamının dünyası, son derece daha karışık durumlarda, içgüdü güvenliğine kavuşmak olacaktır. Başka bir deyimle, düşünmek sanatı, hareket adamı için, düşünceyi içgüdü haline getirmek sanatı olacaktır. *Hareket adamının mantığı küçümsemesi gerektiğini asla savunmuyoruz.* Fakat ne yapacağını iyi-

ce ölçüp biçmeli, tasarlamalı, genç Bonaparte'ın Toulon'da yaptığı gibi, bir gün çözmek zorunda kalacağı sorunları gözlerinin önüne getirmeli, pek çok olutu gözlemeli ve bu gözlemlerden birtakım kurallar çıkartmalıdır. Fakat bu tasarlamalar, bu gözlemler ve bu kurallar onun bedenine işlemiş bulunmalıdırlar. Onda düşüncenin "alt katmanlara" kadar inmiş bulunması ve *kendi kendisine iyi tepkeler kazandırmış olması* zorunludur. Çünkü ancak o zamandır ki, karar verirken, olayların hemen hemen daima gerektirdiği o gözkamaştırıcı hıza sahip olacaktır.

Kendisine hasta getirilen ihtiyar bir doktoru düşünün. Belki de meslekdaşları gibi, hastanın çeşitli analizlerini görmek isteyecektir ve hiç kuşkusuz bu analizler ona bilinçaltı uslamlamalarında yardımcı olacaktır, fakat teşhisini koymasına yön verecek olan, asıl, gözlemiş bulunduğu binlerce hastalıktan doğmuş olan içgüdüsüdür. Şu veya bu hastanın durumunu iyi veya kötü görüşündeki nedenler o kadar çoktur ki, genellikle bunları kendisi de açıklayamaz. Belki de şu genç ve parlak profesörün yanında biraz bilgisiz kalır. Ama o *bilir* ve gerçekte ötekilerden biraz daha az yanılır.

Büyük general, savaş alanında, şekline uygun uslamlama yürütmez. Tarihî anılarından, deneyimlerden, edindiği bilgilerden çözüm yolu kendiliğinden ortaya çıkıverir ve Pétain Champagne savaşında Willington'un evvelce yapmış olduğu bir manevrayı tekrarlar. Büyük yazar, karşısına getirilen bir yazı parçası üzerinde bir cümleyi siler, bir sıfatı kaldırır, bir fiilin yerini değiştirir. Bu düzeltmelerin nasıl olup da parçayı daha güzelleştirdiğini araştıracak olursak, sonunda

herhalde nedenini buluruz. Fakat onun araştırmaya ihtiyacı yoktur. Usta yazarların uzun süredenberi incelenmiş yazış tarzları ona dil içgüdüsünü kazandırmıştır. Valéry der ki : "Asıl olan, bulmak değildir, bulduğuna kendini katmaktır." Bilgilerimiz ancak onları edindiğimiz anda zihnimize kendiliklerinden, tasımlamalara veya gösterilere meydan bırakmadan -ki bunlar için zaten vakit yoktur- geliverirlerse bize maledilmişler demektir.

Büyük hareket adamında mikrokozmos veya iç dünya, dış dünyanın üzerinde hareket etmek zorunda bulunduğu kısımlarının tıpatıp eşi bir görünüye sahiptir. Gerçek bir devlet adamı, ülkesini benliğinde taşır. Şu veya bu durumda ulusunun içten gelen, ani tepkisinin ne olacağını, valilerinden, yardımcılarından daha iyi bilir. Ulusu üzerindeki bu tam ve eksiksiz bilgiyi kazanmak için uzun uzun düşünmesi, gözlemler yapması, okuması ve her sınıftan vatandaşıyle yakınlaşması, kaynaşması gerekmiştir. Artık bu bilgileri edindiğine göre, doğru ve ani yargılarla düşüncelerini ifade edebilmektedir. Antenlerden yoksun politikacı istatistikleri, gazeteleri inceler, komisyonlara danışır ve son derece geniş bilgilere sahip olmakla beraber, gene de yanlışlık yapmakta şaşılacak derecede ısrar eder. Çünkü bilgi edinmek, kültür sahibi olmak değildir. Kültürlü bir adamın aklında, tek tek olutlar bir araya gelip örgütlenmiş ve canlı, gerçek dünyanın görüntüsü olan bir dünya meydana getirmiştir. İstatistikçi, dünyayı böler böler öldürür ; ozan kendine göre bir dünya yaratıp onu canlandırır. Büyük hareket adamı, ozana, ansiklopediciden çok daha yakın olacaktır.

Hareket adamı için düşünce, işle kaynaşmış, bir olmuştur. Tıpkı ozan için görüntüyle kaynaşmış olması gibi. Şimdi bazı ünlü sözlerin derin anlamını daha iyi kavrayabiliriz : "İnsan, bildiğinden çok daha fazlasını yapabilir." "Bilmeden önce inanmak gerekir." gibi. Bilmeden önce inanmak gerekir, çünkü bilmeden önce harekete geçmek gerekmektedir. Düşünmek sanatı, aynı zamanda bir inanmak sanatıdır çünkü bir insan binlerce yıllık uygarlıktan sonra, bireysel ve toplumsal inançlarının tümünden şüphelenirse ve bunları yeniden duru bilincin tartısına koşarsa, tehlike yaratır. Bu, bir çeşit zekâ oyunudur ama, ancak boş zamanlarda oynanabilecek bir oyun. *İnsan, hareket etmek ve yaşamak için insanlığın kendisinden önce gerekliliğini tanıdığı ahlâk, toplum ve din kurallarının çoğunu kabul etmek zorundadır.*

Aklımız birbiri üzerine dizili katmanlardan meydana gelmiştir : Bunların birincisini ilkel insanlığın inançları, sonrakini Asya, Grek, Roma, Mısır dinleri, en zenginini hıristiyanlık inançları, en incesini de evrenin yapısı üzerine modern fikirler meydana getirir. Bütün bunlar bizim yaradılışımızın temelidir, bütün bunlar sanat yapıtlarımıza, davranışlarımıza anıtlarımıza, törenlerimize, düşüncelerimize işlemiştir ve *bir insan tıpkı kendi bedeninden kurtulup sıyrılamayacağı gibi, insanlığın geçmişinden de kurtulamaz.* Sağlam bir düşünce, temelleri içgüdünün en derin katmanlarına kadar dalan, fakat duvarlarıyla kuleleri aklın parlak ve duru bölgelerine kadar yükselen düşüncedir. Kendi kuralları olan mantık kurallarını kabul eder. Kazandıkları başarılarla erdemlerini isbatlamış bulu-

nan bilimsel araştırma kurallarını da fırsat buldukça, gözler. Herbirimizde yaşamaya devam eden insanlık geleneklerine dayanır. En şüphe götürmez gerçeklerini sanatta ve dinde arayıp bulur. Nihayet, bedeniyle düşünür ve bu yoldan hareket ve şiir halini alır.

Teorik düşünceyle etken düşünce arasındaki ilişkiyi birkaç sözcük içinde anlatmak zorunda olsaydım, herhalde şöyle bir tablodan yararlanırdım : Bir savaşta hava kuvvetleriyle piyade birlikleri işbirliği yapmak zorundadırlar. Hava kuvvetleri, düşman saflarına geçer, düşmanın siperlerini gözler, keşfeder ve gerçeğe yakın tahminler yürütür. Piyade birliklerine hangi yönde ilerlemelerinin mümkün olduğunu haber verir ama, kendisi o toprakları işgal edemez, hattâ bu toprakları tanımlarken, ister istemez büyük hatalara da düşebilir ve piyade birlikleri güçlükle ilerlerken bu yanlışlıkları keşfeder ve bunlardan zarar da görür. Piyade birlikleri ise engellerin üzerinden uçamaz; onları ya yoketmek, ya aşmak zorundadır ve bazılarını yakından görünce, uçakların havadan yaptıkları gözlemlerde sandıklarından çok tehlikeli olduklarını anlayacaktır. Piyade birlikleri böylelikle arazideki engellere takılıp kalınca uçakların görevi, körükörüne ilerlemek olmayacak, savaş birlikleriyle yeniden ilişki kurup düştüğü yanlışlıkları kabul etmek ve onların ihtiyaçlarını öğrenmek olacaktır. O zaman yeniden keşfe çıkar ve yerdeki savaşçı ile havadaki gözlemci arasındaki devamlı işbirliği, sonunda zafere ulaşılmasını sağlar.

İşte katıksız düşünce de böyle, törelerin ve gözlemlerin yerleşmeye çalıştığı, henüz düşman olan top-

rakların üzerinden uçabilir ve uçmalıdır. Belirtileri varsayımlarla yorumlayarak gördüğünü sandığı şeyleri tanımlar. Sonra hareket gelir, o da düşüncenin sağladığı tasarıların yardımıyle toprakları işgale çalışır. Bazen bu işi başarır; çok zaman da geri püskürtülür. O zaman aklın, yaptığı yanlışlığı kabul etmesi yeniden gerçeklere yönelmesi ve deneyin asılsızlığın isbatladığı boş düşlerden vazgeçerek ortaya yeni varsayımlar atması gerekir. Ancak uslamlama, deneme ve hareket arasındaki devamlı işbirliğidir ki bize, eşyanın niteliğinde bulunmayan devamlı bir başarı değilse de, uygarlık adı verilen o çok çabuk çökebilir sığınaklardan birinin altında, bir anlık soluk alma ve mutlu bir durak yapma olanağını sağlayabilir.

Başlarken sormuştuk : Aklımızda evrenin doğru bir haritasını çizmek, bu haritaya göre belirli hedeflere doğru yelken açmak ve seçilmiş limana ulaşmak mümkün müdür? diye. Bana öyle geliyor ki, cevabımız şöyle olacaktır : İnsan düşüncesi, bütün evrenin doğru bir haritasını çizemez. Kendisine hedef olarak Utopya kırallığının uzak ve efsanevî kıyılarını seçemez, fakat eskiçağ gemicileri gibi, atalarının yerinden kımıldamayan yıldızlar ve sık sık yön değiştiren fırtınalar konusunda edindikleri bilgilerden yararlanarak ve atalarının bu sağduyusunu denemelerle tamamlayarak, yıldızları, gel-gitleri ve rüzgârları gözleyerek büyük bir yüreklilikle tehlikelere göğüs gerip takımadadan takımadaya ilerleyebilir. Bu kadarı da yeter ve zaten ihtiyarlı Ulysses de tanrılardan daha fazlasını istemiyordu.

II

SEVMEK SANATI

Bacon : "Sanat, doğaya eklenmiş insan demektr... *Ars est homo additus naturae*" diyordu. Tablonun, heykelin, şiirin, trajedinin ham maddelerini sağlayan, doğadır ; insan, aklının isteklerini yerine getirmek için bu maddelere şekil verir, onları düzene sokar. Bu güzel tanım kabul edildikten sonra, açıkça anlaşılır ki, sevmek sanatı diye bir şey vardır. Çünkü doğa, her şeyde olduğu gibi, aşkta da ancak ham maddeleri sağlar : Yaratıkların iki cinsiyete ayrılması, soyu sürdürme ihtiyacı ve bu ihtiyacın emrine verilen güçlü içgüdüler. Fakat eğer insan aklı yüzyıllar boyunca bu ham maddeleri şekillendirmiş ve bir araya getirip düzenlenmiş olmasaydı, aşklarımızın köpeklerin aşkından ayrıcalığı kalmayacaktı. Kırlarda, göklerde, nehirlerde hayvanların nasıl seviştiklerine dikkat ediniz; sonra "*Prenses de Cléves*"i veya "*Tutkular ve Aşk Üzerine Konuşma*"yı okuyunuz, aşkta sanatı doğadan ayıranların neler olduğunu ölçebilirsiniz.

İnsan aşkını mucize yapan taraf şudur ki, pek basit bir içgüdü olan cinsel istek üzerine en karışık ve en ince duygulardan bir yapı kurmuştur. Sihirli eylemleriyle iki zavallı ölümlü yaratık, hepimiz gibi çabuk kırılabilen, canlılara özgü ve bencilliğe sahip,

utangaç, kararsız, sebatsız, vahşi iki yaratık en içrek, en tatlı bir birleşmeyle kaynaşıverirler. Evrenin kayıtsızlığı veya düşmanlığı, gelecek bütün korkuları, sınıfların veya ulusların kinleri, bütün bunlar, bir denbire iki yaratığın gözlerinde duman oluverir, asılsız düşler haline geliverir. Cinsel isteğin güçlülüğü onların bencillik engelini aşmalarına imkân sağlar ve başkalarını olduğu gibi kabul etmelerine yardımcı olur. Fakat cinsel istek çabuk kaçıverir bir şeydir. Nasıl oluyor da geçici bir içgüdüden, insanlar, devamlı ve katıksız duygular yaratmasını başarabiliyor? Sevmek sanatını anlamak istiyorsak, işte bu "cinsel isteğin kutsallaştırılması" sorununu çözmemiz gerekir.

Bu merkez soruna varmak için, öncme çevresini kuşatan çalılıklar ıaşmamız gerekiyor.

1. — KONUNUN SEÇİLMESİ

Niçin karşılaştığımız binlerce erkek veya kadın arasından, sevgimizin konusu olarak şunu değil de bunu seçiyoruz? Bu konuda iki tez savunulabilir ki, ikisinde de gerçek payı yok değildir.

Bunlardan birincisi, yaşamımızın bazı çağlarında ve özellikle ilk gençlik çağında ve ortayaşın sonlarına doğru, *aşka hazırlıklı oluşumuzdur.* Henüz bir kişiye yönelmeyen belirsiz bir istek, bizde hoş bekleyiş duyguları uyandırır. Bu, gerçek bir kadın bulamayınca, delikanlının düşünde yarattığı perilere âşık olduğu zamandır; genç kızların roman kahramanlarına, ünlü oyunculara veya edebiyat öğretmenlerine tutuldukları çağdır. Gençlik, aşk iksirlerinin en etkilisidir. Go-

ethe: "Bu içkiyle, her kadında Hélène'i göreceksin" der. Beden, muhtemel sevgilinin gelişini merakla beklerken, oradan geçen ilk sevimli kişinin, aşkı uyandırması ihtimali vardır. Bazen talihin iyi yanına raslar ve bu karşılaşmadan ortaya mutlu bir çift çıkar; bazen ise, bir an için birbirlerine cinsel istekle yaklaşan erkek ile kadın, anlaşmazlık ve küçümseme nedenleri bulurlar ve aşk, nefreti doğurur.

Raslantı koşullarından doğan seçimler de düşünebiliriz. Olabilir ki, utangaç ve olağan yaşamlarında duygularını, isteklerini açıklamaya asla cesaret edemeyecek kişiler, zoraki bir içreklikle birbirlerine yaklaşmışlardır. Fransız İhtilâli'nin zindanları, daha sakin dönemlerde kendi halinde birer eş olacak pek çok kadına büyük ve ateşli aşklar yaşatmıştır. Bir erkeğin hatırı sayılır olması veya başarıya ulaşmış olması, onu kadınların gözünde kusurlarını örten bir örtüye bürünmüş olarak gösterir. Zafer anları, bir aşkın doğmasına pek elverişli zamanlardır. Bazen rastlantı ruhların veya kalblerin anlaştığı kuruntusunu yaratıverir. Birdenbire, üçüncü bir kişinin söylediği bir cümle üzerine iki bakış karşılaşır ve iki kişi birbirine benzer tepkiler gösterdiklerini anlarlar. Bir arabanın sarsıntısıyla iki el birbirlerine dokunur ve bu teması ağırlık kurallarının gerektirdiğinden, bir an fazla sürdürmekten zevk duyulur. Bu kadarı da yeter.

Öteki tez de şudur: "Yıldırım aşkı" veya ilk görüşte *âşık olmak kaderin bir belirtisidir.* Bir Yunan efsanesine göre, her insan bir erkekle bir kadından meydana gelmişti, sonradan Yaradan, bunların herbirini ikiye ayırdı ve o zamandanberi de, ayrılmış o-

lan bu yarılar, birbirlerine kavuşmaya çalışırlar. Kaderin seçmiş olduğu bir çiftin iki yarısı karşılaşınca, aralarındaki yakınlığı onlara şiddetli ve tatlı bir sarsıntı haber verir ki, buna yıldırım aşkı deniyor. Herbirimiz, içinde "şu koskoca dünyada, örneğin, aradığı *kendi* güzel kavramını taşımaktadır" ve ilkgençliğinin perilerini donattığı o kusursuzluklara sahip gerçek bir yaratık bulacak olursa, zevkinden kendinden geçer. Öyle kişiler vardır ki, hem güzellikleriyle duyularımızı büyülerler, hem de konuşmalarındaki tatlılıkla bizleri memnun ederler. Böylelerini hiç çaba harcamadan ve pişmanlık duymadan severiz. Onların yanında geçen her dakika, kusursuzluklarından daha çok emin olmamıza yarar. Bilirizki, onları değiştirme gücü bize verilmiş olsaydı bile, hiçbir şey değiştirmek istemezdik. Sesleri bize "en tatlı melodi" gibi gelir ve alelâde konuşmalarını en kusursuz şiirlerden daha çok beğeniriz. Böyle, birine sınırsız hayranlık duymak, büyük mutluluktur; sevilen birinin hem ruhuna, hem bedenine duyulan hayranlığa dayanan aşk, hiç kuşkusuz en büyük zevki veren aşktır.

Nihayet sayıları oldukça kabarık öyle kadınlar ve erkekler vardır ki, bunları hiçbir zaman ne raslantı, ne karşı konulmaz duygular, bir hayat arkadaşı seçtirmemiş ve hayat arkadaşlarını kendileri seçmek zorunda kalmışlardır. Bu gibilerin seçimine yardımcı olmak için, bir sevmek sanatı, birkaç kural göstermeli, öğretmeli midir? Denebilir ki, güleryüz, sabır ve özellikle yaşamı iyi tarafından görme alışkanlığı, bir çiftin mutluluğunda büyük rol oynayan erdemlerdir ve bunlar da çok zaman (fakat her zaman değil) sağlıktan

doğarlar. Seçilecek eşin ailesi uzun uzun incelenmelidir; çünkü mutluluk, mutluluğu getirir ve sevginin kısa zamanda soluverdiği kederli, huysuz çevreler vardır.

Gene öyle anlaşılıyor ki, bir kadın, enerjik ve tam erkek yaradılışlı bir kocayla ve bir erkek de sevecen (müşfik) ve erkeği tarafından yönetilmeye boyun eğen bir kadınla daha kolaylıkla mutlu olmaktadır. Pek genç yaştaki kızlar, üstünlüklerini kabul ettirecekleri, dilediklerince çekip çevirebilecekleri bir erkekle evlenmek istediklerini söylerler. Ben ise, gücü veya cesareti dolayısıyle saygı duymadığı bir erkekle evlenmiş bir kadının veya bir Abanoz'la evlenmiş normal bir erkeğin gerçekten mutlu olduklarına hiçbir vakit raslamadım. Fakat bütün bunlar gene de çok karışık ve birbirine bağlı öğelerdir, çünkü en köle yaradılışlı kadında bile, kahramanında çocukça yanlar bulmaktan hoşlanan bir koruma içgüdüsü vardır.

Gerçekte ise raslantılar öylesine büyük rol oynar ki, erkek ile kadının katıksız bir istemle hayat arkadaşını seçebilmesi enderdir ve böyle oluşu daha da iyidir: Çünkü burada içgüdü, bütün hatalarına rağmen akıldan daha şaşmaz bir yol gösterebilir insana. "Sevmek gerekir mi? diye sorarlar. Bu, sorulmaması gereken bir şeydir; sevgi kendiliğinden duyulmalıdır." Aşkın doğuşu da, her doğum gibi, doğanın bir eseridir. Sevmek sanatı daha sonra işe karışacaktır. Şimdi

---

(1) Eski çağlarda yaşamış efsanevî bir savaşçı kadınlar kavmi. Erkek yaradılışlı kadınları belirtmek için kullanılan deyim olmuştur. (Çeviren)

sanatçının kabataslak duyguya şekil verme zamanını tam olarak belirtmeye çalışmalıyız.

2. — AŞKIN DOĞUŞU

Stendhal, *"Aşk Üzerine"* adlı eserinde, bu duygunun doğuşunu son derece güzel bir şekilde anlatmıştır. Onun tanımlanmasının esas çizgilerini almakla beraber, insanın kendi üzerinde ve başkaları üzerinde yapılabilmiş gözlemlerden de bir şeyler katmak gerekir.

1. Her aşkın temelinde, bir *şiddetli sarsıntı (şok)* vardır ki bu ya hayranlıktan, ya da bir anlaşma yaratmış veya bir cinsel istek doğurmuş herhangi bir olaydan meydana geliverir. Wronsky, trende derin derin düşünerek ve kendi kendine: "Şu Madam Karenin çok güzel... Ya o bakışla, ne demek istiyordu acaba?" diye sorarak iner. Charles Grandet, kuzeninin yaşamına, acı çekmenin verdiği romantik üstünlükle dolu bulunduğu bir akşam, girmiştir. Kız, onu bütün ömrü boyunca sevecektir artık.

2. Şiddetli sarsıntı dikkati birine çevirdikten sonra, *onun yokluğu* aşkın doğuşuna pek elverişli bir ortam yaratır. Alain diyor ki: "Kadınların büyük gücü, geç kalmamaktan ve gelmemekten doğar". Çünkü yanımızda bulunmaları, bizi ilk anda çarpmış olanların zayıf taraflarını, eksikliklerini hemen ortaya çıkartıverecektir. Oysaki yokluğunda, sevilen insan, hemen bütün kusursuzluklara büründürülüveren bir yaratık halini alır. İşte Stendhal'in *Kristalleştirme* dediği eylem, budur.

Kristalleştirmeyle, sevilen insan olduğundan bambamka, çok daha üstün bir kişiliğe büründürülmüş o-

lur. Ve işte bunun içindir ki Proust, aşkın öznel (sübjektif) olduğunu ve gerçek yaratıklara değil, kendi yarattığımız yaratıklara âşık olduğumuzu söylemiştir. Fakat bu düşünce, haklı olarak duyulan hayranlık için, doğru olmaktan çıkar; doğal bir pırlanta üzerinde kristalleştirme yapılamaz. Fakat kusursuz pırlanta pek az bulunan bir şeydir.

3. İlk kristalleştirme eylemi tamamlandıktan sonra, ikinci bir karşılaşma aşk bakımından hiçbir tehlike yaratmayabilir, çünkü heyecanımız o derece olacaktır ki, *gerçek yaratığı,* karşımızda olsa bile *görmemiz imkânı bulunmayacaktır.* Onun yerine, kristalleştirdiğimiz yaratığı koyacağız. Ağzından çıkan alelâde sözleri duyamayacağız; aklının da, kalbinin de zayıf taraflarına hiç dikkat etmeyeceğiz. onu görünce duyduğumuz sevinç, her türlü şaşkınlıktan uzak, çünkü tamamiyle içten gelme bir sevinç olacaktır.

4. İşler bu durumda kaldığı sürece aşk mutluluktan başka bir şey getirmez ama, *bir ateş, beslenmezse, yanmaz* ve bu doğmakta olan ateş, pek de hafif olsa, bir umut soluğuyla üflenmedikçe, canlandırılmadıkça sönmeye hazır bir ateştir. Cesaret verici belirtiler bakımından âşık, hiç de güç bir insan değildir. Bir bakış, hafif bir el sıkış, biraz acele verilmiş bu cevap, onu hemen umutlandırıverir.

5. Bu belirtiler apaçık ve devamlı olduğu zaman, karşılıklı bir aşk doğabilir ki, bunun kadar güzel bir şey yoktur, fakat bazen de güvenlik duygusu ve karşısındakinden emin olma bu aşkı öldürür. Pek çok erkek ve kadında aşk, başlangıçta kuşkuyla veya daha doğrusu birbiri *ardından gelen umut verişler, soğuk*

davranışlarla beslenir. Çok zaman bu değişik davranışlar, duygulardaki hiçbir gerçek dalgalanmanın yansıması değildir. Çekingenlik ve utanç duygusu, ilgisizlikten ileri geldiğini sandığımız bazı davranışlara sebep olabilir. Başağrısından, fazla sıkı bir kemerden, kaçmış bir çoraptan doğan can sıkıntısında biz, ancak âşıklara ve polislere özgü o dikkatle, bir olumsuz belirti görmüşüzdür. Fakat aslında bir âşığı kaygılandırmaya, en önemsiz bir şey bile yeterlidir. O, bakışları, sözcükleri, davranışları inceden inceye izler, araştırır. Bunlardan gizli anlamlar bulup çıkartır, yaratır. Bu kadar sert bir davranışı haketmek için nasıl bir kusur işlediğini bulmaya çalışır. Bunun nedenini ne kadar az anlarsa (zaten anlayacak bir şey yoktur ortada) sevdiğini de o kadar çok düşünür ve aşkı o derece kökleşir, derinleşir. Kaygıdan doğan aşk, kopartmaya çalışanın çabalarıyla bütün bütün etine batan dikenlere benzer.

6. Bundan şöyle bir sonuç çıkartabiliriz ki, *cilve,* yani bir yüz verme, bir kaçma, oltayı uzatma, çekme ve sonra tekrar uzatma oyunu bir aşkı uyandırmak ve sürdürmek için biçilmiş kaftandır. Tıpkı kendisine uzatılıp sonra çekiliveren bir yumağı sıçrayıp yakalamaya çalışan kedi yavrusu gibi, genç bir av olan delikanlı da cilveli kadının kışkırtmalarına kapılıverir. Kaçanı kovalamak ve sunulandan kaçmak doğal ve nedeni kolayca anlaşılır bir davranıştır.

7. *Fakat fazla uzatılan cilve, aşkı öldürür.* Uzun süre kimsenin elde edemediği ünlü cilve ustası Madam Recamier, Benjamin Constant'ı kendisine âşık etmeyi aklına koymuş ve bunda gerçekten de başarı sağlamış.

Ona, "Cüret ediniz!" demiş ve bu umut, olgun adamı hemen çocuklaştırıvermiş. "Sevilmiyorum ama, onun hoşuna gidiyorum," diye düşünmüş. Fakat bu oyunun içyüzünü anlar anlamaz acı çekmiş : "Hiç böylesine cilveli birine ras amamıştım ben. Bir felâket!" demiş ve daha sonra da : "Tanrım! Ondan nasıl da nefret ediyorum!" diye yakınmış. Sonunda kristalleştirme eyleminin tamamen tersi oluvermiş : "Gerçekten de vazgeçiyorum ondan. Bugün bana cehennem azabı çektirdi. Bu kadın, beyinsizin biriymiş, bellekten, ayırdetme yeteneğinden, seçme yeteneğinden yoksun bir buluttan ibaretmiş aslında." Demek oluyor ki cilve, aşırı kaçabiliyor. Célimène beşinci perdede, başlangıçta aklının ve güzelliğinin çevresine topladığı bütün kişiler tarafından terkedilir.

8. Eğer, doktorun ameliyat ettiği bir hastanın, ciğerlerine sırasıyle boğucu bir gaz ve oksijen vermesi gibi, cilve yapan kadın da sert davranışlarına hastasını öldürmemek için yeterince umut katacak olursa bu acımasız oyun, karşı konması imkânsız hale gelebilir. Fakat oynamalı mıdır? Öyle sanıyorum ki, *kadınların ve erkeklerin içinde en iyileri, ci'venin kendilerine hemen hemen mutlak bir şekilde sağlayacağı üstünlüklerden, kâh aşk, kâh iyilik uğruna vazgeçerler :* "Size aşkımı açıkça söylemekle kendimi tamamen ellerinize verdiğimi biliyorum ama, bunu yapmak hoşuma gidiyor," demek de bir büyüklüktür. Eğer karşıdaki bu güveni haketmiş biri değilse, o vakit ona zaman

(1) Molière'in "Le Mysanthrope" komedisinin kahramanı.

zaman ve azar azar cilve yapmak gerekir. Fakat karşıdaki tam bir teslim oluşa yaraşır biri ise, o zaman güzel, karşılıklı ve güvenli bir aşk doğabilir.

9. *Karşılıklı bir aşkın* ilk zamanları insanlara en tatlı gelen zamanlardır. Kristalleşme çiftedir ve sevgilinin yanında bulunuşuna dayanıklıdır. İki taraf da kendisini aşar ve ötekinin istediği gibi olur. Bu durum devam edebilirse yaşam çok güzel geçer.

Fakat böyle aşklarda bile her iki tarafın duygularının aynı güçte olduğu veya olsa bile öyle kaldığı pek az görülür. İçimizde çoğu, istek duyduğu ve kendini çatışmasız vermeyen yaratığı hep elde etmek ve yeniden elde etmek zorundadır.

3. — KENDİNİ SEVDİRMEK

Kendini sevdirmek mümkün müdür? Herşeyden evvel, kendini sevdirmek gerekli midir? Aşk aşka karşılık vermiyorsa, hiç olmazsa onun zevklerini istemek daha kolay değil midir?. İlkel uygarlıklarda veya eskiçağ uygarlıklarında böyleydi. Orada, bir kadına istek duyan bir erkek, onu kaçırırdı; böylece bir çift meydana gelmiş olurdu. Tutsak kadın, savaşçının tamamen elindeydi. Fakat çok zaman sonra erkeğe âşık da olurdu çünkü, kadınlar içinde kendisini gözüne kestirmişti, çünkü onun efendisiydi veya çünkü sadece sevilecek bir adamdı. Daha sonraki çağlarda *kudret ve para* başlangıçta kol gücünün oynadığı rolü oynadı. Zenginlik kendisini cesaretten daha az kolaylıkla sevdirir, çünkü erkeğin kişiliğine özgü bir nitelik değildir. Fakat gene de Jupiter, altın yağmuru şekline bürünerek Danaé'nin yanına girebilmişti.

Azla yetinemeyen ruhlara bu tutsak aşkları yeteri kadar mutluluk sağlamaz. *Boyun eğdirilmek değil, seçilmek isteriz.* Elde edilme, ancak özgür bir istemin elde edilişiyse sürekli zevk verebilir insana. Ancak o zamandır ki, can sıkıntısı ve alışkanlığı yener, en tatlı duyguların kaynağı olan o kuşkular, o kaygılar, o zaferler doğabilir. Sarayların harreminde toplanan güzeller tutsak olduklarından kendilerini sevdirmeyi başaramamışlardır.

Buna karşılık, Amerikan plâjlarının güzelleri de tamamen özgür oldukları için kendilerini sevdirememişlerdir. Aşk, hiçbir şeyin (örtü, utanç, ahlâk) sana karşıkoymadığı bir yerde nasıl zafer kazanabilirsin? Aşırı özgürlük, kolay elde edilir kadınlar sürüsünün çevresini, göze görünmeyen bir sarayın saydam duvarlarıyle kuşatır. *Düşlerde yaşayan aşk, kadının erişilmez olmamakla beraber, din ve göreneklerce oldukça dar sınırları içine kapatılmış bir yaşam sürmesini diler.* İşte ortaçağda tam anlamıyle yerine getirilen bu koşullar, büyük aşkları yaratmıştır. O çağda kadın, saygı gören bir efendi eşi olarak şatoda kalırdı; erkek Haçlı Seferine çıkar ve dünyanın bitmez tükenmez yollarında hep eşini düşünürdü. Kristalleştirme, atının adımlarına kolaylıkla ayak uydururken, geride, şato sahibesi de yanında kalan uşağı üzerinde, hem yakın, hem uzak olduğu için, bazı duygular uyandırırdı ki, bunlar daha sonra Fransız İhtilâli'yle şekil değiştirecek ve Julien Sorel'in Madam de Renal'e beslediği duygular olacaktır. Mürebbiye, şato uşağının izinden gitmiştir. İkisi arasında ise korkusuz ve gözü açılmış soylu uşak Chérubin yeralır.

Şato aşklarının hüküm sürdüğü çağda âşık, kendini sevdirmeye hiç çabalamazdı. Sessizce veya hiç olmazsa umutsuzca sevmeyi kabullenirdi. Bu Mösyö de Nemours ile Prenses de Clèves arasında da böyle olmuştur. Bazıları bu sonuçsuz, saf tutkuları gerçekdışı ve budalaca sayar. Fakat, *birine uzaktan hayranlık duyma, ince bir ruha büyük zevk verir* ve bu zevkler tamamen öznel olduklarından, hayal kırıklıklarından ve gocunmalardan, çok iyi korunmuşlardır. "Açıklamaya cesaret edemeden sevmenin dikenleri vardır, ama tatlı yanları da vardır. Bütün davranışları sonsuz değer verilen bir kişinin hoşuna gitmek amacıyle ayarlamak, insanı nasıl da kendinden geçirebilir? Her gün, duygularını açığa vurma yolları araştırmak için kendi kendini inceler ve buna sevdiğiyle konuşurken harcaması gereken zaman kadar zaman harcar. Gözler bir an için parlar ve söner; bütün bu karışıklıklara yol açan sevgilinin aldırış ettiği açıkça görülmemekle beraber, insan hiç olmazsa bu kadar yaraşır bir kişi için bütün bu sıkıntıları çekmekten büyük zevk alır."

Yeni yetişme çağındaki bir genç, ancak sahnede gördüğü bir artiste âşık olursa, onu, sesinden, yüzünden çıkardığı ve aslında sahip olmadığı ruhsal üstünlüklerle bezer. O kadını Marivaux'nun veya Musset'nin yarattığı bir rolde gördüğü için, onun temsil ettiği kahramanın sahip olduğu çekiciliğe sahip olduğunu sanır. Onu ancak sahne ışıklarının kusurları örtücü aydınlığında gördüğünden, yüzündeki kırışıklıklardan ve yaşından habersizdir. Yaşamına hiçbir zaman ortak olmadığı için, öfkeli halini, değersiz yanlarını hiç bilmez. Byron der ki: "Sevdiği kadın için ölmek, onunla

birlikte yaşamaktan daha kolaydır." Bir romancıya hayranlık duyan kadın da, yarattığı kahramanların inceliğini ona bol keseden bağışlar; onun gıcırdayan eklemlerinden, sindirim güçlüklerinden, oturduğu yerde uyuklamalarından, kolayca hastalandığından habersizdir. *Erişilmez kalındığı sürece, hayranlık uyandırmak kolaydır.*

Şu halde, aşkı kurtarmak için kendini sevdirmekten ve tanımaktan vazgeçmek mi gerekiyor? Hayır, çünkü bu, kafasıyle duyulan aşklar, ilk günlerinde pek güzel olmakla beraber, sürekli olamazlar. "Aşkta yol ne kadar uzun olursa, ince bir ruh da o kadar zevk alır." Evet ama, gene gerekir ki bu yol, güzel bağlardan geçtikten sonra hedefe ulaşsın ve kıraç yerlerde kaybolup gitmesin. Aşk oralarda uyuyakalır ve açlıktan ölür sonra. "Kaynak yönünden yardım görmeye görmeye bütünlük duygusu azalır." Sevende ergeç, sevilmek isteği, karşıkonmaz bir istek olarak doğacaktır.

Şu halde, sevmek sanatı ona ne öğretebilir? Aşk iksiri reçeteleri mi verir, büyüleme yöntemleri mi gösterir? Eskiçağ destanları, peri masalları; büyücülerle doludur ve hepimiz biliyoruz ki bugün de, tıpkı Théocrites'in veya Ovide'in çağlarında olduğu gibi, Paris'in, Londra'nın ve New York'un sayısız pis odasında, korkunç bir ihtiyar cadının karşısında, günde yüz kez, o binlerce yıllık çığlık tekrarlanmaktadır: «Peki ama, beni sevmesi için ne yapmalıyım?» bu çığlığa, insanlığın gene binlerce yıllık denemesi, bütün çığlıklara cevap verdiği gibi, töreler ve yöntemlerle karşılık verir.

4. — KUR YAPMAK

Aşıkların kendilerini beğendirmek için başvurdukları oyunlara, hilelere ve yöntemlere *kur* adı verilir. İnsanlar gibi hayvanlar da, sevişme mevsiminde, kur yaparlar. En olağan baştan çıkarma, kendisine çekme metodlarından bazılarını, en basitlerden başlayıp insana özgü olan en soylularına doğru giderek belirtelim:

a) *Süslenme.* — Süslenmenin amacı dikkati kendine çekmektir.. Tıpkı çiçeklerin renklerinin parlaklığıyle, döllenme mevsiminde kendilerine gereken çiçektozunu getirecek böcekleri çekmeleri, ateş böceklerinin geceleri aydınlanarak kendi türlerinden olanlara aşklarını sunduklarını bildirmeleri gibi, kadınlar da, giysilerinin şıklığı ve cüretiyle kendilerini erkeklerin seçimine sunarlar. Kendini beğendirmek, bir genç kadının hakkı ve görevidir. Hepsi veya hemen hemen hepsi, buna çalışırlar. Delişmen genç kızlar, biçkideki utanmazlığa, ağırbaşlı genç kızlar gizemin daha sürekli çekiciliğine güvenirler. Çoğunluğu, karşı cinsin dikkatini uyandırmaktan başka amacı olmayan modayı izlerler. Terziler, şapkacılar, kuyumcular, geçimlerini bu sürekli şaşırtma ihtiyacından sağlarlar.

Bazı kadınlar ya yapmacıklı bir davranışla, ya da içten bir küçümsemeyle, moda yasalarına aldırış etmezlerse de işçisinden düşenine kadar bütün kadınların aynı zamanda aynı biçimlere boyun eğdikleri bir toplumda herkesle bir olmaktan kaçınmak, en büyük orijinalliktir (özgünlüktür). O zaman en sade, en az sade olur; en az süslü, en fazla süslenmiş sayılır; süs yokluğu başlıbaşına süs olur kısacası. Rafaelizm ön-

cesi devirde, pazar günleri, William Morris'e giden genç İngiliz kadınları yalnız düz mavi yünlüden elbise giyer ve boyunlarına sarı amber gerdanlık takarlardı. Fakat böylelikle, Victoria çağının sonlarına özgü ağır mücevherlere ve şatafatlı elbiselere sadık kalan öteki kadınlardan ayrılmış olurlardı. Eskiden genç züppenin kadife yelekleriyle şaşırtıcı oluşu gibi, avare yaradılışlı bir kişi kocaman fötr şapkasıyle, genç yazar da deri ceketiyle başlakalarından ayrı, şaşırtıcı olabilir. Hayvan türlerinin çoğunda süse başvuran, erkektir. Tavuskuşu doğanın sanata karşı kazandığı bir zaferdir örneğin. Erkeğin, çiftin ekonomik sorumluluklarından kaçma eğilimini taşıdığı insan türünde kadın süslenmek için daha çok çaba harcamak zorundadır. Bu, hiç olmazsa bazı uygar ülkeler için böyledir.

b) *Ustalık gösterme.* — Her ne olursa olsun, yaptığını başkalarından iyi yapmak, kendini beğendirmenin bir yoludur. Her âşık, ustalığını göstermek ister. Konular sonsuz değişik olabilir. Bazı kuşlar, sevdiklerinin önünde dalışlar yaparak su birikintilerinin diplerinden çıkardıkları su otlarını ona sunarlar. Chateaubriand, kendisine: "Doğuda ne aramaya gidiyorsunuz?" diye soranlara: «Kendimi sevdirmek için zafer» karşılığını veriyordu ve Akdeniz'e yaptığı bu dalıştan, Madam de Noailles'a ölümsüz birkaç cümle getiriyordu. Sainte-Beuve'un "Clou d'Or -Altı Çivi"si gibi romanlar, sırf içindeki duygular sevilen kadına ulaşabilsin diye yazılmıştır. Hemen hemen bütün besteciler, yakınmalarını veya isteklerini uyumlu temalar halinde dile getirmişlerdir. Bunun gibi, tenis oyuncusu, ters vuruşlarının kusur-

suzluğuyla, şoför, virajları alışındaki hüneriyle ve balerinde danslarının güzelliğiyle kendisini beğendirir.

Aşkta ustalık, erkeğe ünlerin en tehlikelisini kazandırır. Ağırbaşlı gençkızlar buna karşıkoyarlar ama, delişmen gençkızlarda ünlü bir âşığı bir rakibeden, hattâ bir arkadaşın elinden almak isteği, karşıkonulmaz bir istektir. Bu, kendini beğenmişliğin, başka kadınların zevkine duyulan saygının, güç bir zafer kazanarak kendine güvenini artırma ihtiyacının da karıştığı karma bir duygudur. Don Juan, ilk sevgililerini kendi seçmişti; sonra kadınlar onu seçer oldu. Byron ise: "Truva savaşındanberi hiç kimse benim kadar kaçırılmamıştır," diyordu.

Kadınlarda pek şiddetli olan güvenlik ihtiyacı, onların en zayıflarını, güçlü veya kudretiyle kendilerine sağlam bir dayanak olacağa benzeyen erkeklere bağlar. Savaş zamanında erkeklerin boyunlarında taşıdıkları kurutulmuş düşman kafalarını sayarlar, barış zamanında ise üstün zekâ, zenginlik ararlar. Armağanlar âşık erkeğin gücünü belirtme yollarından biridir. Penguen de, banker de sevgililerine az veya çok parlak taşlar sunarlar. Erkekler ispinoz kuşunun dişisine dallar ve yapraklar armağan edişi gibi delikanlı da nişanlısına, halı, perde şeklinde dokunmuş yün parçaları sunar. Kırlangıç da, kadın da, bir eş seçer seçmez hemen yuvayı düşünmeye koyulurlar.

c) *Övgü.* — Tıpkı armağan gibidir. Hemen hemen bütün aşk şiirleri övgülerden veya yakınmalardan meydana gelmiştir. Yakınma, yüreğe dokunabilir ama, çabuk can sıkar. Övgü ise hoşa gider, çünkü erkek'lerin de, kadınlarında hemen hemen hepsi, hattâ en gurur-

lusu bile, bir "aşağılık duygusu" içindedir. En güzel bir kadın, aklından şüphe eder; en güçlü bir erkek ise, çekiciliğinden. Bir yaratığa, onu başkalarına sevdirecek ve kendisinin bilmediği veya önemsemediği binbir özelliğini açıklamak, çok tatlı bir şeydir. Bazı çekingen ve içine kapanık kadınlar, hayranlığın sıcaklığında güneşte açan çiçekler gibi açılıverirler, serpilirler. Erkeklere gelince, onların övgüye karşı duydukları iştiha, sınırsızdır. Çirkin ve zarefetten yoksun bazı kadınlar, gerektiği gibi övmesini bildiklerinden, ömür boyunca sevilmişlerdir. İnsanların hoşuna, sizin kadar kendilerinin de bildikleri niteliklerini değil, kendilerinde olmadığını sandıkları nitelikleri överek girebilirsiniz. Bir generalin zaferlerinden söz ederseniz, size pek aldırış etmez de gözlerinin ne kadar parlak olduğunu ona açıklarsanız sonsuz minnettar kalır. Ünlü romancı, romanlarının övülüşünü can sıkıntısıyla dinler de karanlıkta kalmış bir denemesinden (halbuki, aslında büyük bir başarısızlık örneğidir) veya sesinin sıcaklığından söz edilince gözleri birdenbire parlayıverir.

d) *Kadınların kur yapması.* — Kadının kendine özgü elde etme yolları vardır. Uzun bir süre, ilk olarak erkeğin harekete geçmesini beklediğine inandırmıştır. Oysaki bu, ancak görünüşte gerçektir. Shaw: "Evet, kadın erkeği bekler ama, tıpkı örümceğin sineği beklediği gibi". diyor. Bugün sayıları oldukça kabarık Amazon kadınlar, göğüsleri açık olarak savaşıyorlar. Dansın amacı, ötedenberi, erkeğin utangaçlığını yenmek ve aynı zamanda onu, cinsel isteklerini dizginlemeye zorlamak olagelmiştir. Modern dans, eski zaman

danslarına veya köy danslarına oranla duyulara daha doğrudan doğruya yöneliyor. İnsan türünün güçlü kurnazlıklarından biri olma niteliğini her zaman koruyor.

Kent uygarlıklarımızda, kadının bellibaşlı ve kendini sevdirmeye en iyi yardımcı olan metodlarından biri, erkekle doğa arasında aracılık görevi yapmaktır. Erkeklerin çoğu, hareketsiz bir işe kapanmış olarak evrenle her türlü ilişkilerini yitirmişlerdir. Onları bu tekdüze alışkanlıklarından kopartıp alarak ormanların, suların, dağların ve okyanusların kucağına atan kadın, gözlerinde bütün bu güzel şeylerle bezenmiş oluverir.

"Erkek, savaş için yaratılmıştır: Kadın ise savaşçının dinlenmesi için." Kadın için sevmek sanatı çok zaman hem eğlendirici, hem cesaret verici, hem destekleyici olmaktır. XIV. Louis'in Madam de Maintenon tarafından elde edilişini inceleyin : Hiçbir teşebbüs başlangıçta bu derece umutsuz görünemez. Madam de Maintenon, gençliğini yitirmişti artık ; Kırala ancak çok güzel ve Kıral üzerinde büyük etki sahibi bir kadın olan Madam de Montespan'ın çocuklarının dadası sıfatıyle yaklaşabiliyordu. Oysaki bu, kendi halinde ve olgun kadın, yalnız XIV. Louis'yi gözkamaştırıcı rakibesinin elinden almakla kalmadı, üstelik Madam de Montespan'ın ummaya bile cüret edemediği bir şeyi gerçekleştirdi ve kıral ile evlenmeyi başardı.

Neydi bu kadının gizemi? Birincisi, metreslerinin şiddetli davranışlarından bıkmaya başlayan Kırala, bir barış habercisi olarak görünmesiydi. Erkekler, sevdikleri bir kadının öfke veya kıskançlık krizlerini bir süre çekerler. Bazıları, denizde fırtınayı sevdikleri gi-

bi, aşkta da hareketi, heyecanı severler. Fakat çoğu, oldukça barışseverdir. *Güleryüz, sadelik, tatlılık onları kolayca elde ediverir ;* hele çılgın bir sevgili, bu erkeklerin şiddet tutkusunu önceden tedavi etmişse.

Madam de Maintenon'un ikinci gizemi : Her akşam bakanlarını yanında toplayan Kıralın çalışmalarında hazır bulunuyordu. Raporları bir söz söylemeksizin dinliyordu; fakat Kıral, kendisine bir şey soracak olursa yerinde bir düşünceyle, birkaç sözle konuşulanları izlediğini, anladığını, yargıladığını ortaya koyuyordu. Bu, son derece ustalıklı bir davranıştı, çünkü *tam anlamıyle erkek diyebileceğimiz bir kişi, işini dünyadan, her şeyden, hattâ sevdiği kadından bile üstün tutar.* Kadın, sadece kendisiyle ilgilensin diye onu işinden uzaklaştırmaya mı kalkışıyor? Belki de başlangıçta buna ses çıkartmayacaktır ama, içinden diş bileyecek ve fırsat bulur bulmaz da, işine önem vermesini bilen kadının olacaktır.

e) *Kültür.* — Kuşlar, kendileri öter, dalarlar. Yengeçler, sağlıklarda aşk jimnastiklerini kendileri yaparlar. Fakat insanlar, başkalarından yararlanarak ün sağlamayı, hüner göstermeyi icad etmişlerdir. Âşık, bir şiir yazacak yerde, sevgilisine Baudelaire'in şiirlerinden birini okur. Piyanist, kendini sevdirmek için Chopin'den parçalar çalar. Ustanın dehası, yorumcularına ve hayranlarına yansır. Yarattığı heyecanlar, orada hazır bulunan birine bağlanınca, bir görüntüyü zenginleştirir ve anıları güzelleştirir. Müzik, ruhları güzel düzenini ve insanüstü zevklerini kabul ettirmekle onları çok zaman aşka hazır hale getirir. Beethoven, Mozart, Wagner, pek çok çiftin çöpünü çatmışlardır.

Pek çok ilişki, müzelerde başlamıştır. Birlikte okunan güzel romanlar âşıklara hem konuşma konusu sağlar, hem davranış örneği olur. En iyileri aşk dersleridir ve bu tutkuyu, ona hak edenlerin yaşamaları gerektiği gibi öğretir. *Ortak bir kültür, bir aşkı üstün bir kendinden geçiş ve heyecan* düzeyinde tutmayı başarır. Aşka doyulup da, "zevklerin bağrından acı bir şeylerin koptuğu" o güç anların geçiştirilmesine yardımcı olur. Bir kültür sahibi olmak, kendini sevdirmeye hazırlanmak demektir.

f) *Ortak bir inanç.* — İster dinsel inanç, ister ulusal inanç, isterse politik inanç veya bir yapıtın gerekliliği ve güzelliğine inanç olsun, her ortak inanç aşkı şaşılacak derecede güçlendirir. Gerçekten inanmış biri için inançlarına hiçbir derecede katılmayan birisini sevmek güçtür çünkü "dış bir etken fikriyle beraber giden bir sevinç" olduğuna göre, çetin bir anlaşmazlık bu aşkı ister istemez tehlikeye sokacaktır. O zaman onu ancak inanmayan tarafın göstereceği sonsuz bir incelik ve saygı veya öte tarafın besleyeceği bir kendi inancını kabul ettirme umudu kurtarabilir ki, bu umud da çok zaman aşk uğruna gerçekleşir. *Sevdiğinin inancını gözü kapalı bir şekilde paylaşmak bir mutluluk garantisidir.* O zaman aklın ve duyguların bütün güçleri, erkeği seçilen yöne doğru iter. Aşk ile yapılan her iş, son derece tatlıdır ama, dünyada işe karışmış aşk kadar zevk veren bir şey de yoktur. Hem çift, hem çalışma arkadaşı olan o kusursuz bilgin, sanatçı, fikir adamı aileleri böyle doğmuştur. Bu gibi hallerde her türlü "kur" yararsızlaşır ; yerini "ortak inanca bağlama" alır.

5. — BIKTIRMAMAK

Uzun veya kısa, ustalıklı veya saf bir kur devresinden sonra, aşk doğmuştur. Fakat aşk ulusunda çocuk ölümlerinin oranı yüksektir; onları yetiştirmek için sürekli bakım ister. Albenilerin (cazibelerin) en güçlüsü olan yenilik, aynı zamanda en çabuk yokoluverenidir. Bir aşkın başlangıcında, her iki taraf, karşısındakinde bin türlü yenilik keşfeder. Herkes gençliğinden anılar, görüntüler, şarkılar, öyküler getirmiştir ki, bunlar okşamalara karışınca, ilk günlerin boş vakitlerini pek tatlı bir şekilde dolduruverir. Fakat ne yazık! Bu kaynaklar çok geçmeden tükenir ve o kadar yepyeni görünen öyküler tekdüze, aşınmış gelmeye başlar. Erkeklerin ve kadınların pek çoğu, eşleri yanlarında olmayınca daha parlayıverirler, çünkü o zaman evvelce pek çok kez tekrarladıklarını sıkılmadan söyleyebilecek durumları vardır. Bir lokantada masalarda oturan çiftlere bir göz atınız. Sessizliklerinin süresi çok zaman ortak yaşam süreleriyle orantılıdır.

Fakat bu, çiftlerin dehâ sahibi olmadıklarının belirtisidir. Çünkü aşkta dehâ, çiftte sürekli bir yeniliği kurtarmaktan ibarettir. Gerçekten seven biri, her gün, tıpkı bir köy papazının her akşam bahçesinin dar yollarında gezinmekten zevk alışı gibi, sevdiğinin düşüncelerinde dolaşmaktan zevk alır. Bazı yaratıklar, ister aşk hakkında kafalarında pek yüksek bir fikir yaratmış olduklarından, isterse utangaç ve evcimen yaradılışta olduklarından, doğuştan sadıktırlar. Bazı mutlu aileler, çatışmadan ve dünyadan duyulan ortak

bir ürküntü, kendi evinde, alıştığı kişilerin ve eşyaların ortlsında yaşama isteği ve nihayet güvenlik isteği üzerine kurulmuşlardır. Fakat çok seven biri, gerekirse *kendini yenilemeyi* öğrenir. "Her gün, beğenilmek yöntemleri tüketilir; ama kendini beğendirmek gereklidir ve beğendirilir de." Bu, bilinçli bir çaba bile değildir. Bir insanda zerafet varsa her zaman vardır ve zerafet asla bıktırmaz. Her davranış, her söz son derece hoşa gider. Yaşlılık bile yaradılışlarda değişiklik yapmaz. Güzel bir yüz, güzel yaşlanır ve ak saçların altında, kumral veya sarı saçların altındaki bakışı ve gülüşü bulmak, ayrı bir zevk verir.

Bir bıktırmamak sanatı var mıdır? *Bunun büyük gizemi, sadeliktir.* Her türlü zoraki duruşu devam ettirmek güçtür ve zaten böyle bir duruş, her zaman güzel de olmaz. Bunun için, akıllı âşıklar, eşlerinin doğal halde kalmalarını sağlayabilen âşıklardır. Bir kadına yeni bir şekil vermeye kalkışan, ona kendi zevklerini, fikirlerini zorla kabul ettiren erkekler vardır. Ne çılgınlık! Eğer bu kadın, sevebileceğimiz birinden çok başkaysa, sevmeyelim onu. Fakat madem ki seçmişiz, o halde bırakalım istediği gibi gelişsin. Aşkta da, dostlukta da, ancak yapmacığa veya yalana kapılmadan olduğumuz gibi görüneceğimiz kişilerle mutlu olabiliriz.

Becerikli âşıklar, buluşmalarının doğal güzelliğe sahip yerlerde olmasına da dikkat ederler. İşte çok doğru bir görenek olan balayına çıkma göreneği de bundan doğmuştur. Fakat ille de uzağa gitmek gerekmez. *Seven bir kadın, içgüdüsüyle, kendi dekorunu kendi yaratmasını bilecektir.* Bazı kadınlarda doğanın

ve sanatın bütün büyüleyici güzelliklerinden yararlanma sanatı şaşırtıcı bir derecede gelişmiştir. Sevdikleri erkeğin iki kişilik yalnızlığı aradığı veya aksine bir konsere gitme, bir geziye çıkma ihtiyacında olduğu anı sezerler. Aşkın yöneticisi, toplumsal yaşama iyice dalmış olan erkekten çok kadın olmalıdır.

Erkek ise, bunca iyi niyetten ve bu dokunaklı sevecenlikten bıkmamak istiyorsa, *bir kadının yaşamında aşkın tuttuğu yerin önemini* kavramaya çalışmalıdır. Bir felsefenin veya doktrinin tepesinden, kadınların düşüncelerini küçümseyen bir erkek kadar aptal biri olamaz. Bunlar belki kendi düşüncelerinden başkadır ama, daha somut, daha basit ve daha sağduyulu düşüncelerdir. Sevdiği kadınla bir anlaşmazlığa düştüğü zaman onu asla mantık yürütmekle değil, sevecenlikle, sessizlikle, sabırla kandırabilecektir. Kadının, yaşamının büyük bir süresi içinde, erkekten çok daha fazla, sinirlerinin esiri olduğunu asla unutmamalıdır. Eğer erkek, bu güç anlarda, hasta bir bedenin şikâyeti olan bir şeyi kötü niyet belirtisi olarak kabul ederse, geçici bir durum nedeniyle, güzel bir birleşme olmuş ve hâlâ da olabilecek bir aşkı yıkmak tehlikesi yaratmış demektir. Bir kadının ruhundaki hareketleri bir okyanusun dalgalanışına benzetmek belki çok söylenmiş ama, oldukça doğru bir görüştür. Aklı başında bir koca, asla gocunmaz. Fırtınaya yakalanmış gemicinin yapacağı gibi, yelkenlerini indirir, bekler, umud eder ve fırtınalar onun denizi sevmesine engel olmaz.

Bazı bıktırmamak kuralları hem kadınlarca, hem erkeklerce uyulması gereken kurallardır. Bunların bi-

rincisi, aşkın içrekliğinde (mahremiyetinde) *ilk karşılaşmada gösterilmiş nezaketi göstermeye devam etmektir.* İyi huylu kişiler için nezaket, sadelikle bağdaşmayacak bir şey değildir. Her şeyi nezaketle söylemek mümkündür ve kabalığı tek açık yüreklilik şekli olarak kabul etmek çok tuhaf bir çelişmeye düşmektir. *İkinci kural,* her durumda kendi kendisiyle alay etmeyi bilecek bir *şakacılıktan ayrılmamak, anlaşmazlıkların çoğunun hiçliğini görebilmek ve her evliliğin vitrinini dolduran o kırgınlık koleksiyonlarına aşırı bir önem vermemektir.* Günlük anlaşmazlıkların herbirini geçmiş kavgaların anılarıyle büyütmek boşunadır. *Üçüncü kural, akla yakın sınırlar içinde, kıskançlığı* sürdürmek, yani her ikisi de kırıcı olabilecek aşırı hoşgörüden de, güvensizlikten de kaçınmakdır. *Dördüncü kural, zaman zaman, ayrılıklarla yeni bir kristalleştirmeye imkân sağlamaktır ;* sevgililerin veya eşlerin ayrı ayrı tatil yapmaları tehlikeli olabilir ama, bu ayrılıklar, kısa olur ve mektuplarla kesilirse, yararlı bir rol oynarlar. Olabilir ki, alışkanlık ve tembellik yüzünden aşk sözleri söylemekten vazgeçmiş bir eş, yazıyla tekrar bunları dile getirir. *Nihayet en son ve en gizli kural da, romantik kalmaktır.* "Onu elde ettiğime göre, niçin ona hâlâ kur yapacakmışım? Çünkü bu kadın, benim olmakla beraber, benim değil ve hiçbir zaman da olmayacak..." İşte buna lâyık olan kadınlar için son derece anlamlı ve üzerinde derin derin düşünülecek bir konu.

Fakat sevdiği insanı "bıktırmamak" sanatı, eğer ondan *bıkılacak* olursa, pek boş bir sanat demektir. Şu halde, bir bıkmamak sanatı da var mıdır? Yoksa

aksine, iki kadın ve erkek türü bulunduğunu kabullenmek mi gerekir? Sadıklar ve sadakatsizler, durmuş oturmuşlar ve maymun iştahlılar gibi? Ve insan, bu türlerden birine aitse öteki türdenmiş gibi rol oynamasının tamamen gereksiz olduğuna mı inanmalı? Öyle sanıyorum ki, her şeyde olduğu gibi, burada da doğa, istemimizle düzenleyebileceğimiz bazı ham maddeler sağlamış bulunmaktadır. Bir erkek veya bir kadın, doğuştan sadakatsiz olamaz ; aşk hayatının ilk olayları onları böyle yapmıştır. Örneğin, ateşli bir yaradılışa sahiptirler de soğuk birine düşmüşlerdir. Bu halde, ahlâk ve toplum kurallarına sıkı sıkıya bağlı iseler, sadık kalacak ve mutsuz olacaklardır ; ahlâkdışı iseler, sadık kalmayacak ve hep kuşkulu olacaklardır. Bu da kendilerini tamamlayan "yarılarına" raslayıncaya kadar sürüp gidecek, o zaman ise tamamen değiştikleri görülecektir. Oldukça maceralı bir hayat geçirmiş kişiler vardır ki, kendilerine uygun eşe rasladıklarında tamamiyle duruluverirler.

İşte fizik sadakatsizlik için bunları söyleyebiliriz, fakat bir de ruhsal kararsızlık vardır. Don Juan her zaman çok ateşli biri olmayabilir, dişi Don Juan ise genellikle soğuk bir kadındır. O zaman bunların aşkta kazandıkları zaferler, gururlarını okşadığı veya düşlerini gerçekleştirdiği için zevk verir. Erkek veya kadın, kendisinden kuşkulandığı zaman gururu okşanmak ister. Byron, sevdiği ilk genç kızın : "Şu topal çocukla nasıl ilgilenebilirim ki?" dediğini duyduğundan, bütün ömrünce öç almaya çalışmıştır. Kadının biri, küçükken kendisine çirkin dedikleri için, aile yuvalarını vahşice parçalamaktan zevk alır. Kendi kendine güven

verme ihtiyacını duyduğundan durup dinlenmeden kudretini isbatlamak ister. Doymak bilmez bir imgelem, çok zaman romantik, yani gerçekten uzak bir çocukluktan doğar. Chateaubriand, kadından kadına koşuyordu, çünkü ilkgençlik çağında hem cinsel isteğin pençesinde kıvrandığından, hem de bu isteğini karşılayabilecek kadınlardan uzak bulunduğundan, kendince, ülküsel bir kadın görünüm (la Sylphide)'ünü kendince yaratmış ve bütün yaşamı süresince boşuna bu görünümü aramış durmuştur. Böylece hep düş kırıklığına uğrayarak sevgiliden sevgiliye dolaşmış, ancak yaşı ilerleyip de daha hoşgörü sahibi olunca nihayet ülküsündeki kadını bulduğunu sanmış ve onda karar kılmıştı ; bu da Madam Récamier idi.

Bu ruhsal dengesizliğe din adamı ve doktorlar bazen başarıyla karşıkoyabilirler, çünkü bu yaradılışa sahip bir kişi, bunun nedenini ve niteliğini anlamışsa, kurtarılması mümkün olabilir. Fakat eğer tedavisi imkânsız ise, hiç olmazsa mümkün olduğunca az fenalık yapmaya bakmalı ve geçici aşklarına konu olarak, sadakat için yaratılmış kişileri seçmekten dikkatle kaçınmalıdır. Uçarılık bazen hoş karşılanabilir, tatlı bir tarafı vardır ama, bir hevesini tatmin için uzun süreli bir tutku yaratmak, cinayet demektir.

6. — CİNSEL İSTEĞİN KUTSALLAŞTIRILMASI

Tıpkı gerçek ermişliğin, kendinden geçme ve kendine eziyet etme değil de, alçakgönüllülük, tatlılık ve hayırseverlik oluşu gibi pek büyük aşklar da şiddetli istek belirtilerinden değil, günlük hayatın eksiksiz ve sürekli uyumundan anlaşılır. Rahip Huvelin şöyle an-

latıyor: Bir gün genç bir rahibe, azize Thérèse'e gidip kendisine, ermişliğin ne demek olduğunu öğretmesini istemiş. Azizenin ona, Tanrı'yı nasıl gördüğünü anlatacağını sanmış, ama Thérèse sadece rahibeden, kendisiyle birlikte, yeni kurmuş olduğu bir eve gelmesini istemiş. Orada, aylar boyunca sıkıntılar, güçlükler, aksilikler, başarısızlıklar, yakınmalar içinde çalışıp durmuşlar. Nihayet genç rahibe, ermişliğin ne zaman kendisine öğretileceğini sormak cesaretini bulmuş. Thérèse d'Avila: "Ermişlik mi?" diye karşılık vermiş. "Ermişlik, her gün, şu evde yaşadığımız hayat gibi bir hayat sürüp buna sabırla ve seve seve katlanmaktan başka bir şey değildir."

Mutlu âşıkların başbaşa geçirdikleri tatlı içtenlik saatleri, güneşin sıcaklığının bizi mutluluk ve tembellik içinde yüzdürdüğü o pırıl pırıl yaz günlerine benzer ; gökyüzü öylesine açık, öylesine bulutsuzdur ki, bir gün kararacağını aklımıza bile getiremeyiz ; düzlükte, en basit, yoksul bir köy bile, güneşin aydınlığında bambaşka bir görünüş kazanır, peri masallarındaki ülkelere benzer. Bu güzel günlerin bizde bıraktığı tatlı anılar ve tekrar öyle günlere kavuşabilmek umudu, fırtınalı kış aylarına katlanmak için gereken gücü ve cesareti bize verir. Fakat yaz da, cinsel istek de, doğal süresinden fazla uzayamayacağına göre, kapalı günleri, sonbaharın sislerini ve uzun kış gecelerini de sevmesini öğrenmemiz gerekir. Abel Bonnard der ki : "En güzel aşklar, göz kamaştırıcı, zengin dallarla süslü bir ipekli kumaştan yapılmış gece mantolarına benzer. Bunlar, düz, ama öylesine zarif bir renkte ve öylesine bulunmaz bir ipekliyle kaplanmıştır ki, in-

sanın nerdeyse astarını yüzüne tercih edeceği gelir."

Aşk hayatının daha başlangıcından itibaren, cinsel isteğin yanında çekingenlikle yer alan, fakat bu çekingenliği çok geçmeden tatlı bir otorite niteliğine bürünen bu, daha ciddî ve daha sevecen mutluluk neden meydana geliyor? Cinsel istekten doğan, fakat ondan daha uzun ömürlü olan bu aşkın aslı nedir? Güven, alışkanlık ve hayranlık. Hemen hemen bütün insanlar bizi hayal kırıklığına uğratırlar. Fakat içimizden bazıları, doğallığı ve açık kalbliliği kendilerini asla hayal kırıklığına uğratmamış, hemen hemen her durumda tam istedikleri gibi davranmış, en acılı anlarında yanlarından asla ayrılmamış bir erkeğe (veya bir kadına) raslamak mutluluğuna erişmişlerdir. İşte bu gibiler, güven dediğimiz o eşsiz duyguyu tatmışlar demektir. Hiç olmazsa bir kişinin önünde, her gün, birkaç dakikacık bile olsa, başlarındaki miğferin ağır siperliğini kaldırabilir, daha rahat soluk alabilir, kendilerini korkusuzca, yürekleri ve yüzleri apaçık, gösterebilirler.

Güven öylesine değerli bir inançtır ki, en ufak davranışlara bile zarafet kazandırır. Gençken şu erkek ile şu kadın, birbirlerinin kollarına atılabilmek için bir anlık yalnızlığı özlerlerdi ; şimdi ise bu yalnızlığı birbirlerine açılmak için gözlüyorlar. Gezinti saati onlar için, eski aşk randevuları kadar değerli oluverdi. Yalnız anlaşıldıklarını değil, duygularının sezildiğini de biliyorlar. Aynı zamanda aynı şeyleri düşünüyorlar. Herbiri, ötekinin ruhsal kederlerinden, âdeta fizik bir acı duyuyor. Herbiri öteki için canını vermeye hazırdır ve öteki de bunu bilir. Hiç kuşkusuz, kusursuz

bir dostluk da bu gibi duygular yaratabilir insanda. Fakat hiçbir engel tanımayan dostluklar nadirdir, oysaki büyük bir aşk en basit insanları bile anlayışlı, esirgemez ve güvenilir hale getirebilir.

Mutlu bir çiftin, aşkın sonbaharı dönemindeki yaşamını nasıl anlatmalı? Tanrının gene Tanrı kaldığını, fakat bir ölümlünün niteliğine büründüğünü nasıl göstermeli? Bu, hiç de kolay değil. Üstün zekâlı bir bestecinin yazdığı mutluluk senfonisi yüce bir müzik olabilir : Ortahalli bir çalgıcı, fırtınanın şiddetiyle daha iyi desteklenir. *Parsifal*'in prelüdündeki gittikçe yükselerek, gittikçe arınarak dinleyicinin ruhunu ulaşılmaz yüceliklere eriştiren sesler, Franck'ın *Mutluluklar* adlı parçası, Fauré'nin *Requiem* - Cenaze duası, yıkılmaz bir armoninin doğal yüceliğinin, eşsiz yenileyici gücünün ne olabileceğini kelimelerde çok daha iyi ifade eder. Ve bir cenaze duasından söz edilişinin nedeni de ölüm fikrinin bu fazla kusursuz aşklardaki tek uyumsuzluğu meydana getirişindendir.

Coventry Patmore çok güzel bir şiirinde, uzun mutluluk dolu bir yaşamdan sonra kendisini birdenbire, onun için bütün evren demek olan kadının hareketsiz vücudu önünde buluverince duyduğu şaşkınlığı dile getiriyor : "Bu, sizin o yüce ve zarif davranışlarınıza o kadar benzemeyen bir şeydi ki... Ey benim sevgilim, bir öpücük bile vermeden, bir veda sözü söylemeden korkmuş bakışlarla ve anlaşılmaz bir cümle mırıldanarak çıktığınız bu uzun yolculuktan hiç mi pişmanlık duymuyorsunuz?.. Gerçekten de bu, sizin o yüce ve zarif davranışlarınıza o kadar benzemeyen bir davranıştı ki!" Her şeyi bir kişinin varlığına oynamak,

aşkın hem tehlikesi, hem soyluluğudur, çünkü o insan denen yaratık, o kadar çabuk gidiverir ki!..

Fakat en büyük aşkın karşısında ölüm bile çaresiz kalır. Bir gün, İspanya'da son derece gururlu ihtiyar bir köylü kadınla tanışmıştım, bana dedi ki : "Oh, benim yakınacak bir şeyim yok... Evet, gerçi hayatta acı çekmedim değil ama, yirmi yaşımdayken bir genci sevdim... O da beni sevdi ; evlendik... Birkaç hafta sonra, öldü... Gene de ben mutluluktan payımı almıştım ve elli yıldanberi bu anıyla yaşadım." Acı ve yalnızlık anlarında hiç olmazsa kusursuz bir anıyı yaşatmak, ne güçlü bir teselli! Gölgesiz bir aşk ile, bu aşkın düşünceleri ve düşleri doldurduğu aydınlık ve tatlı görüntülerle, insan, tıpkı büyük sanatçıların yapıtlarıyle ve dinsel inançla olduğu gibi, kendisini aşan bir şeylere katılıyor. İçgüdülerin ani sarsıntısından, kutsal bir kıvılcım yaratmış oluyor.

Nasıl? Öyle sanıyorum ki, bunu size anlatmaya boşuna çalıştım. "Aşkın eleştirmecilere değil, ozanlara ihtiyacı vardır." Sevmek sanatının son sözü Stendhal' de değil, Stendhal'in kendisinin dediği gibi, Mozart'ta aranmalıdır. Konsere gidiniz ; o pürüzsüz sesleri, o insanı kendinden geçiren armonileri dinleyiniz ve eğer o zaman aşkınız size bulanık, acı ve uyumsuz gelirse, demek ki henüz sevmek sanatından habersizsiniz. Fakat eğer o kusursuzluğu, o eşsiz uyumu, her türlü bozuk seslerin ötesinde, temaların o yüce bağdaşmasını duygularınızda da buluyorsanız, demek ki yaşanmaya değer pek az sayıdaki serüvenden birini yaşıyorsunuz : Büyük bir aşkı.

III

ÇALIŞMAK SANATI

Ruh, neşesini çalışmakta bulur.
SHELLEY

Çalışmak, tam anlamıyle, ne demektir? Littré'ye (1) bir göz atalım : "ÇALIŞMAK : Bir iş yapmak için zahmete girmek." Fakat bu tanımlama bize kusursuz gibi görünmüyor. Niçin "zahmete girmek?" İnsan, neşeyle çalışamaz mı? Sözlüğü kapatalım ve örnekler alalım. Bir camcı çalışıyor ; ne yapıyor? Şekilsiz bir hamur alıyor ve ona yararlı bir şekil veriyor. Maden işçisi ne yapıyor? Bir ham madde çıkartıyor (kömür, demir gibi) ve onu başkalarına veriyor, onlar da bunu güç, ısı, araç haline getiriyorlar. Çiftçi ne yapıyor? Toprağı açıyor, onu tohumu almaya hazırlıyor, sonra da tohumu, filizleneceği yere kadar getiriyor. Romancı ne yapıyor? Gözlemlerinden topladığı insan ham maddesini öykü haline getiriyor ve camcı gibi, bu şekilsiz hamurdan bir sanat yapıtı yaratıyor. Öğrenci ne yapıyor? Kendinden evvel insanlık tarafından edinilmiş bilgileri kendine maletmeye çalışıyor; aklını düzene koyuyor ; kendi kendini yaratıyor. Çalışmak, doğanın

(1) Ünlü bir Fransızca sözlük (çeviren).

yarattığı maddeleri, yaratıkları, daha yararlı ve daha güzel hale getirecek şekilde değişikliğe uğratmak veya onlara yer değiştirtmek demektir ; aynı zamanda bu değişikliklerin yasalarını incelemek, onları hazırlamak veya yönetmektir.

İnsanların işleri sayısız ve çeşitli olmakla beraber, gene de bütün çalışanlara ortak birkaç kural vardır :

a) *Yapılması mümkün olan işler arasından, seçmelidir.* — Bir insanın gücü ve aklı, dar sınırlar içindedir. Her şeyi yapmak isteyen, hiçbir zaman bir şey yapamayacaktır. Öyle insanlar tanırız ki, yeteneklerinden emin olmadıkları için, bazen : "Ben büyük bir besteci olabilirdim," bazen : "İş hayatında kolayca başarı kazanabilirdim," bazen de : "Eğer politakaya atılsaydım, hiç kuşkusuz ün kazanırdım," derler. Hiç kuşkunuz olmasın ki, bu gibiler, her zaman amatörlükten ileri gidememiş besteci, iflâs etmiş tüccar ve yenilmiş politikacı olurlar. Napoléon, savaş sanatının belirli bir anda en güçlü olmaktan ibaret bulunduğunu söylerdi ; yaşamak sanatı da bir saldırı noktası seçebilmekten ve bütün gücünü orada toplamaktan ibarettir. Bir meslek seçimini raslantıya bırakmamalıdır. Bir işe başlamak üzere olan, kendi kendisine: "Ben ne işe yarayabilirim? Doğal yeteneklerim nelerdir?" diye sormalıdır. Çünkü bir insandan veremeyecek olduğunu beklemek, boşunadır. Eğer gözüpek bir oğlunuz varsa, onu memur yapacağınıza pilot yapınız. Ama bir kez yolu seçtikten sonra artık pişman olup geri dönmek yok.

Seçilen mesleğin de içinde yeni yeni seçimler yapmak gerekecektir. Bir yazar, *her* romanı yazamaz ;

bir devlet adamı bütün yönetimde reform yapamaz ; bir gezgin *bütün* ülkeleri gezemez. Burada da, iradenin geri dönülmez bir kararıyle, yeteneklerinizi aşan kışkırtmalardan uzak durmayı bilmelisiniz. Seçmek için kendinize gereken zamanı ayırın ama, bu sonu gelmeyen bir zaman olmasın. Askerler bir emrin sonuçlarını iyice tarttıktan sonra tartışmaya : "İş başına!" diye son vermeyi âdet edinmişlerdir. Siz de iç tartışmalarınızı böyle sonuçlandırınız. "Gelecek yıl ne yapayım? Şu sınava mı hazırlanayım? Yoksa buna mı hazırlanayım? Yahut yurt dışına mı çıkayım? Veya şu fabrikaya mı gireyim?" Bu sorunların iyice tartılması, eleştirilmesi doğaldır ama, sonunda mutlaka bir karara varılacak belirli bir zaman süresi konması da şarttır. Bu karar alınınca da : "İş başına!" ; artık pişmanlıkların yararsız ve değişikliklerin de sonsuz olacağını hiç akıldan çıkartmamalıdır.

Seçime sadık kalmak için zaman zaman hem uzak amaçları, hem de yaklaşan hedefleri belirten bir çalışma plânı yapmak iyi olur. Birkaç ay sonra, birkaç yıl sonra bu plânı tekrar gözden geçirince güçlerimizi ve sınırlarımızı daha iyi kavramış oluruz. Fakat plânın öğeleri içinde ilk olarak derhal harekete geçilmesini gerektirenleri de seçip ayırmak şarttır. Bütün dikkatimiz bu öğe üzerine çevrilecektir. Ne istersen onu yap. *Age quod agis.* Onu bütün kalbinle yap. Bedenin de, aklın da hedefe yönelmiş olsun. Hedefe ulaşıldığı zaman geriye dönebilir, yolunu kesen şu yan yola girebilir, şu görünümü seyredebilirsin. Fakat eser tamamlanmadıkça yoldan sapmak yok.

Hoşa giden kişiler, her şeyle ilgilenen kişilerdir ;

fakat iş başaran kişiler, eserleri tamamlayanlar, belirli bir zamanda ancak bir tek konuyla ilgilenenlerdir. Amerikalılar, *"One track mind"* derler ; tek yönlü akıl demektir. Bunlar, bazen inatları, sabit fikirleri yüzünden, can sıkıcı kimselerdir ama, tekrar tekrar yaptıkları atılımlarla sonunda mutlaka engelleri yıkarlar.

b) *Başarı ihtimaline inanmalıdır.* — Eğer amacınız iyi seçilmişse bu demektir ki, bir aksilik çıkmadıkça gücünüz o amaca varmaya yetecektir. Kendisine ulaşılmaz bir amaç seçmek boşuna ve tehlikelidir. Başarısızlık, inancı öldürebilir ve çabaları felce uğratabilir. Goethe, genç ozanlara upuzun destanlar yerine kısa şiirler yazmalarını öğütlüyordu. Samuel Butler de : "Üzümü daima en iyi tanelerden başlayarak yemelidir." diyordu. Geniş ve karışık bir eserin önce en kolay kısımlarını tamamlamak akıllıca bir iş olur. Eğer yol bir solukta alınamayacak kadar uzun ise, onu aşamalara ayırmak ve kendini yalnız bir aşamaya vermek ve ötesini hiç görmemek en doğrusudur ; tıpkı dağcının, hep özüne, buza kazdığı basamaklara bakması ve gözlerini ; ne uzaklığı kendisini korkutacak doruğa kaldırması, ne de derinliği dehşete düşürecek uçuruma indirmesi gibi.

Bir ülkenin bütün tarihini yazmak, başlangıçta insanüstü bir teşebbüs gibi görünür. Onu dönemlere ayırınız. Önce bu dönemlerden birine, en iyi bildiğinize verin kendinizi, sonra ötekine geçin. Bir gün işin sonuna geldiğinizi hayretle görecek ve aştığınız buz duvarına şaşkın bakakalacaksınız. Birkaç denemeden sonra yürek cesaretlenir ve soluk daha düzenli hale

gelir. Çok sayıda kitap yazmış bir yazarın, başladığını bitireceğinden artık kuşkusu yoktur. Martin du Gard gibi, Duhamel gibi, Jules Romains gibi, dev bir cildler yığınına tırmanmayı göze alır. Bir gün doruğa ulaşacağından emindir çünkü.

Bir Lyautey, Fas'a geldiği zaman, çözülmüş, başsız, hazinesiz, ordusuz bir ülkeyle karşılaşıyor. Başka biri olsaydı bu ülkeyi asla düzene koyamayacağını sanır, umutsuzluğa kapılırdı. Fakat o, her şeyden önce, elinde tuttuğu kentler olan Rabat ve Fas'ta durumunu sağlamlaştırmakla işe başlıyor. Bu merkezlerden hareketle, kabileden kabileye genişliyor, zeytinyağı gibi yayılma politikası güdüyor, adım adım ilerliyor ve uzun çabalardan sonra bölünmeyi incecik bir çatlak haline getirmeyi başarıyor. Böylece "tarlayı biçen, tarlanın ucuna hiç bakmamalı." Örneğin, büyük temizliğe kalkan ev kadını, dolaplarını raf raf ele almalı. Toy genç, her şeyin kolay olduğunu sanır ve uyanması pek acı olur ; korkak adam her şeyin imkânsız olduğunu sanır ve bir işe, daha girişmeden vazgeçer ; çalışkan işçi ise büyük işler başarmanın mümkün olduğunu bilir ve ihtiyatla, yavaş yavaş onları gerçekleştirir.

c) *Bir çalışma disiplini gereklidir.* — Pek çok insan, yaşamın kısalığından yakınırlar ama, acaba günde sekiz saat bile yaşıyorlar mıdır, Tanrı'nın her sabahı, daha şafak sökerken çalışma masasının başında, ahırında veya dükkânında bulunan adamın başarabileceği iş, gerçekten insanı şaşırtıcı derecededir. Düşünün ki, günde ancak iki sayfa yazabilen bir yazar, uzun bir ömrün sonunda şüphesiz dehâ bakımın-

dan değil ama, kapsam bakımından Balzac veya Voltaire kadar eser verebilmiş olur.

Fakat sadece bir masanın başında oturmak yetmez, aynı zamanda orada kendisini savunmak da gerekir. İşin verimi, eğer ikide birde kesilmezse, geometrik oranlarda çoğalır ; dış dünyayı unutmak ve yalnız kendi fikirleriyle görüntülerini izleyebilmek için bir işe koyulma süresine ihtiyacı bulunan yazar için bu, apaçıktır ; fakat bir arızanın nedenini arayan makine onarımcısı, vereceği emirleri hazırlayan bir fabrika müdürü için de aynı şey söz konusudur. Sık sık kesilen bir iş, daima kesintilerin izlerini taşır.

Demek oluyor ki, çalışan bir kimse için, zaman yiyicilerinden, veya Montherlant'ın deyimiyle, (kronofaj)'lardan, yahut Molière'in "facheux - sıkıcı adam" larından sakınmak, bir görevdir. Bunlar, acımasız kişilerdir. Kendilerine karşı koymayan birini son saniyesine kadar alırlar ve bir an bile düşünmezler ki, kendi haline bırakılacak olsa, o adam değerli bir iş çıkartacaktır. Utanç duyguları yoktur bunların. Kaşarlanmış bir zaman-yiyici, bir savaş ilânı günü, ordunun genelkurmay başkanına hiç sıkılmadan gidip kapıcısının askerlik durumunu sorabilir. Zaman-yiyiciler ziyafetle, telefonla, mektupla, her yoldan zarar verirler. Onlara karşı iyilik, sabır göstermek büyük kabahattir. Onlara sert muamele etmek görevdir, çünkü onları iyi karşılamak bir çeşit intihar sayılır.

Bu bakımdan Goethe, çok iyi yol gösteriyor : "İnsanlara, habersizce gelip sizi rahatsız etme alışkanlıklarını mutlaka kaybettirmek gerekir. Kendi işleriyle ilgilenilmesini isterler. Aslında bu ziyaretler size, ken-

dinizinkilere tamamiyle yabancı bazı fikirler vermekten başka bir işe yaramaz, oysaki benim bunlara hiç ihtiyacım yok. Zaten kendi düşüncelerim bana yetiyor, onları bile doğru dürüst yürütemiyorum." Ve şunları ekliyor : "Başkaları için bir şeyler yapmak isteyen, kendini başkalarına kaptırmamaya bakmalı." Bu kendini savunma gerçekten çok yerinde olan bir şeydir, çünkü unutmamalı ki, bir başarısızlık halinde kurbanını, fazla hoşgörü sahibi olduğu için ilk kınayacak, gene başkaları olacaktır. Zaman-yiyiciler derler ki : "Bu kadar çok gezmekle yanlış hareket ediyorsunuz ; işinizi boşluyorsunuz." Ve hemen ardından eklerler : "Yarın akşam yemeğe bize gelin." Biz onların verdikleri dersten hemen yararlanmalı ve bu çağrıyı kabul etmemeliyiz.

Emirlere kulak asmayıp da Goethe'nin yanına zorla giren bir münasebetsizin, karşısındakinin buz gibi davranışlarıyle hemen cesareti kırılıveriyordu. Goethe, ellerini arkasında kavuşturur ve susardı. Ziyaretçi soylu biriyse Goethe, hafifçe öksürür ve : "Hımm! Hımm!" eder, ağzından tek-tük sözcükler çıkar ve konuşma kısa bir zamanda bitiverirdi. Mektuplara gelince, onları iki kısma ayırırdı : Bir şey isteyenler (bunları hemen sepete atardı) ; bir şey sunanlar ki bunlara da, eğer kendisi için herhangi bir ilerleme imkânı sağlar nitelikteyse, ancak o zaman cevap verirdi : Ve gene de : "Ah, siz gençler!" derdi, "zamanın değerini hiç bilmiyorsunuz!" (1)

---

(1) Robert d'Harcourt,
«Goethe ve Yaşamak Sanatı.»

Denebilir ki bu, bencilliktir, hainliktir, pek çok büyük adam mektupları cevaplandırır ve münasebetsiz kişilerin arasında dikkate, acımaya, hattâ sevilmeye lâyık kişiler de kaynar gider. Gerçekten de çok kişi, Goethe'den şikâyetçiydi ve onda insanlıkdışı bir yan buluyorlardı, ama onun işte bu insanlıkdışı yanıdır ki bize *Faust*'u ve *Wilhelm Meister*'i bırakabilmesini sağlamıştır. Gerçekten de, kendini yemelerine ses çıkarmayan, ergeç yutulacak ve eser veremeden ölüp gidecektir. İşine büyük bir tutkuyla sarılmış olan adam, başkalarından, bu işe katabileceklerinden gayrısını beklemez. Elinden gelen ve yararlı olan hiçbir işi reddetmez ama, cümlelerden başka bir şeyin dönmediği konuşmalardan, toplantılardan, gevezeliklerden kaçar. Goethe, iş'eriyle hiçbir etkisi yoksa, insanın günlük olaylarla bile ilgilenmemesini öğütler. Her sabah, uzaklarda olup-biten savaş hakkında bilgi edinmek için, ne bakan, ne general, ne gazeteci, ne hiçbir şey olmadığımız halde, bir saatimizi ve bunların muhtemel sonuçlarına üzülmekle de başka bir saatimizi geçirirsek, ülkemize hiçbir hizmette bulunmuş olmayız ve asla yerine konmayacak bir şeyi, kısacık ve bir tek kez yaşanan hayatımızı boşuna harcamış oluruz.

d) Goethe örneğinde bu çalışma disiplini, *bir duygu disiplinine* kadar gidiyordu. Şüphesiz, kendimizi gözü kapalı duygularımıza terkedecek olursak, onlar bizi çok zaman çalışamaz hale koyarlar. Bu duygular doğaldır ve insandan her zaman duygu hayatını iş hayatına feda etmesi istenemez. Fakat iki kural gözönünde tutulmalı ve bunlara uyulmalıdır. *Birincisi, yersiz ve aşırı heyecanlara kapılıp işimizden uzaklaşmamaya*

bakmak (bir hafif kadının yüzünden nice önemli sınavlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır!) ; ikincisi de, *önemli bir fedakârlığı haklı gösteren bazı işlere her şeyi feda etmek.* Romanını bitirebilmek için hayatını veren Proust ; savaş veya ciddî bir kriz devrinde bir başkanın durumu buna örnektir. Joffre, duygulu olma hakkını kendine tanımıyordu ; bazı dostları onun, katı yürekliliğinden yakınıyorlardı ; fakat bu katı yürekliliktir ki, Marne zaferinin kazanılmasına imkân vermiştir.

e) *Büyük çalışırların hepsi veya hemen hemen hepsi, zaman zaman yalnızlığa çekilmesini bilen kişilerdir.* — Kırda evleri, dağda barınakları veya ıssız bir kumsalda bir kulübeleri vardır, oraya sığınırlar ve her türlü ilişkiden, hattâ sevgi ve dostluk ilişkilerinden bile uzak yaşarlar. Ancak oradadır ki, olaylar ve heyecanlar, kendilerine yakışan geniş bir kuşbakışı görünüm içinde yerlerini bulabilir. Büyük kentlerin patırdısı arasında bir sahne, bir makale, bir dedikodu azçok önemli görünebilir ; bunlar ciddî işin veya duyguların yerini haksız yere alırlar ; fakat yıldızların parıltısı altında, küçümsenmeye lâyık şeyler geriler, geriler görülmez olur. O zaman gecenin ve ruhun sessizliği içinde, küçüklüklerden ve önemsizliklerden arınmış geniş düzlüklere uzun ömürlü yapıların temeli atılır. Barrès : "Ey yalnızlık, diyordu, beni alçatmayan bir tek sen varsın." Ey yalnızlık! diye eklemek gerekir ; beni zayıf düşürmeyen bir tek sen varsın.

2. — YARDIMCILAR, SUBAYLAR, SEKRETERLER

Buraya kadar, kendi işini kendi seçen, onu ele almakta veya bir yana bırakmakta özgür olan ve başka

kimse tarafından zorlanmayacağına göre, kendi kendine bir disiplin kabul edip kendini buna uymaya zorlayan çalışırdan söz ettik. Şimdi de kendileri yaratıcı bir önder olmayıp böylelerine yardım etmekle görevli bulunanları ele alalım. Emir subayı, genelkurmay başkanı, kabine başkanı, sekreter böyle kişilerdendir. Bu meslekler kendilerine özgü çalışma kurallarına sahiptir. Bunlarda çalışanlardan istenen, büyük işleri başarmak değil, onları tasarlayan ve yapanların işini kolaylaştırmaktır.

a) *Alçakgönüllülük.* — Bir ekip çalışmasına katılan ve bir başkana hizmet eden herkes, kendini beğenmişlikten uzak olmalıdır. Eğer kendi iradesi çok büyük ise ve tasarıları başkanınkilerle çatışıyorsa, emirlerin yerine getirilmesi hiçbir zaman gereğince olmayacak, çünkü o, bunları kendi arzuladığı yöne doğru saptırmaya çalışacaktır. Başkana olan güvenin, ekibi birbirine bağlayan, birlik halinde tutan bağlantı olması gerekir.

Şüphesiz saygı, uşaklık haline gelmemelidir. Bir genelkurmay başkanı, bir kabine başkanı, bakanlarının büyük bir hata işlediğini gördüklerinde, haklı olsun, haksız olsun, gerekli görünce bunu ona cesaretle söyleyebilmelidirler. Fakat bu tür işbirliği ancak bu açıksözlülüğün temelinde gerçek bir hayranlık ve sürekli bir bağlılık bulunduğu haldedir ki etkili olabilir. Eğer subay, üstünün kendisinden daha tecrübeli olduğunu ve daha iyi karar yeteneğine sahip bulunduğunu kabul etmezse, ona iyi hizmet edemeyecektir. Başkanın, astı tarafından eleştirilmesi olağandışı bir şey olmalıdır, bir alışkanlık değil.

Mareşal Pétain, savaş sırasında genelkurmayına yeni bir subay önerdikleri zaman, onu alıp düzlüğe çıkardığını, arazi engebelerinden esinlenerek bir taktik öne sürdüğünü ve çözümünü de söylediğini anlatıyor. Eğer subay, her şeyi onaylar ve Birleşik Amerika'daki deyimle bir, «yes-man (hep evet diyen adam) olduğunu ortaya koyarsa, Mareşal, onu geri gönderirmiş : eğer aksine, astı, büyük kumandanın fikirlerini saygıyla, fakat kesinlikle eleştirirse, onu beğenir ve yanına alırmış. Mareşal şunları ekliyor : "İşin felâketi şu ki, bunu kısa zamanda bütün ordu öğrendi ve daha ağzımı açar açmaz, en küçük rütbeli subay bile, şiddetle : "Hayır, Mareşalim!" demeye başladı. Bir gün bunlardan birine müthiş kızdım ve yerin dibine geçirmek zorunda kaldım... Bu da denemenin sonu oldu."

Bir yardımcı, haklı olduğuna eminse ve şefi onun eleştirilerini gözönünde tutmaya yanaşmıyorsa, ne yapmalıdır? Memur olsun, subay olsun, prensip olarak, bu fikre katılmadığını belirttikten sonra, emri yerine getirmelidir. Disiplinsiz ortak çalışma olmaz. Eğer emir, bir ülkenin, bir ordunun veya bir işletmenin geleceğini tamamen tehlikeye koyacak kadar ciddiyse, bir tek çaresi kalıyor, istifa. Fakat buna da ancak pek mecbur kalınca başvurmalıdır : yararlı olacağına inandığı sürece kalması gerekir.

Bazen istifa tehdidi yeter ama, bu çabuk aşınan bir silâhtır. Lyautey, henüz genç bir kumandanken ve ilk kez Albay Gallieni'nin emrindeyken, albay, ona istifa sanatını öğretmişti. Hindçini Genel Valisi ne zaman Albay Gallieni tarafından talep edilen bir emri vermeyi reddetse Albay, hemen istifasını gönderiyor-

du ; Albaya ihtiyaçları olduğu için de, istifa kabul edilmiyor ve istediği yerine getiriliyordu. Daha sonra, Lyautey, Madagaskar'da Gallieni'nin emrinde bulunduğu sırada ikisi arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Bu kez Lyautey, Gallieni'ye istifasını gönderdi. İstifa birkaç gün sonra, kenarında şu not ile geri geldi : "Ah! hayır! bana da mı? — GALLIENI."

b) *Esneklik.* — Bir genelkurmay başkanı, bir kabine başkanı, bir sekreter, bir patronun düşünme hızına ve davranışlarına ister istemez ayak uydurmak zorundadır. Bazen başkan, istediğini, üstü kapalı deyimlerle ifade eder ; bunu derhal anlayıp çözmek gerekir. Weygand Foch'un emirlerini böyle yorumlardı. Bazen de başkanın fikirleri karanlık geleceği bir an için aydınlatan şimşeklerden, kısa direktiflerden ibarettir ; yardımcıları, bu genel emirlerden ayrıntılarını bulup çıkaracaktır ; böylece Berthier, İmparatorun fikirlerini askerî birliklerin harekâtı haline çeviriyordu. Eğer başkanın bir saati bir saatine uymaz, olur olmaz öfkeleniverirse, "alınanları, küçük düşürülenleri" yatıştırmak veya ziyaretçilere, yavaşça, kaçınılması gereken konuları haber vermek de genelkurmay başkanına (veya kabine başkanına) düşen bir görevdir.

Savaşta, bir İngiliz generalinin tercümanıydım ; çok üstün bir teşkilâtçı ve aslında iyi bir adam olan general, o kadar asık suratlı ve o kadar çetin huyluydu ki, subayları ona, "Kara General" diye isim takmışlardı. Ben, yalnız olağanüstü bir ayrıcalıkla (ve Fransız olduğum için) öfkelerine hedef olmamakla kalmıyordum, aynı zamanda bana sevgi dolu bir yakınlık gösteriyor ve her gün beni kendisiyle başbaşa

çay içmeye çağırıyordu. Bu başbaşa görüşmelerde ona her şeyi söyleyebiliyordum, öyle ki, yavaş yavaş, bir yabancı olmama rağmen, bana İngiliz subayları tarafından sayısız görev verilmeye başlandı : Hizmetin veya kendi mesleklerinin çıkarları gereğince "Kara General"e bildirmek istedikleri şeyleri kendisine söylememi isterlerdi ve onlar bir görüşme talebinde bulunacak olsalar, dinlemeye asla yanaşmayacağını bilirlerdi. O zaman güçlü bir adam, sizi kendisine yakın arkadaş seçtiği zaman insanın hem bireylere hem de ekibe ne kadar büyük hizmetlerde bulunabileceğini anladım.

Bir büyük adamın yersiz alışkanlıklarına saygı göstermelidir, çünkü bunlarla savaşmak için kaybedilecek zaman fazlasıyla değerlidir. Bir kabine başkanıyla âmiri, zamanla ortak yaşama haline girerler. Beceriklİ bir yardımcı büyük adamın yanında, acılı aşağılık duyguları uyandırdığından ve öfkesini kabarttığından, kesinlikle söylenmemesi gereken sözleri pekâlâ bilir. Âmirini ilgilendirmesi ve olumlu bir görüş sahibi olması için bir sorunun ona nasıl sunulması gerektiğini de bilir. Onun bilmediği şeyleri ve zayıf noktalarını açıkça görür ama, bu yüzden ona olan saygısı azalmamakla beraber bu eksikliklerin yerini tutmak için elinden geleni yapar.

c) *Ağzı sıkılık.* — Başkanın veya âmirin gölgesindeki bu çalışma, henüz iktidara ve kumanda sorumluluklarına alışmamış olan gençleri, en ciddî kararların görüşülmesine ve alınmasına karıştırmış olur. Bu olağanüstü koşullar *sır saklamayı* gerektirir. Bu, hiçbir istisna tanımayan bir kuraldır. Büyük hareketlere or-

tak olmaktan gurur duyan genç adam (veya genç kadın) öyküler veya fıkralar anlatarak parlamak hevesine kapılabilir. Fakat onun görevi, susmaktır. Kaldı ki, ağzı sıkılıktan da aynı derecede büyük bir zevk alacağı şüphesizdir. Bir sır düğümünün tam ortasında bulunmak, gerçeği bilmek, dolaşan haberlerin asılsızlığını bilmek ve bütün bunlardan hiçbir şey belli etmemek kadar ilginç bir durum var mıdır? Madam Récamier bu oyunu oynamakta eşsizdi. Öyle zamanlar oldu ki, birbirine rakip parti başkanlarının, aynı işe girmek için birbirini atlatmaya çalışan iki adamın, bir yazarın ve eleştiricilerinin sırlarına aynı anda ortak oldu. Dinler, yatıştırır, gülümser, gerekeni öte tarafa iletirdi ; fakat hiçbiri, hiçbir zaman ele verilmedi, aldatılmadı. Birkaç kısa cevaptan ibaret, fakat aynı zamanda yararlı olan bu sırdaş rolünü pek zevkli buldu ve kusursuz bir şekilde oynadı.

d) *İşe yararlık.* — Bir yardımcı yalnız kendisinden istenen bilgileri değil, aynı zamanda kendisinden istenebilecek bilgileri de edinmeye çalışmalıdır. Âmirinin düşüncelerinin alacağı yönü sezer, ona yolu hazırlar. Gereksiz kaygıları bu yoldan uzaklaştırır, küçük sorunları kendi çözer, düzenler, herkesin hayatını fazlasıyla dolduran o küçücük, fakat gerekli işleri kolaylaştırır. Yardımcıların en güzel örneği, kusursuz olduğu zaman, kadın sekreterdir. Bir sekreterin ödevi sadece kendisine yazdırılan notları tutmak ve mektupları "makineye çekmek' değildir. Aynı zamanda, yaptığı işleri de sınıflandıracak, yazılan ve gelen mektupları düzenleyecek ve bir bakıma canlı bir fihrist olacaktır. Bir kabine başkanının bütün erdemleri on-

da bulunmalı ve bunlara bir de kadınlık erdemleri eklenmelidir. Kadın olduğu için, yarı kapalı gözleri anlar, gururları okşayarak yatıştırır, yazıhaneye tatlı bir hava getirir ; fakat aynı zamanda da, fazla kadın olmamalıdır, çünkü âmiri, onun kadınlığının bilincine vardığı gün, bundan işler zarar görecektir. Gerçekten güç bir denge ama, kurulması imkânsız değil.

3. — EL İŞİ VE KAFA İŞİ. — EV KADINI

Çalışmak uzun süre insanlar tarafından utanılacak bir şey ve Tanrı'nın cezalandırması olarak kabul edilmiştir. "Ekmeğini alnının teriyle kazanıp yiyeceksin." El işleri, hattâ kafa işlerinin bir kısmı, hep kölelere bırakılmıştı. Roma'da, gramerci, hesapçı, hep köleydi. Daha sonra teoriciler, insanları proleterler ve burjuvalar olarak bölmek istediler : Proleterler ücret alanlar, burjuvalar ise, mallarının gelirinden veya kârıyla geçinenler oluyordu ama bu, karışık bir ayrımdır. Yılda iki yüz bin frank kazanan bir banka müdürü, bu ayırıma göre, proleterdir de, küçük bir esnaf veya yılda on bin frangı binbir güçlükle kazanan bir toprak sahibi, burjuvadır.

Alain başka bir tanımlama bulmuştur ki bu, bence tamamen doğru olmasa bile, hiç olmazsa daha derin ve daha verimli bir tanımlamadır. El işi olsun, kafa işi olsun, ücretli olsun, serbest kazançlı olsun ; çalışmasıyla yaşayan herkese proleter der ; burjuva ise, sözleriyle yaşayanlardır. Ona göre, bir avukat, bir komünist milletvekili, bir banka "aracı"sı, bir dilenci, hepsi burjuvadır, çünkü bunların kimseyi kandırmaya ihtiyaçları yoktur ; işlerinin kusursuzluğu, sattırmaya

yeterlidir. Büyük bir endüstrici, eğer serveti ancak teknik bilgilerinden ileri geliyorsa, proleterdir; fakat sevimliliği ve geniş dost çevresi sayesinde yönetim kurullarına girebilmiş bir kimseyse, o halde burjuva sayılır.

Bunun için (diyor Alain), (birbirinden pek farklı iki ruh hali söz konusudur. Doğayı değiştirmek üzere etkileyen proleterin, kendini beğendirmeye değil, başkasına boyun eğdirmeye ihtiyacı vardır. Bu sebepten, haşindir ; nezaketi küçümser; modaya göre değil, işinin gerektiği şekilde giyinir. Alain'in burjuvası ise, güleryüzlü, sevimlidir; geçimini sağlayanların, yani seçmen, dinleyici ve dostlarının hoşuna gidecek şeyleri söylemeye çalışır ; kimseyi şaşırtmayacak şekilde giyinir. Kipling, çok güzel bir şiirinde, işler gören, köprüleri yapan, sokakları döşeyen, uçakları yöneten, trenleri yürüten Marthe çocuklarıyle, lüks vagonlarının yastıklarına tembel tembel uzanmış, başkalarının çalışmalarıyla sallanarak uyuyan Maire çocukları arasında tuhaf, uzak ilişkileri dile getirmiştir.

İnsanlığın ne bakımdan olursa olsun, iki gruba veya iki "sınıf"a ayrılması, daima tehlikeli ve zorakidir, yakıştırmadır. Şu burjuvanın oğlu, zevkleri ve davranışları bakımından ancak motörlerin arasında mutlu bir proleterdir. Şu mühendis, gezideyken Marie çocuğu, fabrikasında ise Marthe çocuğudur. Fakat şurası ne de olsa gerçektir ki, en ağır işler birtakım insanlara asla yüklenmezken, başka birtakım kişilerin ise günlük yaşamını meydana getirir ve işte bundan da büyük bir hastalığa çare bulmak mümkün müdür? Devrimler bu bakımdan her zaman başarısızlığa uğ-

ramışlardır. Her zaman da uğrayacaklardır, çünkü insanın değişmez niteliğini ve dogmaların en gerçeği olan, Âdem ile Havva'nın günahını hiçe sayarlar.

Fakat makinede kaydedilen ilerlemelerin, işçinin yaşamını daha güç ve daha tekdüze bir hale getirdikten sonra aksine, onu burjuva yaşamına yaklaştırmak sonucu yaratması mümkündür. Çalışma süresi, bir yüzyıl içinde, üçte bir kadar kısalmıştır bile. En büyük güç isteyen işler, makinelere bırakılıyor ve daha da bırakılacaktır. Gerçi makinenin, el işçisinin akıl ve ustalık isteyen çalışma ürününün yerine, tatsız zincirleme çalışma sistemini koyduğu doğrudur ; ama bu da geçici bir dönemdir. Bir gün gelecek, zincirleme işi de robotlar görecektir. O zaman kendisine ancak gözleme işi kalacak olan işçi de, mühendis olacaktır.

Bu incelememiz kapsamında, el işi konusunda önemli fikir şudur : Bir işin ; kolay olsun, zor olsun, ne olursa olsun, iyi veya kötü yapılması mümkündür. Bir siper kazmanın hünerli ve güzel bir yöntemi olduğu gibi, beceriksiz ve çirkin bir yöntemi de vardır, tıpkı bir konferans hazırlamanın ciddî ve hevesli bir şekli gibi, üstünkörü yolu da bulunması gibi. Bir daktilo, şöyle böyle bir kopya da çıkartabilir, kusursuz bir kopya da çıkartabilir; bu, onun, makineye vuruşuna, makinesine gösterdiği bakıma, başlıkların bakışımına, sayfanın düzenine ve yazdıklarını tekrar okuyuşundaki dikkate bağlıdır. Eğer işini gerektiğinden biraz daha iyi yapmayı amaç edinirse, hemen bir sanatçı oluverir ve kendisini zorlamadan harcadığı çaba karşılığı uzun süreli ve büyük bir mutlulukla mükâfatlandırılır. Çünkü bu fazla işi âmiri için yapmamıştır o ;

kendisi için, onuru için yapmıştır; lüks olarak yapmıştır ; demek ki, istediği için yapmıştır. Yürekten yapılan her iş, onu görene bir özgürlük payı bırakmış olur.

Çalışmaktan alınan zevk o derece eksiksiz hale gelebilir ki, sonunda bütün ötekî zevklerin yerini alır. Ben, gözlerimin önüne bir Cennet getirmeye çalıştığım zaman, onu, kanatlı ve işsiz ruhların harp çalıp şarkılar söyledikleri bir Ebedî Boş zamanlar ülkesi olarak değil, yeryüzünde pek az tanıyabildiğim o neşeli güç ve güven ile, pek güzel ve sonsuz bir romanı yazmakla uğraşacağım bir çalışma odası olarak düşünürüm. Bahçıvanın Cenneti bir bahçe, marangozunki ise, tezgâhıdır.

Ev kadını. — El işiyle kafa işinin birleşmesinin güzel bir örneği, severek yapıldığında, ev kadınının işidir. Evini iyi yöneten bir kadın, oranın hem kıraliçesi, hem tebaasıdır. Kendi hazırlar ve tasarlar ve çok zaman tasarladığını da kendi uygular. Kocası ve çocukları için o, çalışmayı mümkün kılan varlıktır. Onları kaygılardan uzak tutar, korur ; onları besler ; onların bakımıyla uğraşır. Maliye bakanıdır ve ailenin bütçesi onun sayesinde dengesini koruyabilir. Güzel sanatlar bakanıdır ve evin veya dairenin gönül açıcı bir yanı varsa, bu da ev kadınının sayesindedir. Aile, eğitim bakanıdır ve onun sayesindedir ki erkek çocuklar teknik üniversiteye girebilirler ve kızlar kültür sahibi olurlar.

Bir kadın, evini kusursuz küçük bir dünya haline getirmeyi başarmışsa bundan, en büyük devlet adamının, ülkesini örgütleyebilmiş olmaktan duyduğu gurur

kadar gurur duymalıdır. Mareşal Lyautey, pek haklı olarak, basamak sorunlarının hiçbir önemi olmadığını söylerdi. Kusursuz olan şey, kusursuzdur, boyutları ne olursa olsun.

Ev kadınının işi, zengin sınıfların dışında, en güç iştir ve kadınlar için durup dinlenmek yoktur. Onlar için tam tatilli hafta, atölye işinden sonra, ev temizliğine, çamaşıra, sökük dikmeye, çocukların bakımına iki gün ayırabildikleri haftadır. Bir ailede, bir çeyizde daima, yapılması şart olan acele bir iş bulunur. Buna, pek çirkin olmamak, doğru dürüst giyinebilmek, bilgi sahibi olabilmek kaygılarını da ekleyin. Gerçekten de şu kadınlık mesleği, iyi yapılması şartıyla, pek boş zaman bırakan bir iş değildir ama, çalışmanın derhal karşılığını gördüğü mesleklerden biridir aynı zamanda. Birkaç gün içinde, gerçek bir kadının pek az para ve pek çok yüreklilikle, bir kulübeyi bir cennete çevirmesini seyretmek kadar güzel bir şey olamaz. Bu alan, çalışmak sanatıyle sevmek sanatının bir kesişme, buluşma noktasıdır.

4.— ÖĞRENCİNİN ÇALIŞMASI

Şüphesiz bir öğretmek sanatı yoktur. Öğretmenin işi pek güçtür ; uzun bir tecrübe gerektirir. Herbirimiz, kendi çocuklarımıza öğretmenlik etmeye kalkıştığımız an, bunun farkına varırız. Bir babanın iyi bir öğretmen olması pek az raslanan bir durumdur. Bazen her şeyi bildiğini sanırsa da, gerçekte bilgisi ancak yüzeydedir ; bazen gerçekten bilir ama, iyi anlatamaz ; bazen ders vermekten sıkıldığı için sabırsızlanır ve sertleşir ; bazen de çocuklarını doğru yargılamayacak

kadar fazla sevdiğinden, tehlikeli bir şekilde hoşgörü sahibidir. Öğretimin kurallarını, bu işi meslek edinmiş ve bu sanatta başarı sağlamış olanlardan sormalıyız.

a) *Disiplinsiz öğretim olmaz.* — Öğrencinin ilk işi, çalışmayı öğrenmektir. Bir zekâyı eğitmeden önce bir irade eğitmek gereklidir. İşte bunun içindir ki, evde öğretim hiçbir zaman büyük fayda sağlayamaz. Aile her zaman bir mazeret kabul edecektir : Çocuğun başı ağrıyor ; gece iyi uyumamış ; bir yere çağrılmış. Onu imtihan eden öğretmen haksızlık yapmış, sorunu ortaya iyi koyamamış. Okul ise acımasızdır; onun erdemi buradadır ; hattâ en eski yatılı okul sistemini daha da tercih ederim. Yatılı okulun gerçi büyük sakıncaları vardır ; bazen ahlâkdışı davranışlara sahne olabilir ve her zaman çok serttir ; fakat insan yetiştirir. Çocuklar orada toplumdaki yerlerini kendileri aramayı öğrenirler ; ailede ise bu yeri evvelden hazırlanmış bulurlar. Fazla kolaydır bu. Gerektiği zaman ve ana-baba da akıllı davranırlarsa, yatısız okul on beş on altı yaşlarına kadar iyi sonuçlar verebilir. On yedi ve yirmi yaş arasında, büyük bir kentin fazla özgür yaşamı erkek çocuklar için pek kötü sonuçlar yaratır.

b) *Öğretmek, eğlendirmek değildir.* — Öğretimin amacı, bir belleğe temel bilgiler çerçevesi yerleştirmek ve böylece çocuğu zamanının insanları düzeyine eriştirmektir. Bu bilgiler çerçevesinde daha sonra, yaşam boyunca tecrübenin ve yeni buluşların öğrettikleri de gelip yerlerini alacaklardır. Bu doğal düzeni altüst etmek ve çocuğun zihnini onu modern yaşamın görünümüyle eğlendirerek uyandırmaya çalışmak yolunda gi-

rişilecek her türlü deneme, amaca tamamen aykırı davranışlardır. Resim ile, radyo ile, sinema ile öğretim de yersiz, etkisiz kalır; ancak bir çaba harcanmasını veya derslere dört elle sarılınmasını kışkırtacak (ki bu mümkündür) nitelikte olurlarsa kabul edilebilir. Zahmetsiz öğrenilen şey, kısa zamanda unutulmaya mahkûmdur. Aynı nedenle, öğrencilerden hiçbir kişisel katılma beklenmeyen, "konuşma kurları" da her zaman etkisiz kalır. Güzel konuşma, bu genç zihinlerden kayıp gider. Dinlemek, çalışmak demek değildir (Şüphesiz bu, yaşayan dillerin öğrenimine uygulanmaz ; orada aksine hemen hemen bütün öğretim kulaktan olmalıdır.)

c) *Öğrencileri sık sık sınavdan geçirmek ve testler yapmak çok yararlıdır.* — Zaman zaman lise bitirme (bakalorya) sınavının kaldırılmasını isteyen anababalar veya meslekten reformcular çıkıyor. Bunlar haksızdır. Rekabetsiz ve yaptırım (müeyyide)'sız ciddî çalışma asla olamaz. Aynı nedenle, liseler ve kolejler arası genel yarışmayı kaldırmak da düşüncesiz bir davranıştı ama, neyse ki gene kondu ; bu, iyi öğrencilere sınıflarda sahip olmaları gereken itibarı sağlamanın çok iyi bir yoludur.

d) *En önemli öğretim, ilk öğretimdir.* — Ana-babalar genellikle ilkokula ve hazırlık sınıflarına yeteri kadar önem vermemek eğilimindedirler. «Oğlum iyi çalışmıyor, derler, ama henüz çocuk ; daha ikinci sınıfta.» Gerçek şudur ki, her şey, daha çocukluktan itibaren iyi öğrenilen birkaç metoda bağlıdır. Kusursuz bir şekilde okumayı, yazmayı ve saymayı bilmek zaten çok büyük bir şeydir. İnsanların çoğunluğu, bu te-

mel bilgilere sahip değildir. Pek çok kişi, kötü ve güçlükle, okudukları sözcüğün belirttiği anlamı zihinlerinde canlandırmadan okur. Matematik, temel bilgilerin iyi veya kötü öğretilmiş olmasına göre ya çok zor, ya da çok kolaydır. Geometrinin ilk kitaplarını ve cebirin en basit kurallarını bilmeyen biri için bundan sonra gelecek olanları anlamak tamamen imkânsızdır.

e) *Birçok konuyu iyi-kötü öğretmektense, birkaç konuyu adamakıllı öğretmek daha iyidir.* — Yüklü programlar hazırlamak tamamen boşunadır. Öğretimin amacı, teknisyen yetiştirmek değil, *iyi bellek* yetiştirmektir. Bunun için de birkaç şey öğretmek yeter. Napoléon : "Her şeyden çok lâtince ve geometri öğretilsin," diyordu. Buna biraz tarih, biraz fizik ve tabiîdir ki, çok Fransızca (veya ana dil) ekleyin. Yeter. Tarihte ve bilimde önemli olan, öğrencinin en yeni buluşları ve en modern teorileri bilmesi değildir, tarih metod ile bilimsel metodun ne demek olduğunu anlamasıdır. İlk bilginlerin oldukça basit çalışmaları, eserleri, öğrenci için modern fizikçilerin titiz araştırmalarından çok daha açık ve yararlıdır. Alain gene diyor ki : Öğretim, zamanı çok geriden izlemelidir.

5. — OKUMAK SANATI

Okumak bir iş midir? Valéry Larbaud ona "cezalandırılmayan kötü huy" adını verir. Descartes ise aksine, "geçmiş yüzyılların en dürüst kişileriyle bir konuşma" diye tanımlar. İkisi de haklıdır.

Kötü huy sayılabilecek olan okuma, kitapları bir çeşit afyon olarak kullanan ve hayalî bir dünyaya dalarak gerçek dünyadan kendilerini koparan kişilere öz-

güdür. Bu gibiler bir dakika bile okumadan duramazlar; ellerine ne geçerse okurlar; rasgele bir ansiklopediyi açıp sulu boya tekniği konusundaki bir yazıyı yutarcasına okudukları gibi, aynı iştihayla ateşli silâhlar konusundaki bir yazıyı da devirirler. Bir odada yalnız kalır kalmaz doğruca üzerine dergilerin, gazetelerin yığılı bulunduğu bir masaya gidecek ve bir an için kendi düşünceleriyle başbaşa kalacak yerde, rasgele bir sütunu ortasından okumaya koyulacaklardır. Bunlar okumakta ne fikir, ne gerçekleri ararlar, ancak dünyayı ve ruhlarını maskeleyen o sözcükler dizisinin peşindedirler. Okuduklarının özünden, ana fikrinden pek azını akıllarında tutarlar ; bilgi kaynakları arasında hiçbir değerlendirme yapmazlar. Onların yaptığı okuma, tamamen edilgen (pasif)'dir ; sadece yazılara boyun eğerler ; okuduklarını yorumlamazlar ; akıllarında bunlara yer açmazlar ; bunları sindirmezler.

Zevk için okuma ise daha etkendir. Bu tür okuma meraklısı romanları, güzel ifadeleri, ya kendi duygularının uyanışını ve heyecana gelmesini, ya da yaşamda bulamadığı serüvenleri aradığı için, yani zevki için okur. Ahlâkçılarda ve ozanlarda, kendi yaptığı gözlemleri veya kendi duyduğu heyecanları daha kusursuz ifade ettikleri için, onları severek, zevkle okur. Nihayet, tarihin şu veya bu dönemini incelemeksizin, yüzyıllar boyunca insanın dertlerinin hep aynı olduğunu görebilmekten zevk aldığı için okur. Bu tür, zevki için okuma, sağlığa uygundur.

Nihayet bir de iş için okuma vardır : bu, bir kitapta belirli bilgileri, anahatlarını tasarladığı halde zihninde bir yapıyı tamamlayabilmek için gereken ham

maddeleri bulmak için okuyan adamın okumasıdır. İş için okuma, okuyan şaşırtıcı bir belleğe sahip bulunmadıkça, mutlaka elde kalemle olmalıdır. İnsan, kendi kendisini her defasında o konuya dönmeye mahkûm ettiği sürece, okumak boşunadır. İzninizle bir örnek vereyim : Bir tarih kitabı veya herhangi bir ciddî kitap okurken her zaman ilk veya son sayfasına, kitabın içindeki başlıca konular üzerine birkaç kelime yazar, sonra bu kelimelerin herbirinin altına, gerektiği zaman bütün kitabı yeniden okumak zorunda kalmaksızın başvurmayı isteyeceğim sayfaların numaralarını kaydederim.

●

Okumanın da her çalışma gibi, kuralları vardır. Bunlardan bazılarını işaret edelim. *Birincisi,* birkaç yazarı ve birkaç konuyu eksiksiz bilmek, birçok yazarı üstünkörü bilmekten daha iyidir. Bir yapıtın güzellikleri ilk okuyuşta hiçbir zaman tam olarak anlaşılamaz. Gençlikte, tıpkı yaşamda olduğu gibi, kitapların arasında dost aramak için dolaşmalıdır, ama bu dostlar bulunup, seçilip benimsenince onlarla başbaşa kalmak gerekir. Montaigne'in, Saint-Simon'un, Retz'in, Balzac'ın veya Proust'un yakını olmak, bir yaşamı zenginleştirmeye yeter.

İkinci kural, okumada büyük eserlere geniş yer vermektir. Şüphesiz çağının yazarlarıyle ilgilenmek, doğal olduğu kadar gerekli bir şeydir; ancak onlar arasındadır ki, bizimle aynı dertler ve aynı ihtiyaçlara sahip dostlar bulmak olanağımız mevcuttur. Fakat kendimizi küçük kitapların seline kaptırmayalım. Başeserlerin sayısı zaten o kadar çoktur ki, hep-

sini tanımamıza asla imkân olmayacaktır. Biz de, yüzyılların yaptığı seçime güvenelim. Bir insan Homeros, Tacitus, Shakespeare, Molière hiç şüphesiz kazandıkları büyük ünü haketmişlerdir. Zamanın denemelerini başarıyle atlatmamış olanlar karşısında onlara üstünlük tanımamız gerekir.

Üçüncü kural, besinlerini iyi seçmektir. Her ruhun alacağı, alması gereken besinler ayrıdır. *Bizim* yazarlarımızın kimler olduğunu tanımayı öğrenelim. Dostlarımızın yazarlarından oldukça farklı kişilerdir bunlar. Edebiyatta da aşkta olduğu gibi, başkalarının seçimi insanı şaşırtır. Bize uyanlara sadık kalalım. Bu bakımdan en iyi yargıç gene kendimiz olacağız.

Dördüncü kural, fırsat buldukça, okumamızı güzel bir konserin soylu bir törenin saygılı ve sessiz havasına büründürmeliyiz. Bir sayfaya göz atmak, telefona cevap vermek, sonra, aklı başka yerde kitabı tekrar eline almak, sonra ertesi güne kadar bir yere bırakmak, okumak değildir. Gerçek okuyucu, kendisine uzun, yalnızlık içinde akşamlar hazırlar; çok sevdiği şu yazara, bir kış pazarının öğleden sonrasını ayırır; tren yolculuklarını, bir çırpıda Balzac'ın Stendhal'in, bir romanını veya *Mezarötesi Anıları*'nı tekrar okuyabilme olanağını yaratttığı için, sever. Sevdiği filânca cümleyi, filânca pasajı tekrar okumaktan (Proust'ta akdikenler veya küçük meyva ağacı, Tolstoy'da Levin'in nişan töreni) müzik meraklısının Stravinski'nin *Petruşka*'sındaki sihirbaz temasını dinlerken aldığı zevki alır.

Nihayet, *beşinci kural* da kendisini büyük kitaplara lâyık hale getirmektir, çünkü onların okunması

da tıpkı İspanyol hanları ve aşk gibidir: İnsan ancak kendi getirdiğini bulabilir. Duyguların dile getirilmesi ancak onları duymuş olanları veya henüz genç olduklarından, bu duyguların yeşermesini umutla ve endişeyle bekleyenleri ilgilendirir. Geçen yıl serüven öykülerinden başka hiçbir şeyle ilgilenmeyen bir delikanlının sevmek mutluluğunun ve acısının ne olduğunu artık öğrendiği için *Anna Karenin*'i veya *Dominique*'i okumaktan zevk aldığını görmek kadar insanı duygulandırıcı bir şey olamaz. Büyük hareket adamları, Kipling'in, büyük devlet adamları ise Tacitus'un veya Reitz'in devamlı okuyucularıdır. Lyautey'in, haksız bir hükümetin Fas'ı elinden aldığı günün ertesi, Shakespeare'in *Coriolanus*'unu okumaya başladığını görmek, gerçekten güzel bir şeydi. Okumak sanatı, her şeyden önce, yaşamı kitaplarda bulmak ve kitaplar sayesinde onu daha iyi anlamak sanatıdır.

6. — SANATÇININ ÇALIŞMASI

Sanatçının çalışması, bir el sanatçısının atelyesinde çalışmasına hem benzer, hem de ondan ayrılır. El sanatçısının çalaışmasına, teknik bir hüner gerektirmesi bakımından benzer. Bu hüner ancak ustaların incelemesiyle ve sabırlı tekrarlamalarla kazanılır. Hiç kuşkusuz, bir de Tanrı vergisi şarttır (Mozart, Byron, Hugo, Chateaubriand). Fakat bu verginin kendi bırakılacak olursa, kısır kalacağını anlamak da önemlidir. Valéry'yi çalışırken gördüm; Proust'un kendi eliyle yazdıklarını inceledim. Hepsi, sabırlı araştırmalar, devamlı düzeltmeler, ister fikir tam olarak belirtecek, isterse anlaşılmaz bakışım ve uyuşum ne-

deniyle, orada katlanılabilecek *tek* sözcük olan sözcüğün bulunması uğruna girişilmiş çabalardan meydana gelen bir çalışma yöntemi. Bir orkestra partisyonu yazmak, karışık bir müzik eğitimini gerektirir ki, bu da insan ne kadar dâhi olursa olsun, uzun ve ayrıntılı çalışmalardan geçmedikçe elde edilmez. En içten gelme ve en yüksek sanatta bile bir çeşit jimnastik ve idman yönü vardır.

Şüphesiz bu uzun araştırmalardan sonra sanatçı, bir deneyine bir el ve tarz güvenliğine sahip oluyor: Bu da ona, zaman zaman ve dile getirmek istediği şeyi tam olarak bildiği vakit, çabuk yapıverme olanağını sağlıyor ve hemen başrılı oluşu, işin içyüzünden habersiz kişilere bir mucize gibi görünüyor. Whistler, filânca tabloyu bir saatte yaptığı için, kendisini kınayanlarla alay ederdi. Onu bir satte yapabiliyordu, çünkü bütün yaşamı boyunca resim yapmıştı da ondan.

Fakat el sanatçısının başlıca görevi olan bu teknik hüneri kazanma, sanatıçının çalışmasının ancak bir kısmını meydana getirir. Valéry der ki: "Bir şiir heyecan'arla değil, sözcüklerle yazılır." Gerçekte ikisi de gereklidir bunların. Sanat söz konusu olur olmaz daima doğanın koyduğu ve uymaya zorladığı bir düzen, bir kalıp fikri akla gelmelidir. Kalıp gerekliyse de, kusursuz, fakat içinde bir şey bulunmayan bir kalıp, bizi asla etkilemeyecektir. Beethoven'in senfonilerinin kalıbı kusursuzdur ama, bu kalıplar içine Beethoven'in ruhu, düşünce'eri, acıları, sevinçleri dökülmüştür. Racine, şekli bakımından kusursuzluğa erişmiştir ama, bu kalıbın içinde Racine'in tutukları olmasaydı, ne değer taşıyabilirdi ki?

Demek oluyor ki, teknik çalışmasının dışında (ve bu bakımdan el sanatçısından ayrılır) sanatçı yaşamalı ve daha doğrusu, yaşamış olmalıdır. "Şiir rahatlık içinde anılan bir heyecandır." Böylece bir sanatçının yaşamının en aşağı üç kısımdan meydana gelmesi gerektiği anlaşılıyor: Bir etten kemikten, duygulu insan yaşamı ki ancak bu, ozana insanı tanıtabilecektir; bir tek başına düşünceye ve düşe dalma kısmı (sanatçı, geçmişini sindirmek ve sanat maddesi haline getirmek için durmadan çiğnemek zorunda bulunan bir geviş getirendir); ve nihayet bir de teknik çalışmadan meydana gelen kısım. Bu sonuncu, kısa olabilir: Günde ancak iki saat çalışan büyük yazarlar biliyorum ama, kurdukları düşler, okudukları, konuştukları da en az aynı derecede gerekli başka çalışma şeklidir. Goethe: *"Die ganze Arbeit ist ruhig sein"* (bütün çalışmamız dinlenme halinde olmaktan ibarettir.) diyor.

Sanatçı, dünya içinde mi yoksa dışında mı yaşamalıdır? Öyle sanıyorum ki bu, cevap verilmesi mümkün olmayan bir sorudur. Bir ermiş için doğal olan, dünyadan tamamiyle elini eteğini çekme, sanatçıların çoğu için zararlıdır. Ham maddeleri olduğu sürece kusursuz şekilde çalışırlar. Mantar kaplı odasına çekilen bir Proust, yitirdiği zamanı aramaya çıkmış demektir; eğer biz de onun hayat uyumunu benimsemiş olsaydık (ve onun belleğine sahip bulunsaydık) herbirimiz hiç kuşkusuz geçmişinde, sayısız ham maddeler bulabilirdik. Fakat, Proust'tan sonra hep onun eserini tekrarlamak imkânsızdır ve insanların çoğunun da değişikliğe ihtiyacı vardır. Burada da Goethe iyi öğütler veriyor: "Yalnızlık güzel bir şey, ama ancak

insan kendi kendisiyle barış halindeyken ve belirli bir iş görmesi gerektiği zaman.." Şu halde içinde bu işin görülebileceği yalnızlığı aramadan önce, işin ne olduğunu açıkça belirtmek gereklidir.

7. — DİNLENMEK SANATI

Dinlenmek sanatı, çalışmak sanatının bir kısmıdır. Çünkü yorgun ve dinlenmeye fazla ihtiyacı olan bir adam, hiçbir yararlı iş çıkartamaz. Hepimiz uykusuz geçirilmiş bir geceden sonra beynimizin çalışmayı reddettiği o korkunç sabahları biliriz. O zaman çalışma sanatının ilkelerini uygulamaya kalkışmamız boşuna olur. Bu ilkeler bizim bedenimize ve düşüncelerimize tamemen hakim olmamızı gerektirir. Bir insan organizması, bir çalışıp bir dinlenmeden yaşayamaz. İngilizlerin "week-end" (hafta sonu) sistemi çok yerinde bir toplumsal sağlık sistemidir. Öyle Fransız bakanları gördüm ki, gözleri kendiliğinden kapanıyordu ama, gene de Avrupa barışının bağlı bulunduğu bir karar almaya zorlanıyorlardı. Bu gibi hallerde dinlenmek bir görev halini alır.

Yorgunluk fizik bir çabanın sonucu olduğu zaman dinlenmek güç bir sanat değildir. İnsan kendisini yatağına atar ve hayvan gibi uyur. Fakat zihin yorgunluğunda bazen uyku, kendisine çok ihtiyaç duyan adama gelmeye yanaşmaz. Bu gibi hallerde bir uyumak sanatı vardır: *1. Uyumak için insan, uyuyabileceğine inanmalıdır.* Çok zayıf dozlar halinde alınan uyku ilâçlarının faydası, özellikle kendi kendine bu olumlu aşılamayı yaratmaktır; *2. Uyumak için bedensel izlenimlerin en az derecesine indiği bir durumda olmak*

gerekir. Yani beden iyi yerleşmiş olmalı, ısı değişmez ve ılımlı olmalı, karanlık tam olmalıdır; *3. Uyumak için uykusuzluğu yaratan günlük düşünceleri uzaklaştırmalıdır.* Şu halde mümkün olursa zihni, sıkıntılarımızın nedeninin mevcut bile bulunmadığı geçmiş uzak zamanlara dönmeye zorlamak gereklidir. Çocukluğunuzu, ilkgençliğinizi düşününüz; çok eski görüntüleri belleğinizde canlandırınız; bunları kapalı gözkapaklarınızın altında, renkli benekler halinde görmeye çalışınız. Yavaş yavaş sakin ve bambaşka bir dünyaya sürükleneceksiniz: uyuyacaksınız.

Bambaşka fakat çok zaman etkili bir yöntem de, uykusuzluğu hiç önemsememek, hattâ onu mutlu bir âzâ kabul edip eline bir kitap veya bir iş almak, kendi kendine hiçbir zaman sınır koymayıp bedensel yorgunluğun uykuyu getirmesini soğukkanlılıkla beklemektedir.

Sağlıklı ve hareketli bir adamın boş zamanlarını doldurmak genellikle güç bir şeydir. İşinden uzak kalınca canı sıkılır, evin içinde kafese kapatılmış bir vahşi hayvan gibi döner dolaşır ve doğal bir eğimden aşağı, kötü huylara doğru yuvarlanır ki, bunlar, bedenimizden, saatlerin boşluğunu maskeleyen karışık ve canlı izlenimler çıkarma yollarından başka bir şey değillerdir. Çağdaş uygarlık, buluşları ve makineleriyle, boş zamanları arttırmıştır. Bu zamanı iyi kullanmasını öğrenmemiz gerekmektedir. Bunun için de bir kaç yöntem vardır.

a) *Dinlenme-iş.* — Bununla demek istiyoruz ki, başkaları için iş sayılan bazı hareketler bizim için dinlenme halini alır. Komedi oynamak, bahçeyle uğ-

raşmak, balıkçılık, avcılık, marangozluk; oyuncu, bahçıvan, avcı ve marangoz için iştir. Fakat bütün bunlar, heveslisi için, dinlenme aracıdır, çok ciddiye alarak ve bütün dikkatini harcayarak yapsa bile. Çünkü bir kez, çalışmada değişiklik, başka kasları ve başka sinirleri harekete geçirmek yoluyla başlı başına bir dinlenme olur; sonra da hevesli kendisini dış dünyayla uğraşmaktan kurtulmuş hisseder. Bu şeyleri tam bir özgürlük içinde yapar; bilir ki canı istediği zaman hepsini bırakabilecektir. Zorunlu olmanın getirdiği yorgunluk bu gibi işler yaparken duyulmamaktadır.

b) *Oyun.* — Oyun, daha da çıkar gütmeyen bir etkinliktir (faaliyettir), çünkü amacı, gerçek sorunları çözmek değil, keyfî oyuncular tarafından serbestçe benimsenmiş kurallara uymaktır. Satranç oyuncusu, briç oyuncusu evrenle değil, katıksız akılla mücadele halindedir; bu nedenle, bu oyunlarda şu iki dinlenme öğesi bulunur: Oyuncu bilir ki, bir partinin kaybedilmesi önemsizdir ve gene bilir ki, talihin işe karışması sınırlıdır. *Sporun ahlâk yönünden üstünlüğü* özellikle gözönünde tutulmalıdır. Oyuncular, kurala uyma zorunluğunu kendiliklerinden benimserler, çünkü kural olmazsa oyun da yok demektir. Böyle bir alışkanlık, bütün bir ulusa ve bu ulusun birkaç kuşağına, uzun uzun spor yapma yoluyla aşılandığı zaman, yasalara saygı gösteren vatandaşlar yetiştirilmiş olur. İngilizler, aşkta, iş hayatında, politikada hile yapan biri için, "Oyununu oynamıyor" derler. *Uygarlık, insanlar tarafından, ortak anlaşmaların benimsenmesinden başka bir şey değildir.* Bu andlaşmaların pek çoğu, tenis ve golf kuralları kadar keyfîdîr ama, birlikte yaşa-

nılanların tepkilerini öngörme olanağını sağladıklarından, nezaketi korkunun ve oyun etkinliğini savaş etkinliğinin yerine koyarlar.

c) *Gösteriler.* — Burada ancak başkası vasıtasıyle etkin oluruz. Hareketsiz oturup başkalarının davranışlarına tanıklık ederiz. Bunlarla ilgileniriz, çünkü, "insanla ilgili hiçbir şey bize yabancı değildir." Komedinin ve trajedinin dile getirdiği duygular ve tutkular, bizim duygu ve tutkularımızdır. Bunları yazar ile birlikte yaşarız. Peki, bu niçin bir dinlenme oluyor? Çünkü, sanat dünyasında, bizden hiçbir karar almamız istenmez. Bize dokunan ve bizim de başımıza gelebilecek olan bu felâket, bir düş dünyasında geçmektedir ve biz bunu biliriz. Estetik alan, etik alandan çok uzaktır ama, gösteri, gösteriyi seyredenleri yaşamın küçüklüklerinden uzaklaştırmakla, onları büyük ve soylu tutkulara karıştırmakla yükselmeleri ve soylulaşmaları yolunda pek çok yarar sağlayabilir. Ancak, gerçek mücadelelerde bir ara veriş olarak yararlı sayalabileceğimiz bu şey, gösteri, yaşantımızda gerçek yaşamın yerini alacak olursa, zararlı niteliğe bürünür. Sinema ve radyo, küçük dozlarda oldukça aklı dinlendirmek yoluyla yeni çalışmalara hazırlar; büyük dozlarda olunca uyuşturur. O zaman, okumaktan da çok, "cezalandırılmayan kötü huy" olur.

d) *Seyahat.* — Nasıl olursa olsun, ülke değiştirmek, bir dinlenmektir; günlük, çeşitli ve güç hareketleri zorunlu kılmadığından değil, bizi sorumluluklarımızdan sıyırıp aldığı için. Birkaç resmî kişinin dışında gezgin, bır çevre, bir aile için değil, ancak kendisi için yaşıyan kimsedir. Bir yabancı ülke de bir gösteriden baş

ka bir şey değildir; fakat orada artık sürekli sorumluluk duygumuzu duymayız. Hepimiz zaman zaman bir yenilik ve özgürlük banyosu gereğini duyarız. Bundan sonra tekdüze değişmez günlük düzen ve disiplin aksine, bize pek hoş gelecektir. Zaten dinlenme kısa olabilir ve olmalıdır. Birkaç günlük bir yer değiştirme, zihinlere, şaşılacak derecede, bütün tazeliğini ve can lılığını geri getirir.

8. — SONUÇ

İşini gerçekten seven bir adam, en kısa bir dinlenmeden sonra, şaşılacak ve güçlü bir utkuyla tekrar işinin başına döner. İnsan, işiyle tek bir vücut olduğu zaman, ona öyle gelir ki, işini bırakır bırakmaz hayatı da sona erecektir. Zaten işini bırakabilir mi hiç? Bütün kaygılarını da kendisiyle birlikte taşır. Gezintiye çıkmış bir yazar, olgunlaşmamış bir cümleyi zihninde evirir çevirir durur. Gece uykusundan mı uyanıyor? Gözlerinin önüne hep sözcükler, sözcükler gelir. İşte, karanlıkta hayalî sayfaları siliyor, tekrar yazıyor. Yazıhanesinden uzak kalmış, ıssız bir kumsalda bir kurşunkalem bulup, kumların üzerine uzandığı yerden maliyet fiyatını hesaplar. Eğer fabrikasının yakınındaysa, cumartesi sabahı, memurları da, işçileri de bulunmadığı halde, o gene işine döner. Bomboş atölyelerde dolaşarak yapacağı değişikliklerin, büyük işlerin, daha güvenilir yöntemlerin düşlerini kurar. Çiftçi, pazar günü tarlalarında dolaşır. "Bir nedeni, bir tarihçesi ve bir amacı bulunmayan bir ağaç kümesi, bir çalılık yoktur. Göz son yağmurların ve yeraltı sularının etkisini hemen görüverir. Yollar hilelerini, dö-

nemeçlerini, güç geçitlerini ve çukurlarını gösterirler; hepsi geçmiş işlerden anlatır; hepsi yeni işler beklendiğini dile getirir."

İnsanları işlerinden soğutmak için toplumların pek beceriksiz ve doktrincilerin pek acımasız hale gelmeleri, insanlıklarını unutmaları gerekir. Yaptığı işe bağlanmak o kadar doğal bir duygudur ki! "Çalışmak, sıkıntıyı, kötülüğü ve yoksulluğu uzaklaştırır." İmgelemin bütün kötülüklerinin ilâcıdır. 1914 savaşı boyunca İngiliz albayım, bana durmadan: "Tanrı çalışmaktan razı olsun"diye tekrarlardı. Çalışmak olmasaydı insanlar o devirde çok mutsuz olurlardı. Kaygı konusu hiç eksik olmuyordu çünkü. Sevdiklerimizden uzaktık, tehlikelerle karşı karşıya geleceğimizdén kuşkuluyduk. Fakat insanın işi başından aşkın olduğu vakit, bu kederli düşlere dalmak mümkün mü?

Daha geçen gün (eylül 1938'de) yeniden en korkunç bir savaşın eşiğine geldiğimizde, gece bombardımanlarının kanlı görüntüleri düşlerimizi doldurduğunda, ancak çalışmakta biraz huzur bulabildik. O tarihte talihim varmış ki, kısa bir süre askere alındım. Akıllı subaylar bizi sabahtan akşama kadar bir şeylerle meşgul ediyor, bir işe dört elle sarılmamızı sağlıyorlardı. Zihinlerimiz, ulaşmamız mümkün olan belirli amaçlara yönelmiş buldnduğundan, ne ölçüsüz düşlere dalacak yer, ne de imgelemin at koşturabilmesi için güç kalıyordu. Gece de uyumak gerekiyordu, çünkü çok yorgun düşüyorduk. O korkunç haftayı böylece atlattık.

Bireyler için geçerli olan, uluslar için de geçerlidir. Enerjik bir hükümet Fransa için bir çalışma programı hazırlasa, bu programın ucunda mutlak bir can-

lanış, bir başarı umudu olduğuna inansak, o zaman ulusun bilinci, karmakarışık düşlere kendini kaptırmaktan vazgeçer ve herkes büyük ve yararlı bir işe katılmanın bilinci içinde çalışır. Ülkemiz; her vatandaşı, eskiden benim albayımın yaptığı gibi "Tanrı çalışmaktan razı olsun!" diyen bir ülke haline gelir. Ve deneyimlerime dayanarak söyliyeyim ki, bu, daima kabul olunan bir duadır.

IV

EMRETMEK SANATI

Yaradılıştan açgözlü ve gururlu olan insan, hiçbir zaman kendiliğinden, niçin bir başkasının emrine girmesi gerektiğini bulamaz, bunu ancak ihtiyaç duyduğu zaman anlar. Ancak doğaüstü olaylardır kî, biri emretmese, kendisinin de güçlüye av olacağını düşünür ve böylelikle, emre uymayı kendi canını ve kendi rahatını sevdiği kadar sevmeye başlar.

XIV. LOUIS

İnsanlar, içlerinden biri, her an hepsinin faaliyetini bir tek amaca yöneltmedikçe, ortak bir işe gereğince girişip olumlu sonuca ulaştıramazlar. Bir uyuma boyun eğmek gerektiği hallerde bu gerçek apaçık ortadadır. Bir ekip şefi veya kürek öğretmeni, hareketlerinin uyumunu sağlamadıkça, ray yerleştiren işçilerin veya kürekçilerin güçlü olmaları bir şeye yaramaz. Fakat yönetim altında olmayan her türlü ortak çalışma, hareket, çok geçmeden karışır, darmadağınık oluverir. Bir savaşa katılmış olan herkes emir almak ihtiyacını iyi bilir. Ordu için geçerli olan ise, şantiye için de, fabrika için de, gazete için de, ülke için de geçerlidir. İnsanların birlikte hareket etmek zorunda oldukları her yerde bir başkan gereklidir.

Bu başkan ortaya çıkar çıkmaz, kumanda enerjik ve kesin hal alır almaz düzen de kargaşalığın yerini

alıverir. 1914 savaşı sırasında iyi kumanda edilmedikleri için geriye çekilen ve paniğe kapılan birliklerin, başkan adına lâyık bir kumandanın emrine geçer geçmez, cesur ve metin birlikler haline geldikleri görülmüştür. Aynı insanlardan meydana gelmiş olan aynı ulus, hükümetinin iyi yönetip yönetmediğine göre, başkaldıran veya söz dinleyen bir niteliğe bürünür. Kumanda olmadan, askerî harekât da olmaz ulusal yaşam da olmaz, toplumsal yaşam da olmaz.

Bunun için, bütün tarih boyunca insan toplulukları, kendilerine piramid gibi birbirlerinin üzerine yığılıp bir hiyerarşi meydana getiren başkanlar seçmişlerdir. Bu başkanların getirdiği düzen, ulusların ne zaman geleceklerine güvenle bakmalarını sağladıysa, uluslar da hiyerarşiyi altüst etmeye çalışmışlardır; ve her defasında da kargaşalık hemen yeniden belirivermiş, hiyerarşi başka ve yeni şekiller altında tekrar kurulmuştur. Roma İmparatorluğunu meydana getiren idarî ve askerî hiyerarşi, yönetim gücünü yitirdiği vakit, yerini, uzun bir anarşiden sonra bir derebeylik hiyerarşisi aldı. Rusya, endüstrilerinde işveren, başkanları kaldırdığı vakit, bir bürokratlar ve teknisyenler oligarşisi aynı işi görmeye başladılar. İşte devrimcilerin, bütün vaadlerine ve isteklerine rağmen, yeryüzünde asla eşitlik kuramayışlarının nedeni budur. İnsan Bonaparte'ın "yeteneklere açık meslek" dediği şeyi ve fırsatlarda eşiliği düşünebilir ve düşünmelidir; herkesin yasalar karşısında eşitliğini düşünebilir ve düşünmelidir; *fakat emretmekte herkesin eşit olması düşünülemez; başkansız bir toplum düşünülemez.*

1. — BAŞKANI NASIL SEÇMELİ?

İnsanlık, uzun tarihi boyunca, başkanlarını seçmek için pek az yöntem bulabilmiştir.

a) *Soydan gelme başkanlık.* — En eski yöntem budur. Hiç kuşkusuz, daha ilk zamanlarda aile içinde ölen babasının yerine büyük oğulun geçmesiyle uygulanıyordu. "En büyük oğul" düzenine uymayan bir toplum ise, kardeşler arasında çatışmalara sahne oluyor ve bunu bölünmeler izliyor, o topluluk zayıflıyordu. İncil'de ve Yunan trajedilerinde bu gibi çatışmaların izlerini buluruz. Eski ve saygı gören bir monarşide ise başkanlığın soydan geçmesi çatışmasız olur. Bundan başka, soydan gelen başkan, emri altındakilerin gözünde çok önemli ve değerli olan doğal bir itibar sahibidir. İngiltere'de partiler arasında hakem olan kıralın oynadığı rol, işte bu itibardan ileri gelmektedir. Napoléon da bunu sezmişti ve bunun içindir ki, bir hanedan kurmaya uğraşıyordu. Yenilen kıralın gene de kıral olduğunu, fakat imparatorun ancak zaferi devam ettiği sürece yerinde kalabildiğini biliyordu.

Birkaç kuşaktanberi aynı aile tarafından yönetilen alanlarda veya işletme'erde de aynı duyguya raslanır. Her türlü otoriteye başkaldırmaya hazır direktörler, kâhyalar, çiftçiler ; ailenin adını taşıyan temsilcisini hoş karşılarlar. Bu, sadece bir alışkanlık değil, aynı zamanda doğal bir duygu ve yerinde bir yargılamadır. Bir baba, oğluna emretme geleneklerini ve işletmeye bağlılığı, kalıtım yoluyla geçirmiş olabilir. Soydan gelme başkan da soydan gelme hükümdar gibi kendisini, yerine öylesine onur bağlarıyle bağlı hisseder ki, bunlar ondan bazı fedakârlıklar yapmasını gerektirir.

Fransa'da geçirdiğimiz uzun ekonomik kriz sırasında bunun çok güzel örnekleri görülmüştür.

Soydan gelme iktidarın tehlikesi şuradadır ki, yönetici bir ailenin veya kıral ailesinin en büyük erkek çocuğu, şöyle böyle zekâlı biri, hattâ bir budala olabilir. O zaman ulusu veya işletmeyi, onu yönetmeye gücü yetmeyecek birinin ellerine bırakmak doğru olur mu? Kuşkusuz, hayır. Bu nedenle, iktidarın soydan geçtiği bazı ülkelerde başkan, bu işi pek başaramayacak gibi göründüğü zaman uygulanacak bazı istisnalar kabul edilmiştir. İngiltere'de birkaç kez, tahta çıkış düzeni Parlâmento tarafından değiştirildi. Birleşik Amerika'da, endüstri başkanları, yerlerine geçmeye yetenekli olmayan bir oğula fazla yaygın yetkiler tanınmasın diye, henüz hayattayken, kendiliklerinden tedbir almışlardır. Görenek ve sağduyuyla dizginlenen, bir Parlâmento veya bir Kurul tarafından denetlenen soydan gelme iktidarın büyük erdemleri vardır.

b) *Seçimle başkanlık.* — Bir başkanın en büyük niteliği, başkan olarak tanınmaktır. Durumu tartışılan her başkan, zayıf bir başkandır. Seçilen başkanın, kendisini seçenler üzerine tartışmasız bir otorite sahibi olması gerektiği sanılır. Fakat çok zaman seçilmesine önayak olan niteliklerinin (güzel konuşma-sevimlilik) başkanlığa yetecek erdemler olmadığı anlaşılır ve denemeler, seçilenin yetersizliğini ve güçsüzlüğünü ortaya koyuverir. Üstelik, adamakıllı bölünmüş bir ülkede seçilen başkan, seçmenlerin yarısından biraz fazlasının temsilcisi olabilir. Eğer öteki yarı, başkandan nefret derecesinde hoşlanmıyorsa, yaratılan durum, devlet için tehlikeli olur. Çoğunluk tarafından seçilen baş-

kan, ülkenin tamamına güvenlik vermediği için, büyük ülkelerin tereddüt içinde kaldığı, cesaretinin kırıldığı çok görülmüştür.

Seçim yoluyla başkanı işbaşına getirmek, bir ülke değil de daha küçük bir grup sözkonusu olduğu ve otoritesi, grubu doğrudan doğruya etkileyen bu başkanın belirli zamanlarda yeniden seçilmesi gerektiği vakit, çok daha tehlikeli hal alır. Yarın oylarını isteyeceği insanlara kendisini nasıl saydırabilecek, onlara nasıl söz geçirebilecektir? Bir işletmenin direktörünü veya bir ordunun generalini çoğunluk oyuyla seçmek ise işletmeyi iflâsa, orduyu yenilgiye sürüklemek demektir. Bütün rejimler bunu kısa bir süre içinde anlamışlar ve en demagojik ülkeler bile bu sistemden vazgeçmişlerdir : Milletvekili, senatör, komiser olan bu temsilciler, *başkan değil, denetçidirler* (veya olmalıdırlar.)

c) *Mandarinlik.* — Mandarinlik, başkanların, başariyle verdikleri takdirde kendilerine diploma ve mevki kazandıran sınavlar sonucu seçildikleri rejimdir. Eskiden Çinlilerin metodu böyleydi. Bir bakıma, bizim (Fransızların) metodumuz da böyledir. Ordunun, kamu hizmetlerinin veya diplomasinin, yahut idare hizmetlerinden çoğunun başına geçebilmek için bir Fransız, bazı yarışmaları kazanmak zorundadır. Bu metod, oldukça âdil görünür, çünkü sınavın koşulları herkes için eşittir. Bununla beraber büyük sakıncaları da vardır : 1. Çünkü sınavların verildiği yaş, kumanda yaşı değildir ; böylelikle kırk yaşına geldiği vakit kusursuz bir başkan olma niteliğine sahip olacak bir kişi, yaşının genç oluşu yüzünden bu mevkiden bütün bütün uzaklaştırılmış olabilir ; 2. Çünkü başkanlık nitelikleri,

bir sınavla anlaşılabilecek, saptanabilecek nitelikler değildir. (Paul Valéry, toplumumuzun en büyük kötülüklerinin seçim ve diploma olduğunu büyük bir içtenlikle söyler).

Her mesleğin girişine bir sınav bekçilik etmekle kalmayıp, aynı zamanda her yeni basamağı aşmak için de yeni bir sınavdan geçmek gerektiği zaman, mandarinlik *mutlak*'tır. Bizde doktorluk mesleği böyledir. Orduda, Savaş Okulu ile Yüksek Askerî Okul, aşılması gereken iki yeni engel meydana getirirler ama, eksiklik, seçim, göze girmiş olma, barış zamanında, zafer kazanmış olma da savaş zamanında rol oynar. Fransız rejimi, ılımlı bir mandarinliktir.

d) *Eskilik ve seçim.* — Eskilik konusunda söylenecek pek çok şey yoktur. İnsanların yaşlandıkça mesleklerinde azçok tecrübe sahibi oldukları herkesce bilinen bir gerçektir ; ancak pek tembel, budala veya inatçıları hariç ki, böylelerine de raslanmıyor değil. Fakat yaşlıların sayısı çoktur ve hiç kimsenin aklına hiçbir zaman, en iyilerini seçmek için kimlik kâğıtlarına bakmanın yeterli olduğu tezini savunmak gelmemiştir. Demek oluyor ki, yaşlıların arasından da seçmek gereklidir.

Başkanların, onların üzerinde olup, onlara güvenecek ve davranışlarından sorumlu tutulacak başka başkanlar tarafından seçilmesi, en akla yakın metod gibi görünmektedir. Devlet başkanı (soydan gelme bir kıral veya seçilmiş cumhurbaşkanı) bir başbakan seçer ; bu başbakanın denetim meclisi veya parlamento tarafından onaylanması gereklidir ; başbakan, bakanlarını seçer, bakanlar da idare müdürlerini ; idare mü-

dürleri ise çeşitli memurları tayin ederler. Piramid tepeden itibaren kurulur ki, mimarlıkta delilik sayılacak olan bu davranış, yönetimde çok başarılı olur.

Gerçekte bu sistem, insanlıkla ilgili şeylerin iyi olduğu oranda iyidir, yani prensip olarak sağduyuya dayanmakla beraber, kusurlu şekilde çalışır. Başbakan ile birkaç politik bakan dışında *bütün* seçimler, teknisyen bakanlarınki dahil, ancak teknik ve ahlâkî kaygıların ışığı altında gerçekleştirilmelidir. Ülkenin çıkarı ve dolayısıyle ülkeyi yönetenlerin çıkarı, başkumandanın ve demiryolları genel müdürünün, politik, dini, anlayışları, dostlukları ve ilişkileri ne olursa olsun, en iyi kişiler arasından seçilmesindedir. Dostluklar ve yakınlıklar, seçimde büyük rol oynar ki bu da bazen üzüntü yaratacak bir hal almaktadır. Değerlerin zarar görmemesi için başkalarını ve kendi kendini denetlemek hepimize düşen bir görevdir.

e) *Zorla kabul ettirilen başkan.* — Nihayet, bazı umutsuz durumlarda, devlet çözüldüğü ve zayıfladığı zaman, başkanı hiçkimse seçmez ; o, kendi kendisini zorla kabul ettirir. Bir avuç atlıya kumanda eden silik, küçük toprak sahibi Cromwell'i hiçbir üstün otorite seçmiş değildi. İhtilâl, Bonaparte'ı general yapmıştı ; o da kendi kendisini Devlet Başkanı yaptı. Yeni örnekler ise henüz akıllardan çıkmış değildir. İktidarı ancak zorla e'de tutan başkanın, başkanlık niteliklerine sahip olduğu kuşku götürmez bir gerçektir ; çünkü eğer bunlara sahip olmasaydı, iktidarı ele geçiremezdi. Sorun şudur : Acaba erdemleri yalnız bir parti başkanı olmaya mı yeter, yoksa bir ülkenin başkanı olabilme derecesine yükselmeye de yetecek midir? Bonaparte'ın ör-

neğinde, parti başkanı, kısa zamanda Devlet Başkanı tarafından silinivermiştir. Birinci Konsül'ün büyüklüğü de bundan ileri gelmektedir. Her zaman başarılı olamadıysa da gene de arabuluculuk yapmak ve bütün Fransızların başkanı olmak hevesinden vazgeçmiş değildi. "Clovis'ten Millî Kurtuluş Komitesi'ne kadar hiçbir şeyi inkâr etmiyorum, hepsini kabulleniyorum." Kendi kendisini seçtiren başkanın iktidara geçmesi güç bir kalıtım sorunu çıkartır ortaya. Cromwell'in oğlu, uzun süre saltanat sürmedi ; Bonaparte'ınki sürgünde öldü ; Lenin'in yerine geçen başkan ise, ondan nefret ediyor ve Lenin'in eserini yıkıyor.

Gerçek şudur ki, başkanın seçilmesi tek ve kusursuz bir çözüm yolu bulunmayan bir sorundur. Her şey geçmişe ve ülkenin gelecekte ulaşması gereken, amaçlara bağlıdır. Fakat başkan, isterse seçilmiş, isterse kendi kendisini kalıtım veya zor kullanma yoluyla kabul ettirmiş olsun, ancak kumandayı elde tutacak kişi için gerekli bazı niteliklere sahip ise, başkanlığını devam ettirebilir.

2. — BAŞKANIN KİŞİLİĞİ

Başkanın görevi, başkalarının davranışlarını yönetmektir ; onları hangi amaca yönelteceğini bilmesi elzemdir. Sahip olması gereken nitelikler içinde birincisi *irade*'dir. Bir başkan, karar almasını ve bu kararın sorumluluğunu yüklenmesini bilmek zorundadır. Tabiîdir ki, bu kararı almadan önce gereken bütün bilgileri edinecek ve kararı için gerekli bütün öğeleri tartacak, ölçüp biçecektir. Seçip emri verdiği zaman ise beklenmedik ve aşılmaz bir engelle karşılaşmadıkça,

karar verdiği şeye sadık kalacaktır. Astların cesaretini, tereddüt eden ve bir karar verip bir vazgeçen bir başkan kadar kıracak bir şey yoktur. İmparator : "Sebat, her şeyden önemlidir," diyordu. Bay Chamberlain, eylül 1938'de barış sağlamak ve savaştan kaçınmak istiyordu; politikası belki eleştirilebilir ama, bizzat rakipleri bile kabul etmelidirler ki, bu politikayı seçtikten sonra, sebatıyla zafere ulaştırmasını bilmiştir.

Karar vermek ve seçmek için başkanın büyük bir *manevi cesarete* sahip olması gerekir. Çok zaman almak zorunda kalacağı karar ona güç, acı gelecektir. Joffre, savaşın başında, dostları olan birçok generali "bertaraf etmek" zorunda kaldı. Bazen bir kaç adamın feda edilmesi, birçok kişiyi kurtarabilmek için, gerekli olur. Bir başkan, sert olabilmelidir ve çok zaman, olmalıdır da ; hain olmaya, acımasız olmaya, kin beslemeye hiç hakkı yoktur onun. Dedikoduları küçümseyecek, fakat elinden gelirse, bu dedikoduları yaratan kamuoyu akımlarına da yön verebilecektir.

Başkanın, çevresinde kendisine gönülden bağlı ve ayrıntı kararlarını almasını bilen bir *ekip* de toplaması gerekir. Ağaçların, ormanı gözlerinden saklamasına meydan vermemelidir. Kararların uygulanması için ise, seçmiş olduğu ve güvendiği teknisyenleri vardır ; onlar, işlerini serbestçe yaparlar, başkan da sık sık denetleyerek verdikleri bilgilerin doğruluk derecesini ölçer. Lyautey'e sormuşlardı : "Ya siz? Siz ne yaparsınız?" Cevap verdi : "Ben, ben büyük genel fikirlerin teknisyeniyim." Kumanda konusunda tecrübeli bulunan başkan, astlarının herbirinin davranışlarını inceden inceye düzenlemenin imkânsız olduğunu bilir. Özellikle,

ekonomi söz konusu olduğu zaman, genel talimat vermekle ve kişisel çıkarların genel çıkara saygı göstermesini sağlamakla yetinir : *Milyonlarca kişinin tutkularının yerine, genel bir plân koymaya kalkışmaz.* Tıpkı trafik polisinin araçların akmasını sağlamakla yetinip herbirine gideceği yolu göstermeye kalkışmaması gibi.

Başkan, teknisyenler ekibine kendisini saydırmasını bilmelidir, aksi halde ekip kuşkulanır ve gizlice aleyhine birleşir. Saygı görmek için ise, *saygıdeğer* olmak şarttır. Büyük bir başkan, büyük bir kişilik sahibi demektir. Çıkar kaygılarından uzaktır. Bay Baldwin de, Bay Poincaré de belki pek parlak kişiler değildi, hattâ Bay Baldwin, parlak bir zekâya sahip değilmişçesine davranırdı ama, ikisi de, malî dürüstlükleri hiçbir kuşkuya meydan vermeyen, hattâ bu konuda aşırı dürüstlüğe kaçan insanlardı. Bay Baldwin, servetinin bir kısmını devlete bağışlamıştı ; Bay Poincaré ise, özel bir işi için bakanlık odacısını göndermeye asla yanaşmazdı. İkisi de normal bir insanın iyi bir fabrika müdüründen veya iyi bir kocadan bekledikleri niteliklere sahiptiler. *İşte onların gücü bu en basit erdemlerden ileri geliyordu.* Politikalarını onaylamak da, reddetmek de mümkündü ; fakat bizzat rakipleri bile hükümet etme hakkını onların elinden almaya yanaşmıyorlardı. Bir diktatör için sadelik ve dürüstlük büyük güç sağlayan erdemlerdir. Boulanger, diplomatlık mesleği boyunca birçok kez eline mükemmel oyunlar oynamak olanağı geçmiş bir insandı ; o âkıbeti hiçbir zaman haketmemişti.

Bir başkanın ancak bir tek tutkusu olmalıdır :

Eserine ve mesleğine karşı tutkusu. Çekimser durabilmeli, hattâ çevresine karşı bir gizem perdesine bürünebilmelidir. Hakkında bir efsane çıkartılması hiç de fena olmaz. Bu efsaneyi geliştirmeye dikkat ederse onu asla kınamam. Kişilik de gerçek kişi kadar kumanda eder ve yönetir. Kipling, *Kıral Olmak İsteyen Adam*'ı ne güzel anlatmıştır! Sırf kişiliğinin üstünlüğü sayesinde dağ kabilelerine hakim olan, onların başına geçen bu serüven adamı, halkından bir kızı sevmekle zayıflığını gösterip de o kadına kendisinin de bir insandan başka bir şey olmadığını belli ettiği gün, itibarını da, tahtını da kaybeder. Napoléon : "Nice erkekler, ancak bir kadına duydukları zaaf yüzünden suçludurlar!" demiştir. Burada çok güç bir rol olan, başkanın karısı rolünden de söz etmek gerekirdi ; kadın, onu dünyaya karşı savunabilmeli, onu yarasız yorgunluklardan uzak tutabilmeli, kendi duygularına kapılarak onu etkilemekten kaçınmalı ve evini yönetilmesi gerekli, fakat hepsinden güç olan yeni bir imparatoruk değil de, sakin bir sığınak haline getirmesini bilmelidir.

Bir gûn William Pitt'in yanında devlet adamının temel nitelikleri tartışılıyorken, hazır bulunanlardan biri, çalışma gücünü, bir başkası enerjiyi, bir üçüncüsü de, güzel konuşma yeteneğini ileri sürmüş, Pitt : "Hayır, demiş, bir başkanın en birinci niteliği *sabır*'dır." Haklıydı, yalnız bir başbakan açısından değil, aynı zamanda bir grup insana kumanda edecek olan herkes açısından. Budalalık, insanlara ilişkin sorunlarda önemli bir etkendir. Gerçek başkan, daima onunla karşılaşmaya ve normal derecede kaldığı sürece sabırla

katlanmaya hazırlıklıdır. Fikirlerinin değişikliğe uğratılacağını, emirlerinin gereğince yerine getirilmeyeceğini, yardımcılarının birbirlerini kıskanacağını bilir. Tahminlerini bu kaçınılmaz gerçekleri de gözönünde tutarak yürütür. Hiçbir yerde bulunamayacak olan kusursuz yardımcılar arayacak yerde, kendisine verilmiş olanlardan en iyi şekilde yararlanmaya bakar. İnsanlara oldukları gibi kumanda eder, olmaları gerektiği gibi değil.

Başka bir sabır şekli de, *çaba göstermekte sebattır*... Gerçek bir başkan, hiçbir zaman bir amaca ulaşıldıktan sonra, kendi işlerinin ve ülkesinin işlerinin artık sonsuza kadar yola girdiği kanısına kapılmaz. Bu dünyada hiçbir şey, hiçbir zaman düzene girememiştir. Napoléon : "En büyük tehlike, derdi, zafer anındadır." Bakımlı bir bahçeyi, bir süre kendi haline terkedecek olursanız, yaban otları kaplar. Zengin ve güçlü bir ülke de birkaç yıl başıboş bırakılırsa önce kötü vatandaşlar tarafından kemirilir, sonra da komşuları tarafından istilâ edilir. Başkan hiçbir sonucun asla elde edilemediğini ve her sabah gözünü açar açmaz işine yeniden dört elle sarılması gerektiğini bilir.

Daha az gerekli olmayan bir erdem de, *ağzı sıkılık*'tır. Richelieu : "Gizlilik, her işin ruhudur," derdi. I. Charles, bir boşboğazlık yüzünden tahtını da, başını da yitirdi. Parlamento toplantısı sırasında, ayaklanmayı yönetenleri tutuklamayı tasarlıyordu; fakat bu tasarıyı sevimli kraliçesi Henriette de France'a açıklamak ihtiyatsızlığını gösterdi. O da heyecanlanıp, olacakları güvenilir sandığı sırdaşı bir nedimesine anlattı ama, bu kadının karşı tarafla ilişkileri vardı, hemen

tehlikede bulunan parlâmenterlere haberi yetiştirdi. Sonuç şu oldu ki, Kıral, bombasını patlattığında kuşları uçmuş ve halkı ayaklanmış buldu. *Bu örnekten alınacak ders :* "Ancak gereken şeyi, gereken zamanda ve gereken kimseye söylemeli."

Albay de Gaulle şöyle yazıyor : "Otoriteyi sessizlik kadar arttıran şey yoktur. Konuşmak, düşüncesini açıklamak, içindeki ateşi dağıtmak, kısacası, işlerin yoğunlaşmayı gerektirdiği sırada, aksine, parçalanmak demektir. Sessizlik ile düzen arasında kaçınılmaz bir bağlantıya benzer bir şey vardır. Bir askerî birliği bir işe göndermeden önce : "Hazır ol!" diye kumanda verilir. Ve kumandandan gelen her şey bulaşıcı olduğundan, hemen sükûtu ve dikkati sağlayıverir, yeter ki susmasını bilsin... "Condé Rocroi'dayken, gepgenç ve ateşli, atına biner, araziyi keşfe çıkar, askerlerinin içinde bir şey söylemeden dolaşırmış... Kumanda alışkanlığıyla yaşından önce olgunlaşan Hoche, sert ve parlak bir insanken soğuk ve az konuşur biri haline gelmişti... Ya Bonaparte? Onun kadar suratsız kim vardır? Büyük Ordu da kumandanını örnek almıştır. Vigny : "Öyle subaylar tanıdım ki, diye yazıyor ; bir keşiş sessizliğine gömülürler ve ağızlarını ancak emir verecek kadar açarlardı." XIV. Louis'nin, "kalabalık içinde korku ve saygı uyandıran ve özel yaşamında da en yakınlarının bile gereğinden fazla samimileşmelerini önleyen "büyük ve ciddî bir hali vardı. Kuşkusuz, itibarının gerektirdiği ağırbaşlılık ve ciddilikle ekibin teşekkülü için gereken güleryüz arasında tam dengeyi kurabilmek bir başkan için çok güçtür. Fakat

bu güçlük, büyük görevler için yaratılmış kişilere özgü o doğal incelik ve beceriyle kolaylıkla yenilebilecektir.

Bütün bu niteliklere bir de ikiyüzlülüğe imkân vermeyecek ter erdemi, *fizik cesareti ve sağlığı* ekleyelim. Bir başkanın sağlıklı olması, onun için ayrı bir güç kaynağıdır. Sabır da, çalışmak da, irade de o zaman ona daha kolay gelecektir. Mareşal Joffre'un büyük erdemlerinden ikisi, uykusu ve iştihasıydı. Marne zaferini bunlara borçluyuz, çünkü sağlam kafa ; sağlam, dengeli bir vücutta bulunur. "Kumanda etmek için yaratılmış bir adamın en büyük özelliği, soğukkanlılıktır." Gallieni'nin, savaş alanında, emirlerini verdikten sonra bir kitabı açıp okumaya başladığını anlatırlar. O zaman genç bir kumandan olan Lyautey, buna hayret edince de Gallieni şu karşılığı vermiş : "Yapabileceğim her şeyi yaptığıma göre, yeni olaylar bekliyorum artık ; beklerken de başka şey düşünmüyorum..." Bu, zihnini arıtmak ve soğukkanlılığını koruyabilmek için gerçekten iyi bir metoddur. Lyautey de bu metodu uygulamış ve Fas'tayken, kuşatıldığı ve her şeyin bittiğini sandığı zaman kendisine Vingy'den parçalar okunmasını istemiştir. Montaigne diyordu ki : "Bir ordu generalini, saldırmak istediği bir gediğin altında, kendini tamamen arkadaşlarına verebilmiş halde görmekten ; ve Brutus'ü, Polybos'u tamamen rahat bir şekilde okuyup özetleyebilmek için gece devriyelerinden birkaç saat çaldığını düşünmekten zevk alırım." Ancak işlerin yükü altında ezilmiş küçük ruhlardır ki, bunları gerektiği zaman ele alıp gerektiği zaman bırakabilmesini beceremezler."

3. — BAŞKANIN AKLI

Kişilik zekâdan önce gelir ama, zekâ da gereklidir. Bir başkanın, ister mühendis olsun, ister subay, isterse devlet adamı, *genel kültür* sahibi bulunması arzu edilir bir şeydir. Şiir ve tarih ona, insan tutkularını daha iyi tanımasını öğretir. Kültür, hareket insanına zaman zaman sükûnetine kavuşabileceği sığınaklar sunar. Ona düzen ve açıklık örnekleri sağlar. Bir ülkeyi yeniden kurmak, bir orduyu yönetmek, bir bakıma, bir sanat eseri yaratmak demektir. Çalışmalarıyle güzelliğin zevkini ve anlamını kavramış olan biri, bu işleri başkalarından daha iyi başarır.

Mareşal Foch şöyle yazıyordu : "Eğer bilimsel incelemelerin amacı aklı, büyüklük ve şekilleri maddî bakımdan belirlenmiş olarak düşünmeye alıştırmaksa, edebiyat, felsefe ve tarih incelemelerinin amacı da her şeyden önce, yaşayan dünya üzerinde fikirler yaratmak ve bu yoldan zekâyı yumuşatmak ve genişletmek, yaşamın açtığı sonsuzluk alanı karşısında faal ve verimli bir yaşantıyı sürdürmesini sağlamaktır... Gelecek, özellikle subay için, meslekî bilgi yanında genel kültür ihtiyacını bütün bütün arttıracaktır."

Hiç kuşkusuz meslekî bilgi de gereklidir. Eskiden, "*Kumanda Üzerine Konuşmalar*"ı yayınlarken bu konuda, kusursuz ve alçakgönüllü başkan Mareşal Fayolle'dan bir mektup almıştım : "İyi huylu, sağduyu sahibi ve özellikle çok bilgili olan, kumanda edebilir," diye yazıyordu, "Çünkü bilgi, ancak uzun bir çalışmanın sonucu olabilir. Geçen savaşın büyük kumandanlarından çoğunun, Foch'un, Pétain'in, benim ve daha birçok başkanlarının, eskiden Harb Okulunda öğretmen-

lik yapmış olmamız, dikkate değer... Bu, ilk kez görülen bir şeydir : Büyük ordu kumandanlığına getirilen öğretmenler. Bu da her şeyden önce bizim Harb Okulumuzdaki verilen eğitimin aslında gerçekçi niteliğinden ileri gelmektedir. Orada her şey tarihe ve ilerlemeye dayandırılmıştır ; gerek kışın ve yazılı çalışmalarda, gerekse yazın ve arazi çalışmalarında hep, durmaksızın bugünkü çağa uygulama yapılır... Yıllar boyu pek çeşitli savaş sorunları çözmüş bir insanın savaş alanında hiç sıkıntıya düşmemesi, insanı şaşırtmıyor. Çözüm yolu kendiliğinden çıkıveriyor ama, bir şartla : Edinilen bilgilerin mantığın doğru yolundan ayrılmamış olması ve savaşta rol oynayan (maddî, aklî, manevî) çeşitli etkenlere kendilerine düşen yerin verilebilmiş olması şartıyla. Bunlardan bazılarını fazla önemsemeyerek diğerlerini küçümsemekten şiddetle kaçınmalıdır. Çünkü hepsi aynı oranda gereklidir."

Başkanın zekâsı *basit* olmalıdır. Faaliyet, fazla karışık fikir ve plânlara pek ayak uyduramaz. Endüstride aşırı örgütlenme, örgütlenme yokluğu kadar pahalı bir kusur olabilir. O zaman iletme organları motörün bütün çabasını kendilerine alıkoyarlar. (İşte bunun içindir ki, bir tek kişi tarafından yönetilen küçük işler, maliyet fiyatı ve ürünlerin niteliği bakımından kolaylıkla büyük tröstlerin işlerinden üstün çıkabilir.) Bir başkanın, tecrübelerle edinilmiş, faaliyetle doğrulanmış pek basit fikirleri bulunmalıdır. Bu sabit çevrenin içine, belirli bir faaliyet için ihtiyaç duyacağı bazı bilgileri yerleştirecektir.

Başkanın zekâsı *her şeye* açık olmalıdır. Başkaların akıllarından yararlanmasını bilmelidir. Richelieu

diyordu ki : "Bir devletin yönetimini iyi yürütebilmek için, çok dinlemek ve az konuşmak gereklidir." Fakat ancak bilgileri sağlam temellere dayanan ve iyi haber alabilen bazı kişileri dinlemelidir. Susmasını bilmek iyi bir şeydir ; fakat gevezeleri susturmak da daha az yararlı değildir.

Başkanın zekâsı *hızlı* olmalıdır. Zaman, her faaliyet için temel etkendir. Birçok hallerde, zamanında gerçekleştirilmiş kusurlu bir tasarı, kusursuz ama, gerçekleştirilmesi geç kalacak bir tasarıdan daha iyidir. Bazen zaman etkeni o kadar önemlidir ki, çözülecek sorunun başlıca verisi olarak ele alınmalıdır. Bir Hava Bakanı, kendi kendisine : "Personelim, bütçem, parlâmenter güçlerim gözönünde tutulursa, beş bin uçağı ne kadar zamanda yapabilirim?" dememeli : "İlkbahar için bana beş bin uçak gerektiğine göre, nasıl bir bütçe istemeliyim, bu amaca ulaşabilmek için emrimdekilerden nasıl bir hizmet beklemeliyim?" demelidir. Savaş endüstrilerinde olduğu gibi, moda endüstrilerinde de, bir gazetenin yönetiminde olduğu gibi, bir bankanın yönetiminde de ağır çalışma, öldürücüdür. Bir başkan, hızlı düşünür ve çevresine hızlı hareket eden yardımcılar toplar.

Nihayet başkanın zekâsı, geleneği ve töreleri de gözönünde tutar. Onun gözünde, varolmak, zaten başlıbaşına büyük bir erdemdir. Geleceği kurmak için yararlanacağı elemanlar arasında en sağlamlarından bazıları geçmiş tarafından sağlanmıştır. Onları yeniden yontmak ve değişikliğe uğratmak zorundadır ama, tamamiyle atmaktan kaçınır. Kipling çok güzel bir masalında, nehir Tanrılarının eski çalışma yasalarına

meydan okumuş olan Köprü Yapıcılarını nasıl cezalandırdıklarını göstermişti. Bizler, biz yirminci yüzyıl insanları, evrene boyun eğdirmek için mükemmel bir şekilde silâhlıyız ama, evren de korkunç öç alıyor ve her hareketimizin sonuçlarını önceden kestirmemiz her zaman kolay olmuyor. Devrim dönemlerinde insanların, ülkenin geleneksel çerçevesini kırarak, başarı sağlamış gibi göründüklerine raslanıyor. Ama onlar hakkında gereğince yargıya varabilmek için denemenin sonunu beklemelidir. Fransız İhtilâli bir Restauration (Yeni Kırallık) devriyle son buldu. Sağduyu sahibi bir başkan da, Sihirbaz Çırağının, büyüsüyle harekete getirdiği Sihirli Süpürgeyi durdurmak için büyük güçlük çektiğini asla unutmaz.

4. — EMRETMEK SANATI

İster bakan olsun, ister subay, mühendis veya müdür olsun ; başkan, emri altındakilerle üç yoldan ilişki kurar: Verdiği emirlerle, aldığı raporlarla, yaptığı denetimlerle.

Bir emrin en birinci niteliği, açık olmasıdır. Bir düşünce belirsiz kalabilir, bir tasarıda her zaman biraz da düş payı vardır, fakat bir emir ne demek istediğini açıkça belirtmelidir. Her emirde iyi anlaşılamama ihtimali büyüktür ; belli belirsiz bir emir ise asla anlaşılamayacaktır. İmparator : "İnsan ancak kendi yaptığını iyi yapar." derdi. Şaka. Fakat ihtiyatlı bir başkan, kimsenin hiçbir şeyden hiçbir şey anlamadığını ve herkesin her şeyi unuttuğunu önceden kabul edip hareketlerini ona göre ayarlar. Demek oluyor ki, bir emri vermek yetmiyor ; onun yerine getirilmesini

de sağlamak gerekiyor ve emri verirken sonuçlarını ortadan kaldırabilecek her şeyin öngörülmesi büyük önem taşıyor. *İnsan budalalığı ve raslantıların aksiliği sınırsızdır.* Beklenmedik şey, her zaman başa geliverir. Raslantı'nın saldırılarından kaçınmak için önceden tedbirini alan ve budalalığa karşı da plânlarının zayıf noktalarını önceden destekleyen bir başkan, isteklerinin yerine gelmesinde ötekilere oranla biraz daha fazla şans sahibi demektir.

Bu tedbirler, başkanın, uzun bir deneme sonucu güvenebileceğine içten inandığı bir yardımcılar ekibi kurabildiği gün, bu derece önemli olmaktan çıkar. Her eski, kurt politikacının kabinesi, her büyük askerî kumandanın kişisel genelkurmayı vardır. Ekip, başkanın titiz yanlarını tanır ; ona hizmet etmesini bilir ; yarım ağızla verdiği emirleri hemen kavrar ; bunların harfi harfine yerine getirilmesine dikkat eder. Ne de olsa dünyada güvenilebilecek insan az sayıda da olsa, yok değildir. Başkan Wilson için derler ki: İnsanlığa güveni varmış ama, bütün insanlardan çekinir, sakınırmış ; gerçek başkan, İnsanlık'tan sakınır ama, birkaç insana güvenir.

Bu güvenilir kişileri nasıl seçmeli? *Başkanın görevlerinden biri, içinden ekibini seçebileceği personeli tanımaktır.* Mareşal Pétain, Fransız ordularının kumandasını aldığı zaman, üstünlüklerinden biri de, Harb Okulu'nda öğretmenlik yapmış olması ve orada birkaç genç subay kuşağının elinden geçmiş bulunmasıydı. Gambetta, valileri tanımayı öğrenmek için bütün Fransa'yı dolaşırdı. Bir ülkeyi yönetmek onuruna sahip bir adam, o ülkenin en iyi elemanlarını bulup çıkarmayı

ve işlerin başına getirmeyi de görev bilmeli, buna dört elle sarılmalıdır.

Ve yalnız eldeki iyi elemanlarla yetinmemelidir, çünkü görevi de, çıkarı da ona yeni iyi elemanlar yetiştirmeyi emreder. Başka ülkelerde birçok partilerin ve örneğin İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin yaptığı, işte budur. Bu parti, büyük üniversitelerde bir gün devlet adamı olabilecek nitelikteki gençleri bulur, seçer. Onları yetiştirmek için bir koleji desteklemektedir. Eğer gerçekten yetenekli oldukları bu kolejde anlaşılırsa, onlar için bir münasip iş arar. Milletvekili oldukları zaman da Başbakan, içlerinden en iyilerini parlâmento sekreteri ve sonra da müsteşarlık gibi görevlere alarak politikada azçok tecrübe sahibi olmalarını sağlar. Bir yönetici sınıfı yetiştirmek, bir parti başkanının da görevidir ; bir endüstri başkanının da görevi budur ve bazıları bu görevi kavramışlardır. Örneğin, Le Creusot'nun çok iyi yönetim okulları vardır ve buralarda tarafsız bir süzme, her yeni yetişen gencin lâyık göründüğü en yüksek mevkie hazırlanmasına imkân sağlar.

Bir ekibin içinde tam bir anlaşma sağlamak, çok zaman güç bir iştir. Başkan, her servisin bir kast ruhu ve onu başka servislerle savaşa sürükleyecek bir çeşit mahallî vatanseverlik edinmesine göz yummalıdır. İşlet demiryollarında işletmecilik veya ulaşım, ister bir genelkurmayın birinci ve ikinci büroları söz konusu olsun, önemli nokta şudur ki, bir başkan, herkese, bir ordunun, bir fabrikanın, bir ülkenin canlı ve tek bir vücut olduğunu ve bir organın başka bir organa karşı girişeceği her türlü mücadelenin sonunda intihar demek olacağını anlatabilmiş bulunmalıdır.

Çok zaman hepsi başkanlarını seven ve iyi hizmet eden yardımcıların, astların birbirlerini kıskandıkları ve onun gözüne girmek için birbirleriyle fazla sıkı bir mücadeleye giriştikleri görülür. "Patron" bir vücudu tehlikeli surette zayıflatan bu alınganlıkları, kavgaları hemen sezmeli ve yatıştırmalıdır. Tıpkı tecrübeli bir şoförün, motörün sesini dinlemekle silindirlerden birinin iyi çalışmadığını hemen anlaması gibi, yaradılıştan başkan olan bir insan da, ekibin artık gereğince verimli olmadığını sezer, nedenini arar ve bulur. Bu neden, genellikle, pek önemsizdir : İncir çekirdeğini doldurmayan bir şey, aslında bir tik olan, fakat bir hakaret olarak kabul edilen bir omuz silkiş, Lyautey bu gibi şeyleri içgüdüsüyle seziverirdi : "Filânca geri kalıyor," derdi ve hemen tatlılık fakat metanetle, başkaldırana, dizginlerini hissettiriverirdi.

Ekibin ve yardımcılarının düşüncelerinden, verilen emirlerin sonuçlarından başkan, raporlarla haber alır. Bu raporları her zaman kuşkuyla karşılayacaktır. Yaşlı bir fabrikatör tanırdım ki : "Bütün toplanan ve verilen bilgiler yanlıştır," derdi. Haksız da değildi. Hemen hemen tamamı mübalâğalıdır, değiştirilmiştir, eksiktir. Gerçekler konusunda yanılmamanın tek çaresi, zaman zaman gidip kendi gözleriyle görmektir. Bu gibi ziyaretlerin sırf korkusu bile fazlasıyla yeter. Birdenbire raporlar gerçeğe uygun oluverir. Mareşal Pétain 1915 yılında bir tümenin kumandanlığına getirilmiş, bu tümenin bulunduğu kesimde ordu birkaç haftadanberi saldırıya geçilmesini istiyormuş. Gene birkaç haftadanberi de bildiri ellişer metrelik küçük ilerlemeler ve tabiatıyle, oldukça büyük kayıplar haber ver-

mekteymiş. General Pétain, sağduyu gösterip bildirilere inanmamış ve elinde bir ölçme zinciriyle, en ön hatta gitmiş, belirli bir tarihte cephe çizgisini çizmiş, o çizgiyle o günkü cephe çizgisi arasındaki uzaklığı ölçmüş ve hemen anlamış ki bildiriler ordu kumandanlığının gözüne girmek için değiştirilmiş, uydurulmuş ve ilerleme hayaliymiş. Başkana sunulan istatistikler hemen hemen daima ya şişirilmiştir, ya da onları hazırlayanların tezini destekleyecek şekilde sunulmuştur.

Bir titiz başkan ilgisiz ve zayıf bir başkan kadar, hattâ ondan daha çok sevilir. *Sertliği kabul ettirmenin tek çaresi, yanında, değer verdiklerinden başka kimseyi bulundurmamaktır.* Kendi kişiliği ve kendi düşüncesi söz konusu olmadıkça herkes eleştirmeleri kolaylıkla dinler, kabul eder. İçindekileri hemen ve inanarak söylemek sağduyulu bir politikadır. Sert, fakat çabuk bir paylama, sitemden, düşmanca ve asık suratlı bir hoşnutsuzluktan çok daha az zararlıdır. Astlar bilmelidirler ki emirleri yerine getirmezlerse feda edileceklerdir, fakat aynı zamanda bir emrin yerine getirilmesi onları felâkete sürükleyecek olursa da, korunacaklardır. Gerçek bir başkan her zaman, bütün davranışlarının tam sorumluluğunu yüklenir.

Nasıl ki bir kıral, büyük devletlerin açgözlülüğüne karşı ulusunun doğal koruyucusu olmalıysa, aynı şekilde *her başkan da uygulayıcılarının, işlerin, askerlerin, gemicilerin, kendi yardımcıları tarafından adalet ve onurla muamele görmelerini sağlamalıdır.* En güç rolü de budur, çünkü burada "patron"un çifte görevi vardır : Hem yardımcılarının otoritesini zayıflatmayacak, hem de bu otoritenin kötüye kullanılmasına

göz yummayacaktır. Tabiîdir ki, ona davranışında yol gösterecek hiçbir kesin kural yoktur. İnsan her şeyde olduğu gibi, burada da ip cambazı gibi ipin üzerinde yürüyecek, dengesini korumak için elindeki sırığı kâh sağa, kâh sola eğecektir. Pétain 1917'de ayaklanmaları bir sertlik, adalet, vakar ve sevgi karışımıyla bastırmakla bu dengenin çok güzel bir örneğini vermiştir.

Başkanın görevi, imkân oranında her türlü şikâyetten önce, hoşnutsuzluğu öngörmek ve haksızlıklara çare bulmaktır. Bunu yapabilmek için de emrettiği kişilerle ilişkisini hiç kesmemelidir. Bu yolda kendi canından fedakârlık etsin, zararı yok. Generalse siperlere gitsin; patronsa işçileriyle beraber fabrikaya gelsin ; emri altındakileri tanısın. Başkanın biraz da imgeleminin geniş olması ve hepsinin yaşamının ne olduğunu aklına getirerek emri altındakileri kaçınılması mümkün sıkıntı ve acılardan koruması gerekir. Sevilmenin gizemi, sevmek ve işini herkesten iyi bilmektir. İnsanlar emir almaya katlanırlar, hattâ emir almak isterler bile, yeter ki onlara *iyi* emredilsin.

5. — YÖNETMEK SANATI

Yönetmek ve emretmek barış zamanında, birbirinden apayrı iki sanattır. Emretmek, kumanda etmek, bir disiplinle, bir başkana boyun eğen bir insan grubunu belirli bir amaca götürmek demektir. Bir ordu kumandanı, askerlerinin (çok az görülen isyan halleri dışında) kendisine itaat edeceklerini bilir, amacını da en açık bir şekilde tanır ki bu, herhangi bir yerin korunması veya ele geçirilmesidir. Büyük bir işletmenin

başkanı da bilir ki, belirli bir fiyata şu kadar mal üretecektir ve eğer bunu başaramazsa kendisi sefalete düşecek, işçileri de işsiz kalacaklardır ; bazı dengesizlik ve toplumsal çılgınlık dönemleri dışında, kanunlara saygı göstermek şartıyle, gemisinin kaptanı odur. Diktatör bir ordu kumandanı gibidir ; yoketmekten çok, kumanda eder.

Fakat özgür bir devletin hükümet başkanı ise, hiçbir şeyin pek pek anarşi korkusunun, ki bu korku, da mutluluk devirlerinde ortadan kalkar) kendisine itaat etmeye zorlamadığı bir grubun davranışlarını sisli ve hareket halindeki ufuklara yöneltmek zorundadır. En ufak bir davranışı hemen muhalefetin eleştirisiyle karşılaşır ki bu, yerine göz diken bir unsurdan geldiği için, bütün bütün acımasız bir tenkit olur. Onun yardımcıları, saygılı üstler değil, kendisine eşit kişiler ve muhtemel halefleridir. Bir demokraside başbakanlık mesleği, tarafsız bir gözlemciye, dünyadaki meslekler in en gücü olarak görünür ve bazı sert saldırıları, eleştirileri okuyucunca da insanın kendi kendisine Figaro gibi: "Bir devlet adamından beklenen niteliklere bakılınca, acaba bu gazetecilerin kaçı bakan olmaya lâyıktır?" diye soracağı gelir.

İşçilerimizin yönetimini emanet ettiğimiz kişide ne gibi erdemler aramalıyız? Her şeyden evvel, *mümkünü anlama duygusu*'nu. Politikada, ülkenin o andaki durumu gözönünde tutulacak olursa, gerçekleşmesi imkânsız olduktan sonra, büyük ve soylu tasarılar hazırlamak boşunadır. Özgür bir ulusun davranışları her an bir kuvvetler paralelinin sonucudur. Büyük devlet adamı, bu kuvvetleri doğru olarak değerlendirmesini bilen

ve kendi kendisine asla ciddî hatalara düşmeksizin ; "Şuraya kadar gidebilirim, daha öteye geçemem," diyebilen kimsedir. *Bir sınıf adına yönetmekten sakınır* ve feda edilen grupların kaçınılmaz tepkilerini önceden sezer. İhtiyatlı ve akıllı bir doktorun, hastasına, geçici rahatsızlıklarını iyi edecek ama, ona sürekli bir karaciğer hastalığı kazandıracak bir ilâcı vermemesi gibi, aklı başında bir politikacı da ne burjuvaziyi kızdırarak işçileri yatıştırır, ne de işçilerin aleyhine burjuvaziyi destekler. *Ulusu, bütün organları birbirini tamamlayan bir tek canlı vücut olarak düşünmeye çalışır.* Her gün kamuoyunun ateşini ölçer ve ateş yükseliyorsa ülkeyi dinlendirir.

Fakat kamuoyunu gözönünde tutmakla beraber, bilir ki bu, sağlam bir iradeye sahip ve becerikli davranan bir başkan için, değiştirilmesi oldukça kolay bir şeydir. Bir devlet adamı, *kitlelerin kayıtsızlığının gücünü ölçmüş bulunmalıdır.* Onlar da zaman zaman şiddet nöbetlerine tutulurlar. Hükümet beceriksiz davranışlarla onları sefil bir yaşama sürüklerse, geleneksel özgürlüklerinden yoksun bırakırsa, veya duygusal yaşamlarını, aile yaşamlarını ciddî surette bulandıracak olursa, çok sert ve haklı tepki gösterirler. Fakat nereye gittiğini bilen, ulusal çıkar için kaygılandığı belli olan ve onlara güven aşılayan bir adamın peşinden de seve seve giderler.

Mümkünü anlama duygusuna sahip olmak, yalnız bazı işlerin imkânsızlığını kabul etmek değildir, bu tamamen olumsuz bir erdemdir; mümkünü anlamak, *aynı zamanda, yürekli bir adam için görünüşte oldukça güç gelen bazı işlerin gerçekte mümkün olduğunu bil-*

mek demektir. Büyük bir devlet adamı kendi kendisine : "Bu halk tembel ; kurumları onu felce uğratıyor," demez. "Bu ülke uyukluyor ; onu uyandıracağım. Kurumlar insan yapısıdır ; gerekirse onları da değiştireceğim," der.

Fakat her şeyden evvel : İstemek, istiyorum demek değildir, harekete geçmek demektir. Şöyle böyle politikacılar zamanın büyük bir kısmını tasarılar kurmakla ve doktrinlerini açıklamakla geçirirler. "Kuruluş reformlarından" söz ederler ; kusursuz toplum sistemleri ve devamlı barış plânları düzenlerler. Düşünmek sanatını incelerken *bir tasarının asla bir davranış olmadığını* söylemiştik. Ticaret Odası konuşur ama, yönetmez. Gerçek devlet adamı, gerektiğinde, halkla yaptığı konuşmalarda doktrinlere terbiyeli bir selâm vermesini ve tapınak bekçilerini de töresel sözleri söyleyerek yatıştırmasını bilmelidir ; halbuki onu asıl ilgilendiren, ulusun gerçek ihtiyaçlarını tesbit etmektir. Örneğin, kendi kendine der ki : "Şu 1939 yılında Fransa, her şeyden önce barışı korumalı, hava güvenliğini sağlamalı, üretimini arttırmalı ve nihayet, malî durumunu düzene sokmalıdır." Bu belirli ve açık hedeflere, kendisine en kestirme görünen yoldan ilerler. Bu yol kapalı mı çıkıyor? Bir dönüş yapmayı kabullenir. Kendini beğenmişlik, manevî gurur, sistem ruhu, politikada korkutucu büyük eksikliklerdir. Öyle parti başkanları vardır ki, ülkeyi bir doktrine veya ilkelere feda etmeye hazırdır. Gerçek başkan ise, der ki : "Ulus yokolacağına ilkeler yok olsun."

Eseri kusurlu mu olacak? Haksızlıklar devam mı edecek? Eh! Bunları da pekâlâ bilir. Çok yönlü olan

her faaliyet, kusurludur. Georges Bernanos'un *"Bir Köy Papazının Günlük Defteri"* adlı güzel kitabında yaşlı bir papaz, genç bir rahibe, bir ermişin bile, bir köyü bir dürüstler topluluğu haline getiremeyeceğini anlatmaya çalışmaktadır. Düşüncesini bir örnekle açıklamak için bu ihtiyar, köy kilisesinin bir manastır salonu kadar pırıl pırıl parlamasını isteyen Belçikalı zangoç kadının öyküsünü anlatır. "Ah, o yere batası küçük ihtiyarcık pek çalışkanmış! Ovalar, cilâlar, parlatırmış. Tabiî ki her sabah, sıraların üzerinde yeni bir toz tabakası, mihrap halısının üzerinde bir iki mantar ve örümcek ağları bulurmuş, ah! Oğlum hem de öyle örümcek ağları ki, bir gelini çeyizlemeye yeter!" Fakat zangoç kadın, cesaretini yitirmez, süpürür, silermiş. Böylelikle yosun, sütunlar boyunca tutmaya, tırmanmaya başlamış. Kiliseyi kirleten pazarlar, bayramlar, sonunda bu işgüzar kadıncağızı öldürmüş. İhtiyar papaz, sözlerini şöyle tamamlıyor. "Bir bakıma bu kadın, din uğruna işkenceyle ölmüş bir kişidir, aksini kimse iddia edemez. Ama kabahati, tabiî ki pislikle mücadele etmek değildi, onu tamamen yoketmek istemesiydi, sanki buna imkân varmış gibi... Bir köy de, ister istemez kirli bir yerdir."

Bir kıta ise, daha da kirlidir, hele Avrupa gibi ihtiyar, yüzyıllardanberi mantarların ve karıncaların, kinlerin ve nefretlerin istilâsına uğramış bir kıta. Başkan Wilson da Belçikalı zangoç kadına benziyordu. Bu eski, tozlu gezegeni bir hukukçular federasyonu haline getirmeye kalkıştı. Bu, çok akla yakın bir şeydi kuşkusuz, çok akla yakın. Yalnız, mümkün değildi. Bugün de her şeyi düzenlemenin, her şeyi öngörmenin ve

Avrupa'yı kesinlikle temizlemenin mümkün olmayışı gibi. Büyük bir devlet adamı da iyi bir ev kadını gibi, temizliğin her sabah yapılacağını bilir. Bir kavga mı çıkıyor? Onu sabırla siler ve ovalarken, düşünür ki, bu temizlenir temizlenmez hemen bir yenisi başlayacaktır. Eksik de olsa, geçici de olsa bir uzlaşmayı kabul eder, çünkü bilir ki, insanlıkla ilgili işlerde her şey eksik, her şey geçicidir. Böylece, ertelemeden ertelemeye, barış üstün gelir. On yıl, yirmi yıl ve bizim kuşağın görevi tamamlanmış olur. Günü gününe yaşama sırası bizden sonraki kuşağa geçer.

6. — BAŞKANIN HAKLARI VE GÖREVLERİ

Kumanda etmeye lâyık olduğunu isbat eden bir başkanın hakkı, *sözünü dinletmektir.* Kendi seçtiği başkan'arına saygı gösteremeyen bir toplum, mahkûm olmuş bir toplumdur, çünkü hareket edemez hale gelir. Hiç kuşkusuz, bir insan grubu, bir hiyerarşiyi bir başkasına üstün tutabilir. Örneğin, savaş zamanında sivil hiyerarşi yerine askerî hiyerarşiyi geçirmesi gereklidir ama, seçim yapıldıktan sonra, herkesin, kendi ölçüsünde başkana sadık kalması da şarttır. Orduda disiplinsizliğin yenilgiye yol açması gibi, fabrikada disiplinsizlik de fabrikanın iflâsına götürür.

İki hiyerarşinin anlaşmazlığa düştüğü toplumlar da, iyi kurulmamış toplumlardır. İşçilerin işveren disipliniyle sendika disiplini arasında pay edilememeleri kötüdür. İşveren ile sendikanın iktidar bölgeleri belirli sınırlarla ayrılmalı, bu sınırlar tesbit edildikten sonra da her iktidara kendi bölgesinde tam yetki ver-

melidir. Bunun mümkün olduğunu İngiltere ve İskandınav ülkeleri, örneklerle göstermişlerdir.

Başkanın bir hakkı da, *devam etme hakkı*'dır. Elinde yeterince zamanı yoksa, büyük sonuçlara nasıl ulaşabilir? Hiç kuşkusuz, bir koloniyi yeniden düzenlemek veya uçak yapımı işini düzene sokmak için bir adamı görevlendirmeden önce, onun hakkında bütün bilgileri toplamak ve seçilen adamın gerçekten en iyisi olduğuna kanaat getirmek gerekir. Fakat bu seçim yapıldıktan sonra da ona biraz tecrübe kazanması için zaman tanınmalıdır. O adam hakkında yanılındığı, yerini dolduramayacak bir kimse olduğu tecrübeyle açıkça anlaşılmadıkça, yerinde tutulmalıdır. Zamanla sayısız bağlantılar kurulur ve otoriteyi kolaylaştırır. Lyautey'e Fas'ta kazandığı başarının gizemini sordukları zaman : "On üç yıl kaldım," cevabını veriyordu.

Fakat disiplin ve sürekliliği, eleştirme hakkının uygulanışı ile nasıl bağdaştırmalı? Yetkileri hiçbir şeyle sınırlandırılmayan bir başkan, kısa zaman içinde bir müstebit ve bir çılgın haline gelmez mi? Aldous Huxley bir zamanlar bir "Sezar'lar oyunu" icat etmişti. Dostlarının herbirine soruyordu ; "Yarın filâncaya tam yetki tanınsa, Sezar'lardan hangisine benzerdi?" diye. Bu denemeye pek az kişilik sahibi, karşı koyabiliyordu... Ve hiç kuşkusuz, eleştiri gerekli bir şeydir. Fakat ne ölçüde rol oynayabilir ve oynamalıdır?

Bir orduda ve genellikle hızlı harekete geçilmesi gereken yerlerde itaat, şartsız olmalıdır. Eleştiri, ancak yukarıdan gelebilir. Bunun aksine, özgür bir ülkenin günlük yaşamında, eleştiri hakkı herkesindir. Bu-

nunla beraber gene de deneyimin insanlara öğrettiği bazı kurallara uyularak yürütülmesi gerekir. Eğer ulusun açıkça beliren iradesi bu yoldaysa, bir başkanın zaman zaman değişmesi iyidir ; hakarete uğrayabilmesi, lekenebilmesi kötüdür, fazla sık değiştirilmesi kötüdür. Kalabalığın ona kanunlar kabul ettirmeye kalkışması ise asla izin verilemeyecek bir şeydir. Çok büyük bir mutluluk olan gerçek özgürlüğü kurabilmek için yalnız özgür kurumlar yetmez, aynı zamanda manevî bir eğitim de gerekir. Herbirimiz meşru başkana saygı göstermeyi, bir muhalefetin varlığına katlanmayı, rakibimizin fikirlerini dinlemeyi ve özellikle ülkenin çıkarlarını parti tutkularının ve özel çıkarların üzerinde görmeyi öğrendiğimiz oranda özgür bir ulus olmaya hak kazanırız. *Özgürlük, insanın zaman-aşımına uğramaz bir hakkı değildir ; arzu edilen, fakat güç ve her gün yenilenmesi gereken bir nimettir.*

Bu manevî eğitim, emredecek olanlar için daha da gereklidir. Başkanın her türlü denetimin dışında ve ötesinde, büyük bir görev duygusuna sahip olması şarttır. Başkanlar, ancak her gün hak etmesini bilirlerse, iktidarı elde tutabilirler. Her kim bir grubun veya bir fabrikanın başına geçirilir ve gene de, ancak kendi çıkarlarına hizmet etmeye çalışırsa, başkan değil demektir. Her kim bir kumandayı kabul ettikten sonra sorumluluklarından çok zevklerini düşünürse, başkan değil demektir. Her kim, başkalarını yönetmekle görevliyken, kendisini hiddete ve kine, yahut aksine hoşgörüye ve adam kayırmaya kaptırırsa, başkan değil demektir. Yönetici sınıfların görevi yönetmek, yani onura ve çalışmaya giden yolu göstermektir. *Emretmek, bir ayrıcalık değildir, bir onur ve bir yükümdür.*

V

YAŞLANMAK SANATI

Yaşlanmasını bilen insan pek azdır.
La ROCHEFOUCAULD

Ve eksiksiz mutluluk akşam gelir.
Gününü verimli harcamasını bilen için.
CORNEILLE

Yaşlanmak tuhaf bir şeydir, hem de o kadar tuhaftır ki, yaşlılığın başkaları gibi bizim de başımıza geleceğine bir türlü inanamayız. Proust, *yeniden Bulunmuş Zaman* adlı kitabında, rastlantı otuz kırk yıl sonra karşımıza birdenbire bizim gibi ilkgençlik çağındayken tanıdığımız bir grup erkeği veya kadını çıkarıverdiği zaman duyduğumuz şaşkınlığı pek güzel anlatmıştır. "İlk anda, der Proust; ev sahibini, davetlileri tanımakta niçin tereddüt ettiğimi, niçin herbirinin bana pudralanmış gibi duran ve kendilerini tamamen değiştiren yeni birer kafa edinmiş kişiler gibi geldiğini bir türlü kavrayamadım... Prensin kendisi de davetlilerini uymağa zorladığı etiket kurallarına boyun eğmiş gibiydi: Bir ak sakal koyvermişti ve topuklarını sürüyerek yürüyordu. Bıyıkları da sanki Parmak Çocuğun ormanında buzlar içinde kalmış gibi bembeyazdı; ağzının serbestçe hareketini engelliyor

gibiydi ve bir kez arzuladığı izlenimi yarattıktan sonra onları kazıması gerekirdi."

Sonra, gençlik arkadaşlarından birisiyle karşılaşınca: "Bana göre," diye onu yaşamın eşiğinde tanımış olan Marcel Proust sözlerine devam ediyor: "O, benim arkadaşımdı, o andanberi yaşamadığımı sanarak farkında olmaksızın bilinçaltımda kendi kendime yakıştırdığım gençliğe göre yaşını ölçtüğüm, henüz çocukluktan çıkmış biri. Şunu demek istiyorum ki, aslında yaşını gösteriyordu. Yüzünde yaşlı adamlara özgü o belirtilerden birkaçını görmek beni çok şaşırttı. Anladım ki, gerçekten yaşlı olduğu için bu belirtileri taşıyor ve yaşamın asıl ihtiyarlattıkları, yıllarboyu ilkgençlik çağlarını sürdürenlerdir."

Evet, ancak zamanın, yaşıtımız erkeklerde ve kadınlarda yarattığı etkileri ölçmek suretiyledir ki, "bir aynaya bakar gibi" kendi yüzümüzde ve kendi kalbimizde olup bitenleri görebiliriz. Çünkü bizimle birlikte zaman boyunca yer değiştiren kendi gözlerimizde bizler hâlâ ilkgençlik çağımızı yaşamaktayızdır; gençliğin çekingenliklerini ve umutlarını içimizde saklarız; kuşaklar merdiveninde gençlerin bize verdikleri yeri bir türlü hayalimizde canlandıramayız. Bazen bir sözcük bizi sarsar. Bir genç yazar, bize: "Sayın üstadım," der, oysaki biz onun yaşıtı, hâttâ arkadaşı sayarız kendimizi. Daha acı bir deneme; Bir genç kız hakkında: "Çıldırmış o; yaşlı biriyle evlenmiş: Elli beşinde, ak saçlı biriyle!" diye konuşulduğunu duyarız. Ve düşünürüz ki, biz de elli beş yaşındayız, ak saçımız, fakat yaşlanmayı istemeyen bir kalbimiz vardır.

1. — GÖLGE ÇİZGİSİ

Yaşlılık ne zaman başlar? Uzun süre onun elinden kurtulduğumuzu sanırız. Ruhumuz hep neşelidir; gücümüz yerinde, eskisi gibidir. Bazı denemeler yaparız: "Bütün gençliğim süresince tırmandığım şu yamacı bakalım aynı hızla tırmanabilecek miyim?.. Evet! Gerçi tepeye ulaşırken azıcık soluk soluğa kalıyorum ama, yolu gençliğimde aldığım süre içinde alabildim işte. Zaten gençken de soluk soluğa kalmıyor muydum?"

İlkgençlikten yaşlılığa geçiş o kadar ağır olur ki, geçen bile değişikliğin hiç farkına varmaz. Örneğin, sonbahar yerini kışa, kış yaza, yaz da sonbahara bırakırken, bütün bunlar o kadar derece derece değişmeler halinde olur ki, günlük gözlemlerden kaçar. Bununla beraber, tıpkı Macbeth'i kuşatan ordu gibi sonbahar da, yazın belli belirsiz kızarmış yapraklarının ardına gizlenmiş, ilerlemektedir. Sonra, bir kasım sabahı bir fırtına patlak verir; altın maskeyi çekip koparır ve ardından işte kışın sıska iskeleti ortaya çıkıverir. Henüz taptaze sandığımız yapraklar, aslında ölmüş, dallar anıcak birkaç incecik life tutunmaktadır. Fırtına, sadece hastalığı ortaya çıkartmıştır; onu yaratmış değildir.

Hastalıklar da insan ormanlarının fırtınalarıdır. Filânca adam, filânca kadın, bize; yaşlarına rağmen henüz genç insanlar gibi görünürler. "Fevkalâde bir kadın!" deriz. "Şaşılacak bir adam!" deriz. Onların hareketliliklerine, canlılıklarına, fikirlerine hayranlık duyarız. Fakat bir gencin ancak bir başağrısı veya

bir nezleyle geçiştirebileceği bir aşırılık yaptıklarının ertesi günü, onların bir zatüree veya bir ağır grip fırtınasına yakalandıklarını görürüz. Birkaç gün içinde yüz solar, sırt kamburlaşır, bakışlar donuklaşır. Bir an, bizleri yaşlandırmaya yeter. Çünkü hissetmeden, görmeden zaten uzun süredenberi yaşlanmaktayızdır.

İnsanlar için bu sonbahar gündönümünün tarihi nedir? Conrad diyordu ki; kırkından itibaren "herkes önünde bir gölge çizgisi görür, onu titreyerek aşar ve gençliğin sihirli bölgelerinin artık ardında kaldığını düşünür. Bugün bu gölge çizgisini daha çok elli yaş civarına koymalıdır. Fakat onu bütün bütün kaldırmak mümkün değildir ve o çizgiyi aşanlar, ne kadar canlı ve ne kadar sağlam olurlarsa olsunlar, Conrad'ın sözünü ettiği o hafif titremeyi duyarlar ve kısa bir umutsuzluk krizi geçirirler.

Stendhal (tuhaf bir seçimle) pantolonunun kemerine, "Elli yaşını dolduracağım" diye yazmış ve aynı gün, sevmiş olduğu kadınların listesini düzenlemişti. Dünyada hiçbir erkeğin başaramayacağı şekilde onları kristalleştirmeyi başarmış olmasına rağmen, gene de bu kadınlar oldukça vasat yaradılışta kadınlardı. Yirmi yaşındayken, aşk hayatı için gerçeküstü karşılaşmalar hayal ederdi; aşkı anlayışı ve duygulara verdiği önem, onu buna hak kazandırmıştı. Fakat sevmeyi arzuladığı kadın kahramanlar ona ancak kendi yarattığı kitaplarında gelmişti. Gölge çizgisini aşarken, işte sahip olamadığı ve bundan sonra da asla olamayacağı o sevgililere ağlıyordu.

Yazar, "Elli yaşıma girdim" diye düşünür. Ve ne yapmıştır? Neleri dile getirmiştir? Ona öyle gelir

ki daha hiçbir şey söylemiş değildir ve yazması gereken kitapları henüz tasarlamaya başlamıştır. Fakat kendisine daha kaç çalışma yılı tanınacaktır acaba? Kalbi şimdiden düzensiz atmaya başlamıştır bile. Gözleri, akşamları okuyamaz olmuştur. On yıl mı? on beş mi? "Sanat uzundur, hayat ise kısa." Eskiden ona doğru fakat alelâde gelen bu düşünce, birdenbire anlamlarla doluverir. Proust gibi "kaybolmuş zamanı aramaya gidecek" vakit bulabilecek midir acaba?

Yaşlılık, ak saçlardan ve yüzdeki kırışıklardan çok, işte bu, artık çko geç kalındığı, oyunun bittiği, sahnenin bundan sonra başka bir kuşağa ait olduğu duygusudur. Yaşlılığın gerçek kötü yanı, bedenin zayıf düşmesi değil, ruhun kayıtsız kalmasıdır. Gölge çizgisini geçerken yitirilen, hareket etme yeteneğinden o sonsuz umudu, o sınırsız sevme gücünü, o her güzelin mutlaka iyi ve akıllı olacağına yürekten inanarak, o mantık ve beceriye bağlılığı, elli yıllık tecrübelerden ve hayal kırıklıklarından sonra da muhafaza edebilmek mümkün olacak mıdır?

Gölge çizgisinin ötesinde, ruhlar tekdüze ve ılımlı bir ışıkla aydınlanmış bir bölgeye girerler, burada gözler artık cinsel isteğin güneşinde kamaşmaz olduğu için, olayları ve insanları gerçekte oldukları gibi görürler. Güzel kadınlardan birini sevmiş olan bir kimse onların manevî kusursuzluğuna nasıl inansın? Çetin bir yaşam süresince, hiçbir şiddetli ve anî değişikliğin insan yaradılışını yenemediğini ve ancak eski törelerin, en eski törelerin insanlığa, bir uygarlığın çabuk yıkılabilir barınağını sakladığını izlemiş bir kimse, ilerlemeye nasıl inansın? Yaşlı adam: "Neye ya-

yar?" diye düşünür. Ve bu, belki de onun hesabına en tehlikeli inançtır, çünkü: "Mücadele etmek neye yarar?" dedikten sonra bir gün gelecek: "Evimden çıkmak neye yarar?" sonra: "Odamdan çıkmak neye yarar?", daha sonra: "Yatağımdan çıkmak neye yarar?" diyecek ve en sonunda da Ölüm'ün kapılarını açan o: "Yaşamak neye yarar?" sözlerini söyleyecektir.

Şimdiden, yaşlanmak sanatının, bazı tecrübelerini muhafaza etmek demek olduğunu belirtmiş bulunuyoruz ama, bunun mümkün olacağını göstermeden önce, yaşlılığı doğal haliyle tanımlamanız gerekir.

2. — YAŞLILIĞIN DOĞAL HALİ

İki yeni bireye bölünmek suretiyle ölümden kurtulan pek basit organizmalar dışında her canlı yaratık, türlere göre değişen bir yaş civarında, yaşlılığa girer. Niçin bir gün yaşan bir böcek, ancak iki saatlik bir aşk hayatı geçiriyor da, kaplumbağa ve papağanın ömürleri iki yüzyıla ulaşabiliyor? Niçin bir turna balığına, bir sazan balığına üç yüz yıl veriliyor da Byron'a, Mozart'a yalnız otuz yıl yeterli görülüyor? "Tanrı'nın erişilmez düşüncesine kim erişebilir ki?" İnsan içi, yüzyıl önce ortalama kırk civarında olan ömür, bugün, en uygar ülkelerde altmış yıla yaklaşır ki, bu çok hızlı bir değişme sayılır, savaşlar ve devrimler sağlık kurullarının ilerlemesini engellemezse, yüz yıllık ömürlerin gelecek yüzyılda olağan hal alabileceğini bize düşündürür ama bu, aslında hiçbir şeyi değiştirmeyecektir.

İnsanlar doğaya ne kadar yakın olurlarsa yaşlılığa

karşı da o kadar acımasız davranırlar. İhtiyar kurt, bir avı yakalayıp öldürebildiği sürece saygı görür. Fakat Kipling, "Cengel Kitabı"nda, yaşlanan ve gücünü yitiren bir kurt tarafından savaşa sürüklendikleri için kızan genç kurtların öfkesini dile getirmiştir. İhtiyar Akela, peşine düştüğü geyiği kaçırdığı gün, her şeyi yitirmiştir. Genç hayvanlardan biri gelip o yapayalnız kalmış, dişleri dökülmüş yaşlı kurdun işini bitiriverir. İlkel insanlar da bu bakımdan tıpkı hayvanlar gibidirler. Bir Afrika gezgini, korku içinde yaşayan ihtiyar bir kabile şefinin kendisine: "Bana saçımı boyamak için boya ver. Saçlarımın ağardığını görürlerse beni öldürürler." diye yalvardığını yazıyor. Güney denizlerinde yaşayan bazı kabilelerde ise aile, yaşlıları bir hindistan cevizi ağacına çıkartır, sonra da ağacı sallarmış. Eğer dede, ağaca sımsıkı tutunabilir, düşmemeyi başarırsa, yaşamaya hak kazanırmış; eğer düşerse, ölüme mahkûm edilir ve hemen oracıkta işi bitirilirmiş.

Bu yöntem gerçi pek sert, acımasız görünüyorsa da, bizlerin de hindistan cevizi ağaçlarımız yok değildir. Topluma hitaben konuşma konferans, temsil, öyle denemelerdir ki, bunlardan sonra halkın, bir devlet adamı, bir yazar, bir oyuncu hakkında hemen: "Artık işi bitmiş!" diye yargıya varmaları olağan şeylerdir. Birçok halde de bu, idam hükmü sayılır, çünkü o faal hayattan çekilme, ya yoksulluğu da birlikte getirecektir, ya da umutsuzluk, hastalığa yol açacaktır. Savaş, generallerin, genç kadınlar ise, yaşlı çapkınların kaygan ve tehlikeli hindistan cevizi ağaçlarıdır. Bakanlarını, gençliklerinden ve çevikliklerinden emin

olmak için yanar çemberler içinden atlatan bir devlet başkanı, hindistan cevizi ağacı politikasını uyguluyor demektir. Daha az ilkel kavimlerde yaşlılar artık öldürülmemekte, fakat bazen çok sert muamele görmektedirler. Montaigne bu konuda korkunç öyküler anlatıyor · Tahta çanak yontmakta olan çocuğun, babasını saçlarından tutup kapıya kadar sürükleyen oğulla, yaşlı adamın birdenbire: "Dur! Ben babamı ancak buraya kadar sürüklemiştim!" diye bağrışını dile getiriyor örneğin.

Doğal hale yakın olan köylü dünyasında pek çok durumda, kuşaklar arasındaki ilişkileri düzenleyen, güçtür. Kentliler dünyasında ise, toplumların *yaşı* gözönünde bulundurulmalıdır. Devrim dönemlerinde, hızlı değişmeler dönemlerinde gençliğin zaferi mutlaktır, çünkü gençlik, daha çabuk ayak uydurur, tepkileri daha hızlıdır. Fransız İhtilâli'nde yaşlı kuşak hâlâ meslekî savaş tersanesi okunurken, gençlik, kitle savaşını kavrayıvermişti. Dün otomobil sürdüğü gibi bugün uçak kullanıyor. Şu ciddî buhran devresinde artık önüne, iyice yerleşmiş uygarlıklarda olduğu gibi, çoktan edinilmiş toplumsal mevkiler, yaş ve paranın getirdiği güçler çıkmıyor. Bunun için gençlik, tek gücü meydana getiriyor ve kendisine basit hedefler göstererek büyük ve saf umutlar sunan falcıları destekliyor.

Bunun aksine, yaşlı zengin toplumlarda ise yaşlılar saltanatı kurma eğilimi yerleşmiştir. Buralarda kabinelerde, genelkurmaylarda yaşlıların sözü geçer, çünkü uzun süredenberi değişmemiş bir dünyada tecrübe, çok büyük değer taşır. İngiltere gibi, geçmişine

büyük önem veren ve göreneklerle yöneltilen bir ülkede uzun ömür, erdemin yerini tutar. Eski Çin'de yaşlılar soylu bir sevgiye konu teşkil ederlerdi. Çinliler derlerdi ki: "Ak saçlı bir adamın sokakta yük taşıdığı görülmemeli." Yaşlılığında ana-babasına iyi davranmak isteği, en güçlü duyguydu. Ana-babası ölürken başında bulunamamak büyük felâket sayılırdı. Topluluklarda yalnız yaşlıların konuşmaya hakkı vardı. Çocuklarının evinde otururlar ve orada büyük saygı görürlerdi. Genç çiftçilerin yaşamına karışmaları olagan karşılanırdı. Bütün Çin okullarında okutulan bir halk kitabında şöyle yazıyordu: "Yaz aylarında kimse ana-babasının yanından ayrılmamalı, onları sıcaktan, sinek ve sivrisineklerden korumak için durmadan yelpazelemelidir. Kışın oğul, babasının yorganlarının sıcacık, sobasının yanar olmasına her zaman dikkat etmelidir; ana-babası hava akımlarından korunsun, gün boyu rahat ve mutlu olsun diye, duvarlardaki delik ve çatlakları, kapılardaki yarıkları kapatmalıdırlar.(1)

Bu duygular, bu özen, modern Çin'de yokolmaya yüz tutmuştur artık. Bütün genç rejimlerde güçlülük, ataların sağduyusundan daha geçerli, değerlidir. Yalnız ne var ki, hiçbir rejim daima genç kalamaz. Yaşlanır yaşlanmaz da, önce olgun adamlara, sonra da yaşlılara saygı doğmaya başlar. Bütün mesleğini gençlik fikri üzerine kurmuş bulunan başkan, zamanla kendi gençliğini yitirir. Uzun süre, tıpkı ihtiyar kurt gibi, bu talihsizliğini gizlemeye çabalar. Kendisine iyi bakar; gençliğe özgü gözüpek ve aşırı davranışları olur;

(1) Lin - Yutang: "The Importance of Living."

artık hiç inanmadığı halde, sertlik göstermeye çalışır. Fakat ergeç zaman onu önce bir senatör, sonra da bir ceset yapacaktır.

Böylece, doğal bir âhenge uyarak gençlik saltanatı ve yaşlılık saltanatı birbiri ardında yer değiştirmektedir. Hangisini dilemeli? Bütün dilekler boşunadır. Çözüm yolunu, koşullar kabul ettirecektir. Hızlı değişmeler, tuhaf icatlar: Gençliğin zaferi. Denge, değişmez gelenek: Yaşlılığın gözde olması. Kuşakların en iyi politikası belki de Homeros'un savaşçılarının güttüğü politikadır: Askerlerin kumandası genç kahramanlara verilir; ve bunların yanına yaşlı, bilge Nestor, devlet bakanı olur.

3. — YAŞLILIĞIN KÖTÜ YANLARI

İşte sorunun toplumsal yönü budur. Birey için bu sorun daha karışık bir görünüm taşır. Yaşlılık ona, güçlüklerle birlikte gelir. Bunlar yenilmez nitelikte midir? Sanmam, fakat onları yenebilmek için çekinmeden, tam karşıdan bakmak gerekir. Bunun için biz, yaşlılığa eşlik eden bütün kötülüklerin tam ve kapkara bir tablosunu çizeceğiz. Sizden, bu iç örtücü tablo gözlerinizin önünden geçerken, korkmamanızı istiyorum. Tehlikeli bir hastalığa yakalanmış ve çok dikkat isteyen, tedbirli davranması gereken hastasına: "İşte, kendinize bakmazsanız böyle olursunuz." diyen ve en korkunç olayları birbiri ardından sıralayan doktor gikorkunç olayları birbiri ardından sıralayan doktor gibiyiz. Zaten o da sonunda şöyle ekler: "Şu, şu önleyici tedbiri alacak olursanız bütün bunların hiçbiri başınıza gelmez." İşte yaşlılığın, önlemeyi bilirseniz, asla karşılaşmayacağınız kötü yanları da şunlar olabilir:

Her şeyden önce, birkaç olağanüstü yaratık dışında, yaşlanan bir vücut, yorulan bir motör gibidir. İyi bakılır, zaman zaman gözden geçirilir ve vaktinde onarılırsa, daha çok iş görebilir. Fakat ne de olsa artık eskisi gibi değildir: Ondan, fazla çaba harcaması beklenmemelidir. Bir yaştan sonra, hareket yeteneği daha güçleşir, el işi yapmak bazen imkânsızlaşır, kafa işi ise bazen niteliğini değiştirebilir. Sonuna kadar ustalıklarını yitirmemiş sanatçılar vardır. Voltaire *"Candide"i* altmış beş yaşında yazdı; Victor Hugo yaşlılığında çok güzel şiirler verdi; Goethe *Faust*'un o mükemmel sonunu yaşlılığında kaleme aldı; Wagner *Parsifal*'i altmış dokuz yaşında tamamladı. Günümüzde Paul Claudel, yirmi beşinci yaşının eseri olan *"L'Annonce faite â Marie*'yi yetmiş bir yaşında tamamen yeniden yazıyor. Buna karşılık, başka sanatçılarda ise, esin kaynakları oldukça erken kurur. Bunlar çoğunlukla yeteneklerini acı bir gençliğin tutkularına borçlu olan ve dış dünyanın hiç ilgilendirmediği sanatçılardır. Bunlarda kalbin susması ruhu da susturmuştur.

La Rochefoucauld diyor ki: "Yaşlılık, ölüm cezası tehdiyle, bütün gençlik zevklerini yasaklayan bir müstebittir." Ve her şeyden önce zevklerin en büyüğünü. Aşkı, yasak eder. Bir yaşlı erkek, bir yaşlı kadın, kendilerini genç birine sevdiremezler. Yaşlının kalbi ne kadar genç kalmış olursa olsun, yüzü tazeliğini, bedeni gücünü ne kadar korursa korusun, böyle bir çift için aynı yaştaki iki insanın kurduğu kadar eksiksiz bir anlaşmaya varabilmek, imkânsız değilse bile, pek güçtür. Gerçi bu konuda parlak örnekler gös-

terilebilir: Goethe ile Bettina, ama Goethe, Bettina'nın her bakımdan eşi değildi ve üstelik bu türde aşklarda saygının, hayranlığın ve feragatin de ne ölçüde payı bulunduğunu düşünmek gerekir. Baudelaire'in şu çok güzel, fakat acımasız mısralarını bilirsiniz:

Güzellik dolu melek, tanır mısınız kırışıkları,
Ve yaşlanma heyecanını, iğrenç acısını
Nicedir doyamaz gözlerimizin kana kana içtiği
gözlerde
Fedakârlığı gizli bir dehşetle okumanın?
Güzellik dolu melek, tanır mısınız kırışıkları?

Balzac âşık ihtiyarın trajedisini sık sık dile getirmiştir. Eskiden sadece kişiliğiyle kazanabildiği sevgileri artık ancak devamlı armağanlar yakarışlarla elde edebildiği için, ihtiyar, kendisine çılgın bir umut vermesini bilen becerikli bir kız uğruna varını yoğunu tüketir. Bir güleryüz dilenerek Baron Hulot gibi, küçülmeye ve sefalete yuvarlanmaya kadar gider. Bu acıları çok yakından tanıyan Chateaubrand, korkunç bir yazı bırakmıştır ardından: "*Aşk ve İhtiyarlık*" yaşlanmasını bilmeyen ihtiyar âşığın uzun yakınması, acı çığlığıdır bu. "Kadınları çok sevmiş olanların cezası, onları daima sevmektir." Erkekleri çok sevmiş olanların cezasına gelince, bu da, onların en gençlerinden bazılarının geçerken, içten bir hayretle: "Vaktiyle çok güzel olduğu anlaşılıyor..." diye mırıldandığını duymaktır.

Birçoklarında, kalb de yaşlanır. Yaşlılıkta tuhaf bir şekilde kuruyuverir. Belki de tutkulara doğal ve güçlü bir destek olacak cinsel isteğin yokluğundan ileri

gelen bir haldir bu. Veya belki de hayatın kısalığı duygusu isteklerin ve sevgilerin önüne set çekmiştir. Her ne halse, şurası muhakkaktır ki, bazı yaşlıların bencilliği insanı şaşırtır. Aphile, bütün hayatını Eunice ile geçirmiştir. Kadın, yirmi yedi yaşındayken ona sahip olur. Onu kocasından ayrılmaya zorlar ve eğer evlenmediyse, bunun da nedeni kendisinin de evli oluşudur. Kadın, ailesini, çocuklarını, onurunu ve dostlarını ona feda eder. Onun zevklerine, eserine ve meşleğine itina gösterir. Gide gide bedensel ilişkileri, yerini uzun bir dostluğa bırakır. Adam seksen yaşına gelmiştir, kadın da yetmişindedir ki, hâlâ her gün birbirlerini görürler. Nihayet kadın ölür ve artık, dayanamaz bu acıya herkes Aphile'e acır "O da ölür artık, dayanamaz bu acıya" derler. Fakat hiç de böyle olmaz! Adamın birdenbire gençleştiği görülür. Yalnız sevmek için değil, aynı zamanda acı çekmek içinde fazla yaşlanmıştır o.

Yaşlılığın bu bencilliği birçok dostlukları uzaklaştırır. Gençler tecrübeyle birleşerek kendilerini çekmesi gereken o hareketi yaşlılarda bulamazlar. Cimrilik de yaşlılığın kötü yanlarından biridir. Kısmen, yoksulluk korkusundan ileri gelir. Yaşlı, hayatını kazanmanın güç olacağını ve fazla ağır bir işin kendisine zor geleceğini bilir. O zaman, sahip olduğu şeylere dört elle sarılır. Bütün aksi raslantıları, kazaları öngörür: Sayısız gizli çekmeceleri, kat kat tedbirleri bulunur. Fakat cimrilik yalnız korkudan ileri gelmez. Her insanın bir tutkuya ihtiyacı vardır ve mal-mülk hırsı ise her yaşta kapılınabilecek bir tutkudur. Bazılarına çok büyük zevk verir anlaşılan: Altınını say-

mak, avuçlamak, borsa fiyatlarını ve mücevher fiyatlarını izlemek, zayıf düşen bedene rağmen, gene de bir güce sahip olmaya devam etmek. Birbiri ardından bütün israf nedenlerini ortadan kaldırmakla, meraklısına şaşırtıcı zevkler veren bir cimrilik oyunu vardır. Bu konuda *Eugénie Grandet*'yi bir daha okuyunuz.

La Bruyère şöyle yazıyor: "Yaşlıları cimri yapan, bir gün para sıkıntısına düşmek korkusu değildir, çünkü içlerinde bu kaygıya düşmeyecek kadar zengin olanları vardır. Zaten cimriliklerini tatmin için, kendilerini kendi istekleriyle yokluk içinde bıraktıktan sonra, hayatta yokluktan ne diye korksunlar?.. Bu kötü huy daha çok, yaşın ve yaşlılığın bir sonucudur; tıpkı gençliklerinde zevklerine, olgunluk çağlarında hırslarına kendilerini kaptırdıkları kolaylıkla, yaşlılıkta da cimriliğe kapılıverirler... Cimri olmak için ne güçlülük, ne gençlik, ne sağlık gereklidir. Sadece bütün malını mülkünü kasalarda kapatmak ve kendini her şeyden yoksun bırakmak yeter. Bu da, insan oldukları için bir tutkuya ihtiyacı bulunan yaşlılara göre pek rahat, kolay bir şeydir..."

Nihayet, tıpkı yüz kusurları gibi ruh kusurları da yaşlandıkça artar. Yeni fikirleri öğütmeye gücü kalmadığından, onları kendine mal edemeyen, ayak uyduramayan yaşlı, olgunluk çağı peşin hükümlerine kindar bir sebatla bağlanır, sarılır. Tecrübe esaslarına(1) çıkmış olarak, sorunlara hakım bulunduğuna iyice kanaat getirir. Biri ona karşı çıkacak olursa,

---

(1) Ayaklara takılıp boyu yükselten sırıklar.

son derece öfkelenir; karşı çıkanı saygısızlıkla suçlar. Çocuk gibi inatları ve hiddetler vardır. "Benim zamanımda, der; kendinden yaşlı birine karşı gelmek kimsenin haddine düşmemişti." Ve unutur ki, onun zamanında bu sözleri dedesi kendisine söylerdi. Gözlerinin önünden geçenlerle ilgilenemeyince ve bu yüzden kendisini yenileyemeyince, bitip tükenmek bilmeyen aynı öyküleri hep yeni baştan anlatır. Bunlar, gençliğini süslemiş, büyülemişlerdir; sayısız defalar tekrarlana tekrarlana, sonunda kendisinden sonra gelen kuşakların gençliğini de zehirlerler. Onu dinlerken delikanlılar esnerler veya gizlice birbirlerine bakıp gülümserler; çok geçmeden de bütün bütün uzaklaşırlar. Bundan da yaşlılığın en kötü yanlarından biri olan, yalnızlık başa geliverir. Hayattaki bütün dostlar birer birer yitirilmiştir; artık yerlerine konmasına güç yetmez, imkân yoktur. Yavaş yavaş, ihtiyarın çevresinde çöl genişler. Eğer yaklaştıkça bütün bütün çekinilmese, şaşılacak derecede korkunç durmasa, insanın neredeyse ölümü özleyeceği gelir.

Her şeyde olduğu gibi, bu konuda da aslına tamamiyle sadık bir ressam olan Tolstoy, *Savaş ve Barış*'ın sonunda, kötü şekilde yaşlanan ihtiyar bir kadının şaşırtıcı bir portresini çizmektedir:

"Oğlunun ve kocasının birbirine bu kadar yakın ölümlerindenberi kendisini amaçsız, anlamsız, bu dünyada tesadüfen unutulmuş bir varlık hissediyordu. Yiyor, içiyor, uyuyor, yaşlanıyor, fakat yaşamıyordu. Hayat onda hiçbir izlenim bırakmıyordu. Hayattan hiçbir beklediği yoktu, huzurdan başka ve bu huzuru

da ancak ölümde bulabilirdi. Fakat o zamana kadar yaşaması, yani hayatî güçlerini harcaması gerekiyordu. Onda çok küçük çocuklarda ve pek yaşlı kimselerde göze batan şeyin varlığı göze çarpıyordu: Hayatında hiçbir dış amaç görünmüyordu; yalnız çeşitli görev ve işlerini yerine getirme yeteneğinden başka. Yemeye, uyumaya, düşünmeye, ağlamaya, konuşmaya, çalışmaya, kızmaya v.b. ihtiyaç duyuyordu, sırf bir midesi, bir beyni, kasları, sinirleri, karaciğeri olduğu için.

"Bütün bunları, dıştan hiçbir dürtü olmaksızın yerine getiriyordu ama, hayatlarının en verimli çağında, kendisini tamamen bir amaca adamış, bütün gücünü oraya vermiş insanların yaptığı gibi değil. Konuşuyordu, çünkü fizik olara kakciğerlerini ve dilini işletmeye ihtiyacı vardı. Bir çocuk gibi ağlıyordu, çünkü burnunu silmesi gerekmekteydi.

"Bunun gibi sabahları da; hele bir akşam evvel yağlı bir şey yemişse, kızmaya ihtiyaç duyuyordu ve bahane olarak da Madam Bielova'nın sağırlığını buluyordu... Başka bir bahane de, kâh kuru, kâh nemli ve iyi ovulmamış bulduğu enfiyesiydi. Bu kavgalardan sonra safra, yüzüne yayılıyordu ve oda hizmetçileri, Madam Bielova'nın sağır, enfiyenin nemli ve suratın da sarı olacağı zamanı kesin belirtilerden anlıyorlardı. Tıpkı safrasının dolaşımını sağlamaya ihtiyaç duyduğu gibi, bazen de son kalan düşünme yeteneğini harcamaya ihtiyaç duyuyor ve bu fırsatı da iskambil falı açmakla buluyordu. Ağlamaya mı ihtiyacı var? Hemen ölmüş Konttan söz etmeye başlıyordu.

"Kaygılanmaya ihtiyaç duyduğu zaman bahane, Nicolas ve sağlık durumuydu; birini iğnelemesi gerektiği zaman ise Kontes Marie; sesinin pasını giderme ihtiyacını duyduğu zaman (bu, genellikle akşamın yedisine doğru, sindirimden sonra olurdu) bahane hep aynı dinleyicilere anlatılan hep aynı öykü oluyordu.

"Bütün yakınları yaşlı kadının durumunu anlıyorlardı ama, hiç kimse bundan asla söz etmiyordu ve hepsi de onun isteklerini mümkün olduğu kadar yerine getirmeye çabalıyorlardı. Durumunun karşılıklı anlaşıldığı ancak Nicolas, Pierre, Natacha ve Kontes Marie'nin, o da nadir olarak birbirlerine yarı kederli yarı gülümser bakışlarında dile getiriliyordu.

"Fakat bu bakış, başka bir şey de söylüyordu: Artık bu dünyadaki görevini tamamlamış olduğunu, hiç de göründüğü gibi olmadığını belirtmek istiyordu; iki tarafında bir gün gelip onun gibi olacağını, ve eskiden sevilen, eskiden hayat dolu ve şimdiyse acınacak haldeki bu varlığın hatırı için kendini tutmanın, ona boyun eğmenin bir zevk olduğunu söylemek istiyordu bu bakış.

"Ev halkı arasında yalnız tam anlamıyle kötü ve aptal olanları ve bir de küçük çocuklar onu anlamıyorlar, ondan uzaklaşıyorlardı."

Yaşlılığın tehlikelerini özetleyelim: Bizi zayıf düşürür, birbiri ardından bütün zevklerimizi elimizden alır; vücudumuzla beraber kalbimizi de kurutur; serüveni ve dostluğu bizden uzaklaştırır; ve nihayet, ölüm fikri yaşlılığı üzerine bir gölge gibi çökmüştür. Kapkara bir görünüm.

1. YAŞLANMAMAK MÜMKÜN MÜ?

Yaşlanmak sanatı, yaşlılığın kötü yanlarıyle mücadele etmek ve bunlara rağmen hayatımızın sonunu mutlu bir dönem haline sokmaktır.

Bu kötülüklerle mücadele etmek... Vücut hastalandığı zaman mümkün olur mu acaba? Yaşlılık, kaçınılmaz gelişmesini kabullenmek gereken doğal bir fizyolojik oluşum değil midir? Onu sonbahar dediğimiz o, yaprakların yaşlanmasına benzetmiştik. *"Yaprakları Korumak İsteyen Ağaç"* masalı yazılamaz mı? Onları boşuna kendine bağlamaya, yapıştırmaya, dikmeye uğraşır. Oysaki ne yaparsa yapsın, kışın fırtınalarını, zamanı gelince onu tıpkı komşuları gibi kara bir iskelet haline getirecektir. Bununla beraber, uygarlık ve denemeler insanlara, yaşlılıkla değilse bile yaşlılık görünüşüyle mücadele yolları öğretmiştir. Süslenmenin görevi, geniş ölçüde işte budur. Yaşlı kadınlar genellike giysilerine, takılarına gençlerden daha çok itina gösterirler. Bu, doğaldır. Parlak mücevherler bakışları kendine çeker ve kusurlardan uzaklaştırır. Güzel bir inci gerdanlığın mehtap gibi parıldayan sedef yuvarlakları, onları taşıyan sarkmış boyundaki çizgileri unutturur; yüzüklerin parıltısı ellerin yaşlılığını, bileziklerinki ise bileklerin yaşlılığını gizler; taçlar ve küpelerin rolü ise de en ilkel kavimlerdeki dövmeler gibi, karşıdakinin gözlerini kamaştırarak onun alındaki ve göz kenarlarındaki çizgileri saymasına engel olmaktır.

Gençlik ile yaşlılık arasında fark gözetmemeye yönelen her şey, bir uygarlık davranışıdır. Tarihin en

terbiyeli yüzyılı perukayı icat etmişti ki bu, saçın, kelliğe gösterdiği bir saygı belirtisiydi. Pudra ve dudak boyası genç kadınları ninelerine ve hastaları da sağlam kişilere benzetmek sonucunu yaratır. Terzilerin ve güzellik salonlarının bütün politikası yaşlı kadınların biraz umut beslemelerine imkân sağlayacak bir moda yaratmak olmalıdır. Giyinmek sanatı, bir yaştan sonra, kusurlarını kapatmak sanatı olur ki, bu da bir çeşit nezaket demektir. Kadınların yüzlerine örttükleri tül, yüzün tam görünmesine engel olacak ve bütün kadınları gerçek dışı güzeller haline getirecek mükemmel bir buluştur. Hepsi de iyi-kötü, zamanın izlerini gizler.

Bilim bir gün yaşlılığın vücudumuzu yiyip bitirmesine engel olabilecek midir? Bizim için gerçek bir bengisu kaynağı fışkırtabilecek midir? Bir insanın asıl yaşının nüfus kâğıdındaki yaşı değil de, damarlarının ve eklemlerinin yaşı olduğu çok söylenmiştir. Elli yaşındaki bir adam, yetmiş yaşındaki birinden daha *ihtiyar* olabilir. Şu halde bir vücudu, gözelerini daha genç bir fizyolojik duruma getirmek suretiyle gençleştirmek mümkün olmalıdır. Biyologlar, insandan aşağı yaratıklarda bunu gerçekleştirmişlerdir. Basit bir organizmayı, örneğin, Atlantik Okyanusunda yaşayan bir tür gömlekli canlıları ele alınız. Bu yaratıklardan birini biraz deniz suyu içine koyunuz ve bırakınız, kendi dışkılarıyle kendisini zehirlesin. Kısa zamanda yaşlanıverecektir. Her gün suyunu değiştiriniz: Yaşlanma duracaktır. Gözelerimizin ihtiyarlamasının da bir artıklar birikiminden meydana gelmesi ve bunları münasip zamanlarda temizlemek

suretiyle hayatlarımızın uzatılabilmesi mümkün olabilir.

Hayvanları ve insanları, bazı organları aşılamak veya bazı hormonlar vermek suretiyle de gençleştirmeye çalışmışlardır. Bu şekilde ihtiyar fareler, eski parlaklıklarına, güzelliklerine, faaliyetlerine ve aşklarına kavuşmuşlardır. Bunun etkisi aşağı yukarı bir ay sürer ve bu ameliyat dört kez kadar tekrarlanabilmiştir. Böylece hem farenin hayatı yarı yarıya uzatılmış olur, hem de hayvan daha mutlu görünür. Fakat her defasında tedavinin etkileri daha kısalır ve yaşlanma daha hızlanır. Doktor Voronof'un koçlar üzerinde yaptığı denemeleri biliyoruz. İnsanlar açısından sonuçlar daha az kesindir ama, bütün bunlar, öyle anlaşılıyor ki, hiçbir önem taşımamaktadır, çünkü bugün bir adam sadece gereken sağlık koşullarını gözetmemekle seksen yaşına ulaşabiliyor, hattâ bu yaşı geçebiliyor. Daha fazlasını da kim arzu eder?

Seksen yıl içinde insan, her şeyi görmüş olur: Aşkı, aşkın sona erişini, yükselme hırsını ve yükselme hırsının anlamsızlığını, iki üç doktrin çılgınlığını ve bunların tedavisini. Ölüm korkusu eski şiddetini yitirmiştir. Bağlılıklar daha çok ölmüş kimselere ve geçmiş olaylara yönelmiştir. Goethe: "Yalnız kalınca, kendimi bir efsane sanıyorum," diyordu. Sinemada film devamlı oynatıldığı zaman, seyirci isterse sinemada kalıp sabahtan akşama kadar tekrar tekrar seyredebilir. Fakat gerçekte bir gördüğü yere bir daha gelince sıkılıp yerinden kalkar. Hayat da devamlı bir sinemadır. Her otuz yılda bir aynı film-

ler, olaylar tekrarlanır ve insanı bıktırır. Bunun için, birbiri ardından, seyirciler kalkıp sinemadan çıkarlar.

İngiliz yazarı Wells'in yetmişinci yaşını kutlarken bu ünlü yazar bir konuşma yapmış ve bu törenin kendisine, çok küçük bir çocukken, dadısının: "Gidip yatma zamanınız geldi bay Henry," dediği zamanki duygularını hatırlattığını söylemişti. Çocuk, saati gelince karşıkoyar ama, aslında uykusunun geldiğini ve yatağın gerçekten özlenen bir dinlenmeyi sağlayacağını sezinlemektedir. Wells: "Ölüm, diye ekliyor; sevecen ve sert bir dadıdır; saati gelince bize der ki: Bay Henry, gidip yatma zamanınız geldi." Biraz savunuruz kendimizi; ama gene de biliriz ki dinlenme saati gelmiştir ve kalbimizin derinliklerinde özlediğimiz de işte bu dinlenmedir.

5.— İYİ YAŞLANMAK MÜMKÜN MÜ,

Fakat hayat süresinin sınırlı olduğunu pek kederlenmeden kabulleniriz ama, gene de yolun sonuna vücutca da, akılca da sağsalim varmayı arzularız. Bu mümkün müdür? Hem de pek mümkündür.

Yaşlılığın, ille de yukarıda saydığımız kötü yanlarıyle birlikte gelmesi gerekmez. Hayvanlara dikkat ediniz. İçlerinden çoğu derin değişikliklere uğramaksızın hayattan ölüme geçerler. İyi idmanlı bir vücut esnekliğini ve zarafetini uzun süre koruyabilir. Bunun gizemi, asla kendisini koyvermemektedir. Dün yaptığını insan bugün de yapabilir; fakat artık yapmaz olduğunu bir daha hiç yapamaz. İdman ve sebat, hârikalar yaratır! Birçok yetmişlik kişiler, her gün eskrim, tenis, yüzme veya boks sporlarını yapar-

lar. Sağduyu vücudunu sonuna kadar çalıştırmayı, idman yapmayı emreder ama, canı istedikçe, zaman zaman değil. Başlamış bir yaşlılığı durdurmak mümkün değildir; yaşlılığın vücudumuza girişine engel olmak ise hem oldukça kolay, hem de son derece arzu edilir bir şeydir. Montaigne: "İnsanın rahatsızlıklarını uzatması ve beklemesi büyük saflıktır. Yaşlanmadan yaşlanmaktansa uzun süre yaşlı kalmayı tercih ederim," diyordu.

Demek oluyor ki, vaktinden önce bedeni faaliyetten vazgeçmek yok. Duygusal yönden de faaliyeti kesmek yok. Kalbin de vücut gibi idmana ihtiyacı vardır. Pek tabiîdir ki, bilerek, isteyerek yeni duygusal ilişkiler kurulması söz konusu olamaz. Fakat yaştan başka ortada hiçbir sebep bulunmayınca, gerçekten duyulan şeylerden insan kendi kendisini niçin yoksun bırakmalı? Âşık ihtiyarlar gülünç oldukları için mi? Fakat ancak ihtiyar olduklarını unuttukları zaman gülünç olurlar. Gerçekten birbirine tutkun yaşlı bir çiftte gülünç hiçbir yan yoktur. Herbiri ötekinde, gençliğinde sevdiği şeyleri görmeye devam eder. Özenin, sevecenliğin, sevginin, hayranlığın yaşı yoktur. Aksine: Çok kez, fırtınalar devri geçtikten sonra, kusurlu yanları bulunan aşkların yaşlanmakla yalın, buruk ve nefis bir tat kazandıkları görülmüştür. Duygusal anlaşmazlıklar, cinsel duygularla birlikte yokolur; kıskançlık gençlikle birlikte ölür; şiddet, güç ile birlikte söner. İki fırtınalı gençliğin kalıntılarıyle iki sevimli yaşlılık yaratılabilir. O zaman bir çiftin hayatı, kaynaklarından çıktıkları yerde tehlikeli bir şekilde delice, çağıldayarak akarken, ağızlarına yak-

laştıkça ağır, duru ve sakin sularında kıyılardaki kavakların, gecenin yıldızlarının yansıdığı güzel nehirler halini alan o akarsulara benzetilebilir.

Yaşlıların aşkları da gençlerinki kadar dokunaklı, o kadar içten olabilir. Onlarda dostluğun katıksızlığıyla birlikte, aşkın hararetli ve sevecen kaygısı da vardır. Victor Hugo, kör Madam Récamier'yi felçli Chateaubriand'ın yanında görünce, ne kadar duygulandığını anlatır. "Her gün saat üçte Chateaubriand'ı Madam Récamier'nin yatağının başucuna getiriyorlardı. Artık görmeyen kadın, artık hissetmeyen erkeği arıyordu; elleri birleşiyordu. Tanrı razı olsun! Neredeyse hayat sona erecek; fakat sevgi devam ediyor." Sadakat, yaşlılığa meydan okur. Disraeli her akşam, Leydi Bradford'u uzaktan görebilmek için ayağını sürüyerek gezmeye çıkardı; devletin memurları onun sevdiği kadının emrindeydiler. "Bütün gün evinizde bekleyebilirler ve sizin iradenizin esiridir onlar." Şüphesiz Leydi Bradford ona biraz acı çektirmişti ama, bir roman olmadan yaşaması imkânsız duygulu erkeğe bu kadın, son düşlerini kurma imkânı vermişti. Cilveleriyle yaşlıların son umutlarını uyandırmak ve onları ilk gençlik çağının saf kaygıları arasında yavaşça ölüme götürmek, kadınların görevidir. Artık büsbütün sönmüş sandığımız duygusal hayatların. sönmüş sanılan, fakat birdenbire gene çatırdayarak alevlenen odun ateşleri gibi canlanıverdiğini, şaşılacak bir alevle parladığını çok görmüşüzdür!

Zaten duygusal hayat da yalnızca aşk duygularından yaratılmış değildir. Bundan çok uzaktır. Bir yaşlının çocuklarına, torunlarına olan bağlılığı çok

zaman onun hayatını doldurmaya yeter. Oğlunun veya kızının aynı hayat yolundan ilerleyişini seyretmekte çok tatlı bir yan vardır. Onların mutluluğu bizi de mutlu kılar, onlarla birlikte biz de acı çekeriz, onların mücadelelerine biz de katılırız. Onlar bizim yerimizi aynı oyunu oynadıkça kendimizi oyun dışı kalmış hissetmemiz mümkün olabilir mi? Onlar tadalabildikçe kendimizi her türlü zevkten yoksun sanmamız mümkün olabilir mi? İlk sirke gitmenin sevincinden sonra en büyük sevinç ilk kez kendi çocuklarımızı sirke götürmek değil midir? Sevdiğimiz şairleri keşfetmek mutluluğundan sonra en büyük mutluluk, kendileri için seçtiğimiz kitapları okurken çocuklarımızın yüzündeki hayranlığı ve aldıkları zevkin izlerini incelemek değil midir? Ve artık yaşımız gereği servet bize büyük sevinçler getiremez olunca onu çocuklarımızın gözlerini sevinçle parlatmak yolunda harcamaktan daha büyük zevk düşünülebilir mi?

Bazen dede veya nine, torunlarına akrabalık bağından çok daha güçlü bir bağla bağlanırlar. Artık işinden el etek çektiği için yaşlı adam çocukluğun hafifliğine ve başıboşluğuna yeniden kavuşmuştur. Oynamaya, masallar anlatmaya, sır ortağı olmaya hazırdır. Çocuğun gücü bile kendi gücüne ayak uydurur. Artık oğluyla birlikte koşamaz ama, torunuyla birlikte pekâlâ çekimser adımlarla yürüyebilir. İlk ve son adımlar aynı uyuma sahiptirler. İlk ve son gezilerin sınırı, aynı çemberdir.

Bir yaşlının mutlaka yalnız kalacağı da doğru değildir. Eğer bencil, cimri, aksi ve abuk-sabuk konu-

şan biri olursa, evet, kalır. Fakat eğer yaşlılığa özgü kusurlarına dikkat eder, onları daha belirirken yenmeye, yoketmeye çalışırsa, kendini eliaçık, alçakgönüllü kalmaya zorlarsa o zaman aksine gençlerin dostluğunu aradıklarını ve tecrübelerinden yararlanmaya çalıştıklarını görecektir. Yaşlı için güçlük, bu tecrübeyi (ki daima, büyüsü bozulmuş değilse bile, hiç olmazsa modası geçmiştir) gençlerin doğal heyecanını yaralamaksızın onlara geçirebilmektedir. Fakat ne de olsa, tecrübe, her türlü heyecanın yersiz, budalaca olduğunu öğretmez. Yalnız, büyük sonuçların büyük söylevlerden ve büyük sözcüklerden değil, büyük işlerden ve büyük erdemlerden beklenebileceğini öğretir. Bu da gençliğin, tecrübeli insanlardan seve seve edindiği bir öğrenimdir. Seksenlik Lyautey'in çevresinde bu yaşlı başkandan ummak ve inanmak için nedenler öğrenmeye gelen bir sadık gençler grubunun bulunuşu, insanı çok duygulandırıyordu. Meredith'i, Mallarmé'yi, Bergson'u görmeye gitmek, ziyaretçileri her zaman parlak ve soylu bir yeni fikirle zenginleştirmiştir. Dertsiz bir ihtiyar, dostsuz bir ihtiyar olamaz.

Her yıl, aralık ayının ortalarına doğru, La Turbie'nin yüksek kıyılarında Roma köylülerinin evlerine benzeyen, Bay Gabriel Hanotaux'un oturduğu bir eve yönelirim. Yolun bir girintisinde iki bin yıllık bir zeytin ağacı, Virgile'i hatırlatır. Portakal ağaçlarının altında, meyva bahçesinin sahibi, seksen beş yaşına rağmen bahçesinin oldukça dik yokuşunu gençlerden daha çabuk tırmanır. Sesi çok tatlıdır. "Ben, der, XV. Louis devri Fransızcası konuşurum. Bunu

bana ninem öğretmişti, o da kendi ninesinden öğrenmiş."

Bay Hanotaux'un sağduyusu da, konuşması gibi, hem eski, hem yaşlı, hem gençtir. "Sizlere, der, ne zaman teselliye ihtiyaç duyarsanız başvuracağınız birkaç yol göstereceğim. Bunlar hem basit, hem etkilidir. İşte: *Herşey başa gelir... Her şey unutulur... Her şey yoluna girer... Hiç kimse hiçbir şeyden hiçbir şey anlamaz... Herkes herkesin herkes hakkında söylediklerini bilseydi, kimse kimseyle konuşmazdı...*" Pek hoşuma giden bu son özlü söz, pek çok dedikoduda beni teselli etmiş, yatıştırmıştır. Bay Hanotaux şunları ekler sözlerine: *"Her şeyden evvel, asla korkmayınız. Sizi gerileten düşman, aynı anda sizden korkuyordur da."* İşte tarih bilgisi ve uzun bir ömrün edindiği deneyimlerden, umutsuzluk ve ilgisizlik değil, soğukkanlılık ve güven öğrenmiş bir ihtiyar. Seksen beş yaşında binbir tasarısı vardır, uzun yolculuklara çıkmayı tasarlar, yeni yeni şeyler kurar ve eker. Aynı şekilde, Mareşal Lyautey de, Koloni Sergisi'nin kapanmasından sonra bana: "Peki, şimdi ne yapacağım ben?" diye sormuştu. Kendisine: "Mareşalim, hükümet hiç kuşkusuz sizden yararlanma çaresini bulacaktır..." karşılığını verdiğim zaman, *"Bulacaktır* öyle mi? *Bulacaktır!* diye bağırdı. Fakat dostum, bütün bunlar pek güzel ama, ben neredeyse seksen bir yaşıma basacağım; bir işe girişeceksem, hemen şimdi başlamam gerek!"

İşte böyle olmalı. Demiştik ki: "Yaşlılık, artık çok geç kalındığı, oyunun bittiği, sahnenin bundan sonra başka bir kuşağa ait olduğu duygusudur; yaş-

lılığın gerçek kötü anı, bedenin zayıf düşmesi değil, ruhun kayıtsız kalmasıdır." Fakat bu kayıtsızlıkla mücadele edebiliriz ve etmeliyiz de. En geç yaşlanan insanlar, yaşama nedenlerini yitirmemiş olanlardır. Hareketli bir yaşamın, büyük heyecanların, çatışmaların, çalışmaların, araştırmaların bir insanı yıprattığı ve yorduğu sanılabilir. Gerçekte öyle anlaşılıyor ki, bunun aksi söz konusu ve doğrudur. Her ikisi de seksen yaşını geçmiş oldukları halde, Başbakanlık yapan Clemenceau ve Gladstone, güçleriyle çevrelerini şaşırtıyorlardı. Yaşlanmak kötü bir alışkanlıktan başka bir şey değildir; işi olan insan, bu alışkanlığı edinecek zaman bulamaz.

Fakat nasıl etmeli de işi olan bir insan olarak kalmalı? İşler yaşlılardan kaçmazlar mı? Ve hattâ bir ülke, bir fabrika için, bir yaşlıyı iş başında tutmak iyi midir? Bunun cevabı şudur ki, pek çok halde yaşlılar, gençlerden daha iyi emretmesini bilirler. Roma'yı ihtiyar Fabius kurtarmıştı. 1914 savaşı, iki cephede de yaşlı başkanları ön plâna geçirmişti. "Agamemnon, Ajax gibi değil, fakat Nestor gibi on yoldaşı olmasını arzuluyordu ve eğer olsaydı Truva' nın düşmeyeceğinden hiç kuşku etmiyordu." Yaşlı bir diplomat, yaşlı bir doktor, geniş deneyim ve sağduyu sahibidirler. Gençliğin tutkularından sıyrılmış olarak sorunları ve doktrinleri daha doğru açıdan ve daha büyük soğukkanlılıkla ele alabilirler. Ciceron diyor ki: "Büyük işler, beden gücü ve çevikliğiyle değil, yaşlılığın, yoksun olmak şöyle dursun, aksine çok daha geniş ölçüde sahip bulunduğu fikirle, otoriteyle, sağduyuyla başarılır."

6. — İYİ YAŞLANMANIN İKİ AYRI YOLU

Özet olarak, iyi yaşlanmanın iki yolu vardır: Birincisi, yaşlanmamaktır. Bunu yukarıda anlatmıştık: Faaliyete devam etmek suretiyle yaşlılıktan kurtulan adamların izlediği, bu yoldur. Goethe'nin, eserinin sonunda tamamladığı şekliyle, Faust efsanesinin anlamı da buradadır. Yaşlı Faust, boşuna genç görünüşünü kazanmamıştır. Aşk, zevk, hırs ona ihanet ederler ama, sonunda çalışmak, onu kurtarır. Ölüm halinde, kör Faust hastalık yayan bir bataklığı kurutmayı ve pis kokulu su birikintilerinin bulunduğu bu yerde insanlarla koyun sürülerini yaşatmayı iş edinir. "Evet, der; kendimi tamamiyle bu fikre adıyorum. Özgürlüğe de, onu her gün elde etmesini bilen hayata da lâyık olan tek fikir, budur... Özgür bir ulusun ortasında, özgür bir toprakta özgür bir iş yapabilseydim! O zaman vakti gelince derdim ki: "Hey! sana söylüyorum, bekle! O kadar güzelsin ki!.. Böylesine ulu bir mutluluğun bekleyişi içinde şimdi o tarif olunmaz saadeti tadıyorum." O anda Faust düşer ölür. Her şey bitmiştir artık ve Mephistopheles kendisine satılmış olan bu ruhu Cehennem'ine sürüklemeye hazırlanmaktadır. Fakat işte o zaman melekler iner ve Faust'un ölmez yanını, çalışmaktan asla umudunu kesmemiş ve bu umut sayesinde kurtulmuş olan yanını gökyüzüne çıkartırlar.

İyi yaşlanmanın ikinci yolu, yaşlılığı kabul etmektir. Yaşlılık bir sükûn, feragat ve dolayısıyle mutluluk dönemi olabilir. Kavgalar dönemi kapanmıştır, oyun oynanıp bitmiştir, ölüm sığınağı yakındır, felâ-

ketler artık onu etkileyemez. İhtiyar Sophokles'e hâlâ aşk zevklerini tadıp tatmadığını sorduklarında: "Tanrı beni korusun! diyordu. Ondan, tıpkı hiddetli ve vahşî bir efendiden azad edilmiş gibi kurtardım kendimi." Düşlerimizdeki bilgelere benzeyen birkaç tatlı ihtiyara raslamışımdır. Yalnız aşkın fırtınalarından değil, aynı zamanda uzun bir geleceğin sorumluluğundan da kurtulmuş olarak gençlere özenmezler, daha çok, yaşamın fırtınalı denizini geçmek zorunda bulundukları için, onlara acırlar. Asla aramadıkları birkaç zevkten yoksundurlar ama, ellerinde kalan zevklerin iyice tadını çıkarırlar. Öğütlerin boşluğunu, her insanın kendi hayatını yaşaması gerektiğini bilirler. Onların anılarını seve seve dinleriz, çünkü bize sitem etmezler, hattâ bazen işler pek güçleşince, onlardan tekrar kumandayı ele almalarını isteriz. Bu, onlara içtenlikle teklif edilir, çünkü herkes bilir ki, yeniden iş başına geçmeyi hiç arzu etmiyorlardır.

Kötü yaşlanmanın ise ikiden fazla yolu vardır. En kötüsü, elinizden kaçanlara dört elle sarılmak, asılmaktır; hepimiz işleri devretmeye hiç yanaşmayan ve işlerine ortak edecek olsalar kendilerini sevecek, çocuklarını kindar bir kölelik baskısı altında tutan o yaşlı iş adamlarını biliriz. Titrek ellerinde artık ulaşamayacakları zevk belirtilerini tutabilmek için bir oğul veya bir kızı sıkıntı içinde yaşatan o cimri anababaları ve ölümüne birkaç gün kaldığı halde son saatlerini kıskançlıkla ve yakınmayla geçiren o açgözlü ihtiyarları hep tanırız. Yaşlanma sanatı, arkadan gelen kuşaklara bir engel olarak de-

değil, bir destek olarak; bir rakip olarak değil bir sır ortağı olarak görünebilmek sanatıdır.

Emeklilik üzerinde söylenecek çok şey vardır. Bazı insanları öldürür. Bunlar kendilerini emekliliğe hazırlamasını bilmemiş olanlardır. Merakını olduğu gibi muhafaza etmiş bir kişi için ise emeklilik, hayatın en tatlı dönemidir. Mutlu bir emekli olmak için neler yapmalıdır? Zaferin boşluğunu ve karanlığın sükûnetini ölçmüş olmalı; anlamak ve öğrenmek arzusunu koruyabilmeli; köyünde, evinde, bahçesinde kişisel ve sınırlı bir faaliyetini sürdürebilmeli. Sağduyu sahibi yaşlı, zamanını işe verdikten sonra, artık yalnız kendisine ve kendi kültürüne verecektir. Büyük görevler yüklendiği devirde ozanlarla, güzellikle, doğayla alış-verişini kesmemeyi başarmış ise, bu ona daha da kolay gelecektir. Ben, kendimce, bir gün kentten pek de uzak olmayan sakin bir köye çekilip orada çok sevdiğim bazı kitapları, sayfa kenarlarına notlar alarak yeniden okumaktan daha güzel bir hayat sonu aklıma getiremiyorum. Montaigne diyor ki: "Tıpkı ölü meşenin üzerinde biten ökseotu gibi ruh da yaşlılık üzerinde çiçek açmalıdır."

Ölüler, ölümün bizden ayırmakta âciz kaldığı dostlardır. Büyük yazarlar, gençliğimizi uyandırdıkları, büyüledikleri gibi yaşlılığımızı güzelleştirebilecek olan ölümsüz arkadaşlardır. Müzik de şaşılacak derecede sadık bir dosttur. İnsan duygularının kusursuzluğuna artık inanmaz olmuş kişilere büyülü ve her gün yeniden yaratılan dünyaların sığınağını sunar. Geçen akşam Opera'da, Beethoven'in *Yedinci Senfoni*'sinin gerçekten çok güzel bir çalınışından sonra, çevrem-

dekilerin yüzlerine baktım. Genç, ihtiyar hepsi zevkten ve mutluluktan, başka bir dünyaya uçmuş gibiydiler. Hiç kuşkusuz, orada da buruk, aksi ve bıkkın kişiler yok değildi ama, onlar da ötekiler gibi pek mutlu görünüyorlardı. Seslerin dalgalarında yuvarlanarak, melodi temalarının sisleriyle okşanarak, dehânın sıcaklığıyle ısınıp arınarak, yaş ve pişmanlıklarını düşünmeksizin kendilerini mutluluğa bırakıvermişlerdi sanki. Onlarla birlikte hemen hemen tanrısal bir mutluluğu tadarken ben de, en çok sevdikleri müziğin nağmelerini dinlerken ölmek isteyen o eski zaman derebeylerini çok daha iyi anladım.

Pascal der ki: "Bir hayat, aşk ile başlayıp hırs ile sona ererse, mutlu demektir." Bütün arzular yerine getirilmiş veya hırslar sükûnetle yatıştırılmış olarak sona ererse daha da mutludur. O zaman, elli yaşın gölge çizgisinden, on veya yirmi yıl sonra, insanın geçtiği, bu kez bir ışık çizgisidir. Yaşlılığın ilk denemeleri, saldırıları ona acı gelmişti. Kendisinin sandığı bir devrin yeni fikirlere ve yeni efendilere bağlanışını görmek ona azap vermişti. Şimdi ise aksine, artık kendinin olmayan bir çağın gözü açık, fakat çıkarı bu'unmayan bir seyircisi olarak kalmaktan tatlı bir mutluluk tatmaktadır. Sakin yüzü bakışının gülen ve açık duruluğu, ruhunun halini yeterince dile getirmektedir. Hayır, yaşlılığın kapısına: "Siz, buraya girenler, bütün umutlarınızı arkada bırakın!" yazılması gereken bir cehennem olduğu hiç de doğru değildir. Yaşlının var olduğunu sandığı umutsuzluk nedenlerini incelemiş ve hiçbirinin çaresiz olmadığını göstermiştik. Yaşlılık, diyorduk, güçten yok-

sundur öyle mi? Fakat bu, yaştan çok sağlık durumuna bağlı bir sorundur; güçlü yaşlılar olduğu gibi, tembel ve uyuşuk gençler de vardır. Yaşlılık, zevklerden yoksundur öyle mi? Ama onun da kendisine göre zevkleri vardır ve çabuk sona ereceğini bilmediğinden, insana daha da tatlı, daha da büyük gelen zevklerdir bunlar. Yaşlılık, faaliyetten yoksundur öyle mi? Fakat çok zaman yaşlılar, gençlerden daha iyi çalışır, kumanda eder ve yönetirler. Yaşlılık, dosttan yoksundur öyle mi? Aksine, eğer haketmişse, çevresi dostlarla kuşatılmıştır. Nihayet, yaşlılık, ölümden korkar öyle mi? Fakat bu da en iyi, dinsel inancın ve felsefenin iyi ettiği, geçiştirdiği bir korkudur.

7. — ÖLMEK SANATI

Ölümün iyi olup olmadığını bilmiyoruz,
Ama hiç olmazsa hayat, değildir.
İnsanlar bizim gibi durup kederlenecek
Bizimle aynı kırları ve göğü seyredecek
Ve aynı denizi.

SWINBURNE

İyi ölmenin iki yolu vardır: Ölümün hiçbir şey olmadığına inanan Epiküryen yol ile, ölümün her şey olduğuna inanan Hıristiyan yol. Epikür der ki: "Ölümün bize oranla hiçbir şey olmadığı fikrine kendini alıştır; çünkü iyi de, kötü de ancak bizdeki izlenimleriyle vardır ve ölüm her türlü izlenimin yokluğu demektir. Ölümün hiçbir şey olmadığını anlamak, şu ölümlü hayatta bir neşe kaynağıdır... Çünkü hayatın ötesinde hiçbir şey olmadığını gerçekten anlamış olan

için hayatta korkunç hiçbir şey yoktur... Ölüm mevcut değildir, çünkü biz varolduğumuz sürece ölüm yoktur ve ölüm olunca da biz yokoluruz." Hıristiyan bilgeye gelince o, ölümden korkmaz, çünkü ona göre ölüm, bir geçitten ibarettir ve bu geçidin ötesinde sevdiklerini bulacağını ve dünyadaki yaşamdan çok daha güzel bir yaşamı olacağını bilir.

Ermişin ve kahramanın iyi ölmesi kimseyi şaşırtmaz. Fakat bu yücelik sınırlarına gitmeden de, iyi işçiler son dakikaya kadar işlerini görerek soylu bir şekilde ölürler. "Meslekî" ölümlerde yücelik vardır. Yarattıkları kişiliklerle dolu olarak, biri doktor Bianchon'u çağırarak, öteki Forcheville'in adını yazmaya çalışarak ölen Balzac ile Proust'un can çekişmeleri unutulmaz. Dil bilgini Rahip Bouhours'un son cümlesini biliyor musunuz? "Ölmek üzereyim veya ölüyorum; her ikisi de denir." demiş. İngiltere Kıralı II. Charles, tam bir kıral ve bir centilmen olarak ölmüş. "Ölmem inanılmayacak kadar uzun sürdü; beni bağışlayacağınızı umarım." Richelieu tam bir devlet adamı olarak ölmüş: "Düşmanlarınızı bağışlıyor musunuz? - Devlet'in düşmanlarından başka düşmanım yok ki!" Corot, ressam olarak ölmüş: "Bütün kalbimle, diliyorum ki, gökyüzünde de resim yapmak mümkün olsun." Chopin müzisyen olarak: "Benim anıma Mozart çalınız"; Napoléon başkan olarak; "Fransa... ordu... ordunun başı"; Cuvier anatomi bilgini olarak: "Baş, çıkıyor"; Lacépède natüralist olarak: "Buffon'a kavuşacağım"; Madam Louise, kıral kızı olarak: "Cennete! Çabuk, çabuk, dörtnala!" ölmesini bilmişlerdir.

Meslek bazen insana o kadar derinden işlemiştir ki, bir bakıma insandan sonra da yaşamaya devam eder. Doktor olan filozof Halle, son vuruşuna kadar kendi nabzını saymıştı. Meslekdaşına: "Dostum, nabız atmaz oldu." dedi. Son sözleri de bunlar oldu. On sekizinci yüzyılın başında kare ve küp kökleri bulmak için "tamamiyle yepyeni" ve kısaltılmış bir metod yayınlamış olan matematikçi Lagny, artık dostlarını tanıyamaz hale gelmiş ve bilincini yitirmiş görünüyordu ki, yardımcılarından biri ona doğru eğilerek sordu: "Lagny, on ikinin karesi kaçtır?" Lagny: "Yüz kırk dört" cevabını verdi ve öldü.

Montaigne: "Kitap yazarı o'saydım, derdi; çeşitli ölümleri, yorumlarıyle birlikte bir araya toplar, yayınlardım." İki İngiliz yazarı, Birrell ile Lucas, Montaigne'in arzuladığı kitabı hazırlayıp yayınlamışlar. Bu tuhaf kitabı bitirirken insan cesaretine saygı duymamak elde değil. Bu hikâyelerde, korkaklığa pek raslanmıyor. "Ölmek, uyumaktır, başka bir şey değil... Ama bu ölüm uykusunda acaba ne düşler görülüyor?" Hamlet'in bu korkunç sorusu, hernekadar cevapsız kalıyorsa da, kıral olsun, sanatçı olsun veya yoksul olsun, birçok insanın bu soruyu asla âciz göstermeden sormuş olduklarını bilmek, yararsız değildir.

8. — GENÇLERE MEKTUPLAR

İşte beni sevenlere bir gülüş,
Ve benden nefret edenlere bir iççekiş,
Ve üzerindeki gök ne olursa olsun,
İşte her kadere bir kalp.

BYRON

Hayatta güç bir dönemde başlıyorsunuz. Tarihte en beceriksiz yüzücüleri bile başarıya ulaştıran gelgit yükselişleri vardır. Sizin kuşağınız ise, fırtınalı bir denizde akıntıya karşı yüzmekte. Bu, çok çetin bir iştir. İlk dakikalar içinde soluğunuz kesilecek; kıyıya varmak umudunu yitireceksiniz. Fakat içiniz rahat etsin. Sizden önce başkaları da aynı yükseklikte dalgalarla karşılaşmış ve boğulmamışlardır. Beceri ve cesaretle, denizin bundan sonraki yatışmasına kadar dayanacaksınız.

Kazananlar, unutmayın ki insan, zaferleri daima kısmî ve geçicidir. Bu dünya işlerinde hiçbir şey, kesin olarak düzene giremez. Hiçbir zafer uzak geleceği belirleyemez. Hiçbir andlaşma, uluslar arasındaki ilişkileri veya sınırlarını uzun bir süre için belirtemez. Hiçbir devrim, sonsuzluğa kadar mutlu kalacak bir toplum kuramaz. Bir insanın veya bir kuşağın görevlerini tamamladıktan sonra, tembel mutluluklara hak kazanacağını ummaktan kaçınınız. Hayat merhalesi ancak gece bastığı saatte sona erer.

Acele etmeyiniz. Bir an içinde doğan servetler de, ünler de bir an içinde ölürler. Size engeller, mücadeleler dilerim. Savaşmak sizleri olgunlaştıracaktır. Elli veya altmış yaşlarına doğru, fırtınalara göğüs germiş o eski kayalıkların güçlü ve zamanla aşınmış görünüşünü kazanacaksınız. Düşmanlar dünyası size şekil vermiş olacak. Kişilikler olacaksınız, fakat aynı zamanda kişilik sahibi de olacaksınız ve kamuoyundaki inişler çıkışlar sizi güldürecek. Gençken her şey göze korkunç görünür; ilk engeller hareket gibi gelir; insanların hainliği dehşete düşürür. İnsan-

ların ve eşyanın acımasızlığına karşı kendinize bir iç sığınak sağlayınız. Her insan düşüncelerinin en derin yerinde en ağır mermilere, en hünerli şekilde zehirlenmiş sözlere meydan okuyacak bir sığınak meydana getirebilir. Kendi kendisiyle barış halinde olan bir ruh, neden korkar ki? Ne baskılar, ne kötü sözler onun, en gizemli düşüncelerine verdiği alnı açık hesabı sakatlayabilir, kirletebilir.

Aşkı ciddî yanından alın, acıklı yanından değil. İlkgençliğinizde kadınların boşluğu, süs merakı, yalanları, acımasızlığı size bir darbe olacaktır. Kendi kendinize onların yaradılışındaki bu yönün, gerçek olmakla beraber, düzeyde kaldığını söyleyin. Onlara bakarken, sık sık değişen, fakat kendisine bağlanan ve kendisini tanımayı öğrenenler için emin bir dost olan denizi aklınıza getirin. Kendilerini fazla serbestçe sunan kadınların sıkışık dizileri ardında, tatlılıklarını açığa vurmaktan ve güvenmekten çekinen daha utangaç ve saf ruhları arayın. Lâyık gördüğünüz kadına, bütün kalbinizle sadakat yemini verin. Don Juan'a özenmeyin; onu iyi tanıdım ben; insanların en umutsuzu, en kaygılısı ve en zayıfıydı.

Sebatkâr ve dengeli olun. Biliyorum ki, işler kötü gider gitmez insan hemen her şeyi yüzüstü bırakmak, hayata başka bir kadınla, başka dostlarla, yeniden başlamak, başka göklerin altında yaşamaya kalkışır. Bu görünürdeki kolaylığa kapılmayınız. Bazı pek önemli hallerde belki dayanılmaz felâketler yeni bir başlayışı gerekli kılabilir ama, insanların çoğunluğu için, elindekinden yararlanmak çok daha iyidir. Be-

raber büyüdükleriyle ve beraber mücadele ettiklerinin ortasında yaşlanıp ölmek mutlu bir sondur.

Nihayet, alçakgönüllü bir gözüpek olun. Sevmek, düşünmek, çalışmak, emretmek bütün bu eylemler, güçtür ve yeryüzündeki yaşantınız süresince hiçbirini ilkgençlik çağında hayal ettiğiniz kadar kusursuz bir şekilde gerçekleştirmeyi başaramazsınız. Fakat bunlar ne kadar çetin görünürlerse görünsünler, gene de imkânsız değildir. Sizden önce sayısız insan kuşakları bu eylemleri başarmış ve iyi-kötü, iki gölge çölü arasındaki, hayatın o dar ışığını aşmışlardır. Siz neden korkuyorsunuz? Rol kısadır ve seyirciler de sizin gibi, ölümlüdürler.

SON

Faydalı
kitaplar

André Maurois'nın hayranıdır Türk okurları.
Romanları kadar
yazarlar üzerine incelemeleri,
biyografik eserleri, tarihleri ve insan hayatının
çeşitli sorunlarını ele alan kitaplarıyla
unutulmayacak bir yazardır Maurois.
Size, bu sefer de,
değişik bir kitabını sunuyoruz onun.
1939'da yayınladığı bu kitapta
hayatta başarıya erişme ve mutlu olma yolları
bilgece bir ağırbaşlılık
ve çok yerinde algılarla anlatılmaktadır.